

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ* UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDAKİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

(Description of Manuscripts About Arabic Language and Literature in Sevas Ziya Bay
Library)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep ŞİMŞEK

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜNEY

2015

GÜMÜŞHANE

T.C.

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP DİLİ VE EDEBİYATI
ALANINDAKİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

(Description of Manuscripts About Arabic Language and Literature in Sevas Ziya Bay Library)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep ŞİMŞEK

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜNEY

GÜMÜŞHANE

Eylül, 2015

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜNEY danışmanlığında, Zeynep ŞİMŞEK tarafından hazırlanan “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi” başlıklı çalışma 05/11/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi (Başkan):

İmza

Prof. Dr. Zafer ERGİNLİ

.....

Jüri Üyesi (Danışman):

İmza

Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜNEY

.....

Jüri Üyesi:

İmza

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

03.12.2015

Doç. Dr. Bayram NAZİR

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi’nde Bulunan Arap Dili ve Edebiyatı Alanındaki Yazma Eserlerin Tespiti ve Tavsifi” başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Tezimin kâğıt ve kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☒	Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐	Tezim sadece Gümüşhane Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☐	Tezimin ... süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

02.12.2015

İmza

Zeynep ŞİMŞEK

ÖNSÖZ

İslamiyet'ten önce edebiyat alanında dünyada zirve noktasına ulaşmış olan Arapça, *Kur'ân-ı Kerîm*'in indirilmesiyle beraber daha sistemli bir hal aldı. Böylelikle vahye muhatap olan insan, kendisine indirilen şeriatı daha iyi anlamak için dil üzerine yoğunlaştı. Bu durum, Arapça'nın gelişimini tamamlamasını daha da hızlandırdı.

Peygamber Efendimizin ahirete irtihalinden sonra siyasi ve toplumsal alandaki gelişmeler dili de etkiledi ve bu alandaki çalışmalar yoğunluk kazandı. İstinsah çalışmaları Kur'an-ı Kerim'in Hz. Osman tarafından çoğaltılması ile başladı. Daha sonra yazılan özgün eserler, genişleyen İslam dünyası tarafından ilgi görünce birden fazla nüshaya ihtiyaç duyuldu ve bu çalışmalar yaygınlaştı. Böylece yazma eserler kültür mirasımızın temelini oluşturdu.

Yazma eserler, içerdikleri bilginin yanı sıra, kitapçılık, cilt, yazı, estetik ve tezhibin en nadide örneklerini aynı zamanda da ait olduğu dönemin ruhunu günümüze yansıtan, geleneksel el sanatlarının vücut bulduğu unsurları barındıran bir sanat dalı haline geldi.

Türkiye'de bulunan yazma eser kütüphanelerinin çoğunda bu eserler dijital ortama aktarıldı. İlahiyat, edebiyat, tarih ve güzel sanatlar başta olmak üzere pek çok alandan araştırmacılar bunları insanlığın istifadesine sunacak çalışmalar yaptılar ve halen yapmaya devam etmektedirler.

Bizde bu anlamda, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki yazmalardan Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki eserleri tanıtmaya gayret ettik. Konunun sınırlandırılması için içerisinde sadece alanımızı ilgilendiren kitapları ele aldık. Tarihin bize bıraktığı en değerli mirası olan yazma eserleri tanıtmanın, alanımızda yapılmış çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmamızın giriş kısmında konunun önemi, sınırlandırılması ve kullandığımız yöntemleri, birinci bölümde yazmalar hakkında genel bilgileri ve yazma eserlerde kullanılan teknik ifadeleri açıkladık. İkinci bölümde kütüphanenin kurucusu Yusuf Ziya Bey'in hayatı ve kütüphaneyi oluşturma çalışmaları hakkında bilgi verdik. Çalışmamızın asıl konusu olan Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Arap Dili'ne dair yazılmış eserleri üçüncü bölümde inceledik. Yazmanın ismini, müellifini, araştırmacılara kolaylık sağlasın diye demirbaş numarasını, cilt ve sayfa özelliklerini yazdık. Ferağ kaydı bulunan yazmaların varsa istinsah tarihlerini ve müstensihlerini belirttik. Kaynaklardan hayatları hakkında bilgi edinemediğimiz ya da çok az bilgi bulabildiğimiz yazarlar hakkında kısaca bilgi vermekle yetindik.

Çalışmamızın isimlendirilmesinden teslim aşamasına kadar her detayı ile özel olarak ilgilenen ve kıymetli zamanlarını ayıran çok değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Fikri GÜNEY'e, fedakâr tavırları, çok büyük destekleri ve misafirperver tutumları için başta Kütüphane Müdürü Cemal KARACA, Kütüphaneci Lokman KARACA ve Serhan KABURCUK olmak üzere Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nin tüm çalışanlarına ve Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışan tüm hocalarıma yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim hayatımda ve tez sürecinde duaları ve destekleriyle yoluma ışık tutan Kıymetli Dedem İsmâil MEYDAN'a, hayatım boyunca her an desteğini yanımda hissettiğim Babam Dursun ŞİMŞEK'e ve çok değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

Gümüşhane, 2015
Zeynep ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
ÖZET	XI
ABSTRACT	XII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZMALARIN TARİHÇESİ VE YAZMALARDA METODOLOJİ

1.1 Yazmaların Tarihçesi.....	3
1.2 Yazmalarda Metodoloji	5
1.3 Yazma Eser Türleri.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF ZİYA BEY VE ZİYA BEY KÜTÜPHANESİ

2.1. Yusuf Ziya Bey.....	12
2. 2. Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

3.1. Kitabü Muhtasarü's-Sıhâh.....	18
3.2. Ahterî-i Kebîr.....	20
3.3. Ahterî-i Kebîr.....	21
3.4. el-Mutavvel Şerhu ale'l-Meânî.....	22
3.5. el-Mutavvel Şerhu Telhîsi'l-Miftâh	24
3.6. Hâşiye ale'l-Mutavvel fi'l-Meânî ve'l-Beyân	25
3.7. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh.....	26

3.8. el-İfsâh.....	27
3.9. Miftâhu'l-Ulum fi'l-Meânî ve'l-Beyân	29
3.10. Şerhü Kava'idi'l-i'râb	31
3.11. Kitâbu'd-Dav' fi Şerhi'l-Misbâh	32
3.12. Lügat.....	33
3.13. Kitabu't-Tavzîh fi şerhi Elfiyyeti İbn Malik	34
3.14. Kitâbu Şerhi Enmûzec fi'n-Nahv.....	35
3.15. Urcûze fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'	37
3.16. Kitâbu'd-Dav' fi Şerhi'l-Misbâh	38
3.17. Arûzü'l-Endelüsî.....	38
3.18. Merâhu'l-ervâh	39
3.19. el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye	41
3.20. Kitâbu Şerhi Ebyâtî'l-Mufasssal	42
3.21. Hâşiyetü'l-Kâfiye.....	42
3.22. Unbûbu'l-belâğa fi yenbû'î'l-fesâha	43
3.23. Kitâbu Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf.....	44
3.24. Muğribu 'Avâmili Cürcânî	45
3.25. İftitah fi Şerhi'l-Misbâh.....	46
3.26. Sıhâhü'l-luğa.....	48
3.27. Fıkhu'l-luğa	49
3.28. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh.....	49
3.29. Şerhu'l-Enmûzec.....	51
3.30. Sarf Cümlesi	52
3.31. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh.....	53
3.32. Şerhu'l-Kâfiye.....	54
3.33. et-Ta'rîfât.....	54

3.34. Maksûd Şerhi	55
3.35. Şerhu Merâh.....	56
3.36. Şerhu Merâhi'l-ervâh	57
3.37. el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik.....	58
3.38. Merâhü'l-ervâh	59
3.39. Şerhu't-Tasrîf.....	60
3.40. el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye.....	61
3.41. Kitâbu'l-Meânî.....	62
3.42. Şerhu'l-Kâfiye.....	63
3.43. Telhîsü'l-Miftâh	64
3.44. Şerhu't-Tasrîf.....	66
3.45. Hâşiyetü'ş-Şâfiye	67
3.46. Hâşiyetü Kitâbu'n-Nahv.....	68
3.47. Kitâbu'd-Dav'	69
3.48. Şerhu't-Tasrîf.....	69
3.49. Tercüme-i Kaside-i Bûsîrî	70
3.50. Kitâbu's-Sarf.....	71
3.51. Şerhu Merâhi'l-ervâh	72
3.52. el-İslâh fî Şerhi Şerhi Dibâceti'l-Misbâh	72
3.53. Kitâbu Avâmil.....	73
3.54. el-İ'râb an Kavâ'idi'l-i'râb	74
3.55. Kitâbu'l-Kâfiye	75
3.56. Merâhü'l-ervâh	76
3.57. Şerhu Merâhi'l-ervâh	77
3.58. Hâşiyeye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh.....	78
3.59. Kitâbu'd-Dav'	78

3.60. Şerhu'l-Kâfiye.....	79
3.61. Molla Câmi (Şerhu'l-Kâfiye).....	80
3.62. Kitâbu'l-Kâfiye	80
3.63. Şerhu Merâh.....	81
3.64. Şerhu İzhar.....	82
3.65. Molla Câmi	83
3.66. Şerhu'l-Kâfiye.....	84
3.67. Şerhu Enmûzec fî ilmi'n-nahv.....	84
3.68. Kavâ'idü'l-i'râb	85
3.69. el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye.....	86
3.70. Şerhu'l-Elfiyye.....	87
3.71. el-Kâfiye	88
3.72. Molla Câmi	89
3.73. Câmi Hâşiyesi ve Şerhu Merâh.....	90
3.74. Şerhu'l-İzzî	90
3.75. et-Ta'rîfât.....	91
3.76. Lugatu İbn Ferište	92
3.77. Hâşiye ale'l-Mutavvel	93
3.78. Kitâbu'd-Dav'	93
3.79. Lugatu Ferište	94
3.80. Kitâbu'd-Dav'	95
3.81. Molla Câmi	95
3.82. Muhtâru's-Sihâh.....	96
3.83. Şerhu'l-Kâfiye.....	96
3.84. Türkçe-Arapça Sözlük.....	97
3.85. Maksûd Şerhi	98

3.86. et-Ta‘rîfât.....	98
3.87. Şerhu Merâh.....	99
3.88. Şâtıbiyye	101
3.89. Molla Câmi	102
3.90. Kitâbu Belâgat	103
3.91. Kasîdetü’ş-Şâtıbiyye	104
3.92. İ’râb an kavâ’idi’l-i’râb	104
3.93. Hayâtü’l-Hayevân	105
3.94. Şerhu’l-İzzî	106
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ	114

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN ARAP
DİLİ VE EDEBİYATI ALANINDAKİ YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

Zeynep ŞİMŞEK

2015, XIV+114 sayfa

Tezimizde Doğu Anadolu'nun en kapsamlı kütüphanesi olan Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Arap Dili ve Edebiyatı alanındaki yazma eserleri tespit edip, tanıtmaya çalıştık.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm yazmaların özellikleri ve metodolojisinden meydana gelmiştir. İkinci bölümde kütüphanenin tarihi, tanıtımı ve kurucusu Ziya Bey hakkında genel bilgilere yer verilmiş, üçüncü bölümde ise Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki yazmalardan Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili olanlar hakkında tavsif çalışması yapılmıştır.

Bu çalışma, daha önce tanıtımı yapılmamış yazma eserlerin, araştırmacıların istifadesine sunulması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yazma Eserler, Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, Ziya Başara, Arapça, Arap Dili.

ABSTRACT

MASTER THESIS

DESCRIPTION OF MANUSCRIPTS ABOUT ARABIC LANGUAGE AND
LITERATURE IN SEVAS ZIYA BAY LIBRARY

Zeynep ŞİMŞEK

2015, XIV+114 pages

In this thesis, I tried to introduce the works of the most comprehensive and big library of Sevas “*Directorate of the Ziya Bay Manuscripts works Library*” which are related to Arabic language and literature.

It’s contains on the three chapters, in the first chapter chapter contains on the characteristics and methodologies of Manuscripts, the second chapter basically the history and introduction of library, and its founder *Yousaf Ziya Bay*, and the third chapter has the complete information about the Manuscripts of Arabic language and literature in *Sevas Ziya Bay Library*.

The importance of this research is sharing the information about the Manuscripts in the field of Arabic language and literature in *Ziya Bay Library*, its follows the approach of Descriptive study.

Keywords: Manuscripts, Sevas Ziya Bay Library, Ziya Başara, Arabic Language, Arabic Literature.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
AÜFEF	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
AÜİFAD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn (oğlu)
bkz.	: Bakınız
böl.	: Bölüm
c.	: Cilt
CÜİFAD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
fak.	: Fakülte
GAL Supple.	: Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband
GAL	: Geschichte der Arabischen Litteratur
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

m.	: Miladi
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
t.y	: Tarih yok
thk.	: Tahkik eden
v.	: Vefatı
vd.	: Ve devamı
yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Geleceğe eser bırakmak, vârisi olduğumuz kaynakları korumaktan geçer. Geçmiş olmayanın geleceğe bir miras devretmesi mümkün olamaz. Bu da öncelikle sahip olduğumuz değerleri okumak ve anlamakla sağlanabilir.

İslami ilimlerin anahtarı olan Arapça ile farklı coğrafyalarda farklı alanlarda sayılamayacak kadar eser yazılmış, bugünlerimizin ve geleceğimizin ilmi alt yapısı hazırlanmıştır.

Yüzyıllar boyu bu vatan topraklarında Arap dili ile ilgili çalışmalar yapılmasına rağmen bunların tamamı günümüz araştırmacılarına sunulamamıştır. Bu nedenle Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan Arap Dili ile ilgili olan eserleri tanıtmmanın ilmi mirasımızı koruma adına büyük bir katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Dünyadaki neredeyse tüm kütüphanelerde Arap Dili ile ilgili eserler mevcuttur. Türkiye'de ise mevcut tüm yazma eserler Kültür Bakanlığı'nın talimatıyla belirli merkezlerdeki kütüphanelerde korumaya alınmıştır. Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi de bunlardan biridir.

Kütüphanede bulunan sekiz yüz otuzbeş yazma eserden iki yüz kırkdört tanesinin dili Arapça'dır. Bunlardan doksandört tanesi de Arap Dili ile ilgilidir. Diğer ilimlerle oranlandığında, Arapça eserlerin yarıya yakınının alanımızla ilgili olması, büyük önem arz etmektedir. Kütüphanedeki eserlerin daha çok Sivas ve çevresinden toplandığını göz önüne aldığımızda, Doğu da Arapça eğitime ne kadar önem verildiğini tespit etmiş oluruz.

Gerek içinde bulunan yazmaların çokluğu ve gerekse henüz gün yüzüne çıkarılmamış olması, ülkemizin kültür mirasına ışık tutabilmek adına bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Ziya Bey'de bulunan ve yalnızca Arap Dili ile ilgili olan yazmaları tanımaya, tanıtmaya ve tavsif etmeye karar verdik. Eserlerin kısa muhtevasıyla birlikte, tek tek inceleyerek fiziki özelliklerini yazdık. Müelliflerin ilk geçtiği yerde hayatı hakkında kısa bilgi verdik. Tekrarlarında ise dipnotta işaret etmekle yetindik.

Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Öncelikle Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi kataloğundaki Arapça yazılmış eserleri, daha sonra bunların içinden sadece Arap Dili ile ilgili olan eserleri taradık ve listesini yaptık. Yazmaların fiziki özelliklerini tek tek inceledik. Kitapları kütüphane kayıtlarına göre sırasıyla verdik. Eserlerin tamamının ilk sayfalarını okuduk ve mümkün olduğunca künye bilgisi vermeye gayret ettik. Tanıtımlarını yaparken yazma ve müellifi hakkında da kısa bilgi verdik. Yazmanın ilk cümlelerini, konuya girişini ve son cümlelerini yazdık. Başı veya sonu eksik olan kitapları belirledik. Aynı eser ya da müellifin ikinci kez geçtiği yerde tekrardan kaçınmak için dipnot vermekle yetindik.

Araştırmamız esnasında Kâtip Çelebî'nin *Keşfü 'z-zünûn 'an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*; Bağdatlı İsmâil Paşa'nın *Hediyyetü 'l-'arifîn esmâü 'l-müellifîn ve âsârü 'l-musannifîn*; Brockelmann'ın *GAL* (Geschichte der Arabischen Litteratur) ve Supplementband (Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband); Hayruddin ez-Ziriklî'nin *el-'Alâm Kâmusû terâcim li-eşheri 'r-ricâl ve 'n-nisâ mine 'l-'Arab ve 'l-musta'ribin ve 'l-müsteşrikin*; Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*; Ömer Rızâ Kehhâle'nin *Mu'cemü 'l-mü'ellifîn: Terâcimü musannifi 'l-kütübi 'l-'Arabiyye*; Mehmed Süreyya'nın *Sicilli Osmânî*; Ahmet Subhi Furat'ın *Arap Edebiyatı Tarihi* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAZMALARIN TARİHÇESİ VE YAZMALARDA METODOLOJİ

1.1 Yazmaların Tarihçesi

İnsan var olalı beri kendi dışındakilerle iletişim kurma yoluna gitmiş, bunun için farklı araçlar geliştirmiştir. İlk başlarda resim ve şekillerle başlayan bu iletişim, hem insan sayısının hem de sosyal ve ekonomik ihtiyaçların artması nedeniyle sözlü ve daha sonraları yazılı ifadelerle ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçların sonucunda bulunan “yazı” tarihin ilk dönemlerinden modern asrın en gelişmiş dönemine kadar varlığını geliştirerek sürdürmüş ve en etkin kullanılan iletişim biçimi olma özelliğini korumuştur.

Araçlar gelişip değişse de yazı, geçmişimizin kültürünü nesilden nesile aktarmış, bize kadar miras bırakmıştır. Yazmalar da bu kültür mirasının en etkin öğeleridir. İçeriğini yazıldığı dönemin bilgisinin oluşturduğu bu eserler tarih, din, dil, felsefe, coğrafya, astroloji ve fen bilimleri gibi konularda hemen her alandaki birikimi yüklenmiş, günümüze kadar tüm orijinallliği ile taşımıştır.

İlk İslâm yazmacılığı, Hz. Osman'ın Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah ettirerek bir nüshasını Medine'ye, diğer nüshalarını da Kûfe, Basra ve Şam'a göndermesiyle başlar. İslâmiyet'te ilk yazmalar bu mushaflardır¹.

Türkiye'de ise el yazmaları 900 yıllık bir tarihe şahitlik eder. Selçuklu Dönemi ve çoğunluğu Osmanlı Devleti zamanlarında kaleme alınan yazmalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlediği Asya'nın iç kesimlerinden Orta Avrupa'ya; Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası'nın güneyinden Ural Dağları'na kadar geniş coğrafya içinde kullanılan dillerin etkileri yer alır².

İslâm dünyasındaki yazma eser sayısı hakkındaki istatistikler yaklaşık olup, kesin değildir. Çünkü eserlerin yıpranması ve yok olmasının yanı sıra Batı'ya kaçırılmış milyonlarca eserden de bahsedilmektedir. Sıralama yapılırken, dünyadaki Arapça yazmaların sayısı ile ilgili bilgi veren bazı kaynaklar esas alınmıştır. Buna göre en fazla

¹ <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/yazma2.htm>, (Niyazi Ünver), erişim: 16.08.2015.

² <https://kutuphane.diyanet.gov.tr/yazma2.htm>, (Niyazi Ünver), erişim: 16.08.2015

Arapça yazma eser koleksiyonu bulunan ülkeler sırasıyla: Türkiye, İran, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Fas, Suriye, Tunus, Yemen, Pakistan, Afganistan ve Cezayir'dir³.

Ülkemizde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük çoğunluğu İstanbul'da bulunan, Anadolu'nun çeşitli vilâyetlerinde kurulan ve hemen hemen tamamı vakıf olan kütüphaneler, çeşitli sebeplerle kendi binalarını ve içindeki kitapları koruyamaz veya hizmet veremez hale gelince Evkaf Nezâreti kıymetli eserleri Süleymaniye Medreseleri'nde toplamaya karar vermiştir. Bugünkü Süleymaniye Kütüphanesi kurulurken cami içerisindeki kütüphane yanında Medresetü'l-mütehassısîn'e nakledilen Âşir Efendi, Beşir Ağa, Çelebi Abdullah Efendi, Çorlulu Ali Paşa, Damad İbrâhim Paşa, Esad Efendi, Hâfız Ahmed Paşa, Kılıç Ali Paşa, Lâleli, Mesih Paşa, Molla Çelebi kütüphaneleri 1918'de bir araya getirilmiştir. Küçük ölçülerde yapılmış, bazılarının memur odaları dahi olmayan bu kuruluşlar yeni gelen kitaplar sebebiyle işlev göremez, kitapların bakımını yapamaz hale gelince bunlar da Süleymaniye Külliyesi ikinci medresesine getirilmiştir. Böylece Süleymaniye, yazma eserler alanında bir merkez haline gelmiştir⁴.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke sınırları içerisinde ne kadar yazma eser olduğunun tespiti için tüm kurumlarda yazma eserlerin demirbaş defterlerinin tutulması ve sayımının yapılmasına başlamıştır. Fakat yazma eserlerin koleksiyon olarak çok dağınık bir haritaya sahip olması, onların korunmalarını ve değerlendirilmelerini güçleştirmiştir. Bundan dolayı özel kütüphanelerde, vakıf kurumlarında ve camilerde ne kadar kitap olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Fakat kısmen de olsa yazma eserler kayıt altına alınmıştır. Türkiye'deki yazma eserlerin sayısının tespitine yönelik yapılan bu çalışmalar sonucunda ülke genelinde 300.000 yazma eser olduğu tahmin edilmektedir. Bazı yazma eserlerin birden fazla ciltten oluşmuş olması ve ayrıca bu yazma eserlerden bazılarının da sadece bir-iki bölüm kopyasının koleksiyonlara dâhil edilmiş olduğu da göz önüne alınırsa, bunların künye adedi 500.000 – 600.000'i bulabileceği tahmin edilmektedir. Türkiye'de arşivlerdeki evrak ve belgeler dışında, 300.000 cilt civarında olduğu tahmin edilen bu yazma eserlerden 160.000 kadarı Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü bünyesinde görev

³ <https://www.yazmalar.gov.tr/#>, (Dursun Kaya ve Niyazi Ünver, "Yazma Kitaplar") erişim: 17.07.2014.

⁴ http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/Link/ShowLink?LINK_CODE=3&LAN_CODE=TR

yapan 35 kütüphanede bulunmaktadır. Diğerleri ise çeşitli halk kütüphaneleri ile üniversiteler ve kamu kuruluşlarındaki kütüphaneler ile kişi ve kurumların ellerindeki özel koleksiyonlarda mevcuttur⁵.

Günümüzde ise Süleymaniye Kütüphanesi, Türk-İslâm kültürünün ana kaynaklarından olan yazma ve Arap harfli eski basma eserleri bünyesinde barındıran, yerli ve yabancı araştırmacılara uluslararası düzeyde hizmet veren bir kuruluş durumundadır. Kütüphane, ülkemizdeki tüm kütüphanelerde bulunan yazma eserler hakkında bilimsel ve bibliyografik bilgi edinmek için bir haberleşme merkezi görevini de üstlenmiş durumdadır.

1.2 Yazmalarda Metodoloji

Osmanlı İmparatorluğunda sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan gelişmeler el sanatlarına da etki etmiş ve her devirde yeni bir sanat anlayışının doğmasına katkıda bulunmuştur. Yazma eserler, içerdiği konuya, tarihine, müellifine, nadir bilgiler içerdiğine göre önem arz ettiği gibi, başlı başına bir sanat alanı olan eşsiz bir cilt, her biri bir sanat yapıtı olan minyatür, ebru, hat ve tezhip örneklerinin de görüldüğü birer sanat eseri özelliği taşımaktadırlar.

Yazma eserlerin parşömen üzerine 9-10. yüzyıllarda Doğu'da; kâğıt üzerine de 14. yüzyıldan sonra Batıda yazı yazılmaya başlanmıştır. Yazı aracı olarak kâğıt, kaz tüyü ve renkli mürekkepler kullanılmıştır. Yazmalar resim ve tezhiplerle süslenmiş, giriş ve bölüm bablarında süslü başlıklar konulmuş ve metnin içinde de görsel açıdan zenginleştirmek amacıyla minyatürler yapılmıştır⁶.

Yazma eserlerde Haşebî, Dımışkî, Semerkandî, Devlet-abâdî, Hatâyî, Hindî, Sultânî, Harîrî Semerkandî, Venedik kâğıtları gibi adlandırılan kâğıt çeşitleri kullanılır. Bu kâğıtlar beyaz, sarı, kırmızı, kahverengi, nohudî, mavi, siyah renkte olur. Bunların önemli bir özelliği de âharlanmalarıdır. Böylelikle hem yazı yazılırken bir yanlışlık olduğunda kolaylıkla düzeltme yapmak mümkün olur, hem de kâğıdın daha dayanıklı

⁵ Altınay Sernikli, **El Yazması Eserlerimizin Dünü, Bugünü, Yarını**, Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon, 9; "Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002, Ankara)", V. Türk Kültürü Kongresi, (Yayına Haz. Yaşa Aktaş, Azize), AKM Başkanlığı Yayınları (2005), Ankara, s. 30-34.

⁶ Meral Alpay, **Kütüphanecilik Terimleri**, İÜEF, Kütüphanecilik Böl. Yayınları, İstanbul, 1973, s. 78.

olması sağlanır. Bir kere âharlanan kâğıda tek âharlı, iki ya da daha fazla âharlanan kâğıda da çift âharlı kâğıt denir.

Yazmalar Besmeleyle başlar; ardından da Allah’a hamd ve Peygambere salâvat yer alır. Eserin yazılma amacı, adı, müellif belirtilerek metin kısmına giriş yapılır. Metnin son bölümü hatime olarak adlandırılır. Kitabın sonunda da ketebe kaydı yani eserin kim tarafından nerede ve ne zaman kaleme alındığı ve müstensihhin adı bulunur.

Yazma eserlerin ciltlerini dört grupta incelemek mümkündür:

1. Alt ve üst kapak: Kitabın tamamını kaplayan, metni içine alan örtüdür. Kapak üzerinde ve iç kısımlarında genellikle süslemeler bulunur.
2. Sırt: Formların bağlandığı bölümü örten kısımdır. Klasik Türk ciltlerinde ve genellikle İslami ciltlerin hepsinde bu kısım batı ciltlerinde olduğu gibi bombeli değil, düzdür. Kitabı oluşturan cüz formlarını dipten bağlayarak kitabın düzgün durmasını sağlayan örgüye de ‘şiraze’ denir.
3. Mikleb: Kitabın ön tarafını örten sertabın ucunda genellikle üç köşeli kısımdır. Mikleb üstünde kapaktaki desenlerin veya şemsenin küçüğü bulunabilir. İç kapakta oyma sanatı varsa miklebe de aynı sanat uygulanabilir.
4. Sertab: Miklebi kitaba bağlayan ve kitabın ön kısmını muhafaza eden, miklebe hareket kabiliyeti sağlayan bölümdür.

Cilt kapaklarının dışyüzünde, kapağın tam ortasında bulunan süsleme ‘şemse’ adını alır. Bazen şemseye bağlı bazen de ayrı, hemen yakınındaki küçük beyzi şekiller ‘salbek’; kapakların dört köşesini süsleyen motifler ise ‘köşebend’ adını alırlar. Bu motifleri zincire benzediği için ‘zencirek’ denilen bir süsleme ile çerçeve içine alınır. Deri ciltlerde şemse varsa bu tür ciltlere ‘şemse cilt’ denir. Yazma kitapların ciltlerini korumak için kullanılan kutu da ‘ciltbend’ olarak isimlendirilir.

Zahriye, esas metnin başladığı sayfanın arkasındaki sayfa veya sayfalar için kullanılan bir terimdir. Bu sayfalar boş bırakıldığı gibi tezhip de işlenebilir. Burada içindekiler, temellük ve vakıf kaydı bulunabilir. Böylece kitabın kime ait olduğu, kimden alındığı ve vakfedildiği öğrenilebilir. Burada, yazar ve kitap adı ile bazen hangi

kütüphaneye ait olduğu yazılabilir. Bu kayıt yerine kişinin isminin bulunduğu mühür de basılmış olabilir. Yine bu sayfada feva'id adı verilen; doğum, ölüm, azil, yangın, zelzele, önemli olaylar ve şiirler şeklinde rastlanan küçük notlar vardır. Bazı yazmalarda bulunan vakf kaydı, o eserin vakfedilmiş olduğunu, alınıp satılmasının yasak olduğunu belirtir.

Mihriye, kimi yazmalarda metnin başladığı sayfanın (1^b) üst kısmında bulunan, genellikle dikdörtgen veya üçgene benzeyen şekilde süslemeli kısımdır. Burada Besmele veya kitabın adı yer alır. Yazma ve eski basmalarda eserin ilmî ve manevî değerini arttıran bazı kayıtlar vardır. Yazmalarda daha çok 'serlevha' adı ile anılır.

Esere giriş, önsöz bölümüne dibace veya mukaddime denilmektedir. Müellif burada sebep-i telif kısmında eseri niçin yazdığını, kendi adını, eserin adını ve telif tarihini ve hangi kaynaklardan yararlandığını yazmış olabilir. Divanda ise şair, mahlâsını şiirler arasında verir. Müellifin konuya giriş anlamına gelen *ve ba'du veya emmâ ba'du* ibareleri ile başlar. Müellif burada *yekûlu* der, söyler fiili ile söze başlayıp ve *el-fakîr, el-hakîr* gibi mütevazı unvanlardan sonra ismini verebilir. Ancak her eserde bu sıra izlenmeyebilir, *el-fakîr, el-hakîr* vb. ibarelerden sonra isim belirtmeden konuya da geçilebilir. Ancak bazı kitap ve risalelerde *emmâ ba'du* ibaresi de kullanılmayabilir. Yazar alışılmış kompozisyon düzeni dışında *bil ki* anlamında *i'lem enne* gibi ibarelerle konuya girer. Bu bölümler eserin bibliyografik bilgilerinin tespit edilmesi açısından oldukça önemlidir. Az da olsa bazı yazma eserlerin başında eseri tanıtmak, eseri övmek ve önemini vurgulamak için yazılan takrizlere rastlanmaktadır.

Metin, bazı bölümlere ayrılır. Büyük bölümlere bâb, küçük bölümlere fasıl adı verilir. Bazı yazma eserlerde bu bölümler birer edebî sözle simgelenir. Erken dönem kitaplarda ise bölüm başlıklarına *makale*, alt başlıklara ise *bâb* adı verilmiştir⁷. Yazma eserlerde paragraf yoktur. Bunun yerine konunun akışı içinde belirli noktaları okuyucunun dikkatine sunan sayfa kenarlarına konulmuş notlar vardır. Bunlara *matlab* adı verilir. Yazmalarda konu başları farklı renkte mürekkeple üstten veya alttan çizilen bir çizgi ile belirtilir. Şerhlerde ve hâşiyelerde ise açıklanan sözcükler veya ibareler yine

⁷ İbn Nedîm, a.g.e, s. 354.

farklı renkte mürekkeple alt veya üst çizgilerle belirtilir. Yine aynı şekilde açıklanan sözcüklerin başındaki *kavluhu* ibaresi de renkli mürekkeple yazılır.

Sonuç bölümüne ‘hâtime’ adı verilir. Bu bölümde yazar, kendisine eseri bitirme güç ve imkânı verdiği için Allah’a şükreder. Yanlışları varsa bağışlanmasını diler ve her şeyin doğrusunu Allah’ın bildiğini belirtir. Eser padişaha, vezire ya da devlet büyüklerinden birine sunulmuşsa duada onlara da yer verilir. Hatimenin sonunda ferağ kaydı bulunur. Eser kısa bir dua ile sona erer. Yazmaların sonundaki “ketebe” ve “istinsah” kayıtları ise eseri çoğaltan müstensihne ait olup, onun adını, eserin adını belirtirler. Müstensih adını tarih izler. İslam yazmalarında tarihlendirme hicri takvime göre yapılır. Nadiren güneş takvimi kullanılmıştır. Tarihlendirme gün/ay/yıl esasına göre yapılır. Fakat sabah, kuşluk vakti, öğle vakti, ikindi vakti, akşam gibi eserin/istinsahın bittiği gün bölümünü verilebilir. Daha sonra gün; Arapçadaki sıra sayı sıfatı formlarından yararlanarak verilir. Örneğin; ... ayının onbeşinci günü, yirmibirinci günü gibi. Eğer bu işlem ayın ilk günü bitmişse *Gurre* kelimesi, son günü bitmişse *selh* kelimesi kullanılır. Tarihlerde gün net olarak belirtilmeyebilir. Bunun yerine *evâ’il*, ayın ilk günleri; *evâsit*; ayın ortaları, *evâhir* ayın son günleri gibi gelebilir.

El emeği ile tek tek meydana getirildiği için yazma eserler, basma eserlerden farklı bir değer taşır. Yazma eserlerde konunun öneminden başka, elde bulunan bir nüshada yer alması gereken özellikler de mevcuttur.

- Müellif nüshası,
- Müellif nüshasıyla mukâbele edilmiş nüsha,
- Müellif nüshasından istinsah edilen nüsha,
- Müellifin tanınmış öğrencilerinden birinin istinsah ettiği nüsha,
- Eski tarihli nüsha,
- Müellif nüshasının yazıldığı devirde ve yerde yazılan nüsha,
- Mukâbele görmüş nüsha,
- Müstensihinin âlim ve titiz olması,
- Sema kaydı olması,
- Tahrifi en az olan nüsha,

- Okunaklı olması,
- Sultan nüshası.

Bunlar, yazma eserlerin değerini arttıran ve onların değerlendirilmesinde göz önünde tutulması gereken özelliklerdir.

1.3 Yazma Eser Türleri⁸

- **Telif Eser:** Herhangi bir konuda yazılan özgün eserdir. *Telif* sözcüğü Arapça olup birleştirmek, bir araya getirmek anlamındadır. Müellif, yazdığı sayfaları birleştirir ve eserini oluşturur. Kitap telif eden kişiye müellif, telif edilen eserlere de müellefât denir.

- **Şerh:** İslâm dünyasında bir eserin daha geniş biçimde açıklanması amacıyla yazılmış kitapları ifade eden bir telif türüdür. Şerhler bir ilim dalında meşhur olmuş genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir. Şerhler genellikle metin ile bir arada bulunur. Metinden bir kısım alınır, altında onun şerhi yapılır⁹.

- **Hâşiye:** Genellikle bir kitabın sayfa kenarlarına veya satır aralarına yazılan ve eseri açıklayan veya ek notlar şeklinde yazılan yazılardır. Hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlıdır. Hâşiye yapana *muhaşşî* ya da *havaşşî* denir. Hâşiyeler bazı hallerde metinden ayrı bir eser şeklinde olabilir. Bilhassa VIII. (XIV.) yüzyıldan sonra şerh mahiyetindeki müstakil eserlere hâşiye de denilmiş ve kelime bu anlamda teknik bir terim haline gelmiştir. Bunlara hâşiye adı verilmesinin sebebi, şerhedilen eserin yüksek değeri karşısında ona yapılan eklerin sadece boşlukları doldurma kabilinden önemsiz ilâveler olduğu şeklindeki düşüncedir. Hâşiye türü eserler ise metinden ziyade şerhteki bazı güç ve kapalı ifadeleri açıklama, tamamlayıcı bilgi verme ve yerine göre eleştirme amacı taşıyan çalışmalardır¹⁰.

⁸ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.yazmalar.gov.tr/#>, (Kaya ve Ünver, “Yazma Kitaplar”) erişim: 22.07.2014.

⁹ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 38, s. 555.

¹⁰ Tefvik RüştüTopuzoğlu, “Hâşiye”, *DİA*, 16, s. 419,420.

- **Muhtasar:** Bir eserin kısaltılmış şeklidir. Hacimli kitapları okuma güçlüğünden dolayı önemli olan yerlerini özetle yazan eserdir. Daha çok temel kaynaklardan ders kitapları için hazırlanmış kısa notlardır.

- **Tefsîr:** Kur'ân-ı Kerîm'in açıklamasıdır. Tefsir yapana *müfessir* denir. Tefsir Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının veya bir kısmının açıklaması olabilir. O zaman hangi sureden hangi sureye, hatta o surenin kaçınıcı ayetinden kaçınıcı ayetine kadar tefsiri olduğu tespit edilir. Eser, bazı cüz, sure ve ayetlerin tefsiri de olabilir.

- **Tercüme:** Bir dilde yazılan bir eserin başka dile çevrilmesi ile meydana getirilen eserlerdir. Tercüme edene *mütercim* denir.

- **Ta'lika (Ta'likât):** İslâm telif geleneğinde bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için sayfa kenarlarına yazılan notlar, bir müellifin bazı görüş ve düşüncelerinin notlar halinde toplandığı eserlerin ortak adıdır.

- **Telhîs:** Özetlemek anlamına gelir. Bir eseri hulasa ederek, kısaltarak, özetleyerek meydana getirilen esere telhîs denir.

- **Zeyl:** Bu sözcük kuyruk, ek anlamlarına gelir. Bir eserin konusunu devam ettiren ve onu tamamlayan eserlerdir. Genellikle tarih, biyografi ve bibliyografya eserlerinde zeyller çoktur. Çoğunlukla başka kişi tarafından yapılan zeyller bazı hallerde de eseri yazan müellif tarafından veya bir eser için birkaç zeyl de yapılmış olabilir.

- **Müsvedde:** Bir eserin karalama halinde bulunmasıdır. Müsvedde temize çekilerek eser yazılmış olur. Bu temize çekme işlemine *tebyîz* adı verilir.

- **Mecmû'atu'r-Resâ'il:** Doğu yazmalarında rastlanan diğer bir kitap şekli de Mecmu'atü'r-resâ'il denilen risale derlemeleridir. Bir cilt içinde farklı yazarlara ait farklı eserlerin bulunduğu kitaplardır. Bu eserler bir arada ciltlenerek veya birbiri arkasına eklenerek *mecmû'atu'r-resâ'il* meydana getirilir. Bir müellifin bütün risâleleri bir araya getirilmiş olacağı gibi, ayrı yazarlara ait pek çok eserden de oluşabilir.

- **Külliyât:** Aynı yazarın eserlerini veya müstakil eser durumunda olmayan yazılarını bir cilt içinde toplayan kitaplardır.

- **Fevâ'id:** Yazmaların aralarındaki ve sonlarındaki boş yapraklarında, zahriyelerinde, sayfa kenarlarında bulunan not şeklindeki faydalı bilgilerdir. Bazen bütün bir cilt bu şekilde bilgilerden oluşabilir. Bu tür eserlere Mecmuatu'l-Fevâ'id adı verilir.

- **Sevâd:** Notlardan, hat örneklerinden ve orijinalinden kopya edilmiş derlemelerdir.

- **Şukka:** Farklı içerik ve -genellikle mensur- düzene sahip yazma eserlerde kullanılan, yazma eserin müellifi, mütercimi veya müstensihi tarafından esere eklenen, içeriği bulunduğu sayfalarla ilgili olarak değişebilen küçük notlardır.

- **Cönk:** Genellikle âşık edebiyatı, halk edebiyatı ve folklor ürünlerinin toplandığı anonim mahiyette bir mecmua türüdür. Cönk ansiklopedilerde genellikle “uzunlamasına açılan ensiz, uzun yazma mecmualara verilen ad” olarak tanıtılmış ve “mecmua”nın belli konularda seçilmiş örnek metinlerden oluşan yazma ve basma kitaplar için kullanıldığı söylenerek cönkle mecmua arasında bir ayırım yapılmamıştır. Cöngün, içinde yalnız saz şairlerine ait şiirlerin yer aldığı bir mecmua olarak dar anlamda alınması doğru değildir. Cönklerde daha çok âşıkların şiirleri bulunmakla birlikte içinde hiçbir manzum parça bulunmayan, sırf mensur parçalardan meydana gelmiş cönkler de vardır¹¹.

- **Urcûze:** Arap arûzunda, özellikle cahiliye devrinde inşâd edildiği söylenen ve genelde birkaç beyitten oluşan recez veznindeki şiirler, recez; Emevi devrinin ilk yıllarından itibaren kasîd tarzında, birçok beyitten oluşan recez veznindeki şiirlere ise urcûze denilmiştir¹². Urcûze, konuşma diline yakın bir havada söylenmiş, Mesnevî gibi her iki dizesi birbiri ile kâfiyeli beyitlerden oluşan manzum eserdir. Bu nedenle tıpkı mensûr eserler gibi hamdele salvele eser adı yazar adı gibi bilgiler bu tür manzumelerde verilir. İbn Mâlik'in Arap grameri ile ilgili *el-Elfiyye*'si bu tür eserlere örnek olarak verilebilir.

¹¹ Orhan Şaik Gökyay, “Cönk”, *DİA*, 8, s. 73-75.

¹² İbrahim Yılmaz, *Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum, 2002, s. 1.

İKİNCİ BÖLÜM

YUSUF ZİYA BEY VE ZİYA BEY KÜTÜPHANESİ

2.1. Yusuf Ziya Bey

Servetini kitaplarla değişen münevver bir şahsiyet olarak tarihe ismini yazdırmış olan Yusuf Ziya Bey'in asıl ismi kayıtlarda başta Yusuf Ziyaüddin, daha sonraları ise Yusuf Ziya ismi ile kullanılmıştır. Sivas'ın önde gelen ailelerinden Mütevellioğullarına mensuptur. Bu ailenin kökleri, Selçuklular dönemine kadar dayanmaktadır. Bu köklü ailenin, o dönemde Konya'da ikamet ettiği ve Mevlevi tarikatıyla irtibatlı olduğu söylenir. Bununla birlikte bu ailenin mensupları 1327-1328 yıllarında Abdulvehâb Rahatî'nin önderliğinde Sivas'a gelmişler ve Osmanlı Devleti'nin yönetim kademelerinde görevler almıştır¹³.

XIII. - XIV. Yüzyıllarda Sivas ve çevresinde yöneticilik yapan ve kurdukları Daru'r-raha ile tanınan Rahatoğulları ailesinin vakfiyesinde Daru'r-raha'nın müteveli heyetinde oldukları için bu aile daha sonraları Mütevellioğulları diye anılmaya başlanmıştır¹⁴.

Yusuf Ziya Bey, 1869 (1284) yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Babası Mütevellioğlu Mahmut Efendi, annesi Rukiye Hanım'dır. Ziya Bey, Mekteb-i ibtidâî, mekteb-i rüştiye ve medrese tahsili yaparak oldukça iyi bir eğitim almıştır. Mekteb-i rüşdiyeyi bitirdikten sonra Sivas Mektubî Kalemine girmiş ve mümeyyizliğe kadar yükselerek onüç yıl bu görevde kalmıştır. Daha sonra mektupçuluk ve kaymakamlık vekâletlerinde, Milli Eğitim ve Evkaf Müdürlüğü ile üyeliklerinde, Sivas Mekteb-i Sanayi (sanat okulu) öğretmenliği ve müdürlüğünde, Vilayet İaşe Müdürlüğünde bulunmuş, yine Koyulhisar ve Divriği'de memurluk yapmış, Sivas Vilayet Gazetesinde muhabir olarak çalışmıştır¹⁵.

1902 yılında Hicaz Demiryolu için yardım toplama kampanyasında göstermiş olduğu başarısından dolayı madalya almış, daha sonra Sivas Vilayet Meclisi'nde

¹³ “Bir Kültür Işığı Ziya Bey İhtisas Kütüphânesi (broşür)”, Sivas Valiliği (2006), İl Kültür veTurizm Müdürlüğü, Sivas.

¹⁴ S. Sadi Kucur, “Rahatoğulları”, **DİA**, 34, s. 411.

¹⁵ Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas, 1998, s. 176–177.

Hamidiye-Hicaz Demiryolu Komisyonunda görev yapmıştır. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebusanlık yapan Yusuf Ziya Bey 23 Nisan 1920 yılında Atatürk tarafından milletvekili seçilmiş ve Ankara'ya gitmiştir. Kendisi Atatürk'ün ricası ile Sivas merkez sancağı delegesi olarak Erzurum kongresine katılmış¹⁶ ve Cumhuriyet yıllarında da TBMM'de yedi dönem milletvekilliği yapmıştır.

1934'de Soyadı Kanunu çıktığı dönemde, aile fertlerini bir soyadı altında tutabilmek için, Rasim Bey (Ziya Bey'in amcasının oğlu), TBMM'de bulunan şair Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'e rica ederek; 'mütevelli'ye karşılık olacak bir soyadı önermesini ister. Gelen cevap 'Başara (veya) Başar' şeklindedir. Rasim ve Ziya Beyler, bu cevabı uygun karşılarlar ve Sivas'taki aile mensuplarına bildirirler. Bu suretle, bu iki soyadı, Mütevellizâde ailesinin fertlerince kullanılmaya başlanır¹⁷.

Ziya Bey vatansever, mazbut, kitaplara aşırı düşkünlüğü olan, sakin yaratılışlı bir insandı. Cumhuriyet ilan edildikten sonra tereddüt etmeden bu yeni rejimi tanımış ve Atatürk aleyhinde hiçbir teşebbüse katılmamıştır. Ziya Bey, milleti bilgi ve kültürün kalkındıracağı ve yükselteceği düşüncesiyle kendi yeteneklerini kullanarak bu kütüphaneyi açmıştır. Kitaplara olan düşkünlüğü onu özel kitap toplamaya ve devamlı yayınlara abone olmaya itmiştir. Vefat edinceye kadar servetini ve maaşını kitap almaya ve bu kütüphaneyi geliştirmeye harcamıştır. Birinci devre milletvekilliği yaptığı dönemde Ankara'da arkadaşlarından da kitaplığı için yardım isteğinde bulunmuş¹⁸ ve kitap istemiştir. Bu kitapsever insan arkasında kendisinin hayırla yâd edilmesini sağlayan bir kütüphane bırakarak 19 Temmuz 1943 senesinde seksen yaşında zatürreden vefat etmiştir¹⁹. Ziya Bey'in kabri, Ankara'da Asrî Mezarlıkta bulunmaktadır²⁰.

Ziya Bey, vefat ettiği zaman ilk eşi Nezire Hanım'dan Fâtımatü'z-Zehra, Fâtıma Nilüfer ve Bahaddin; ikinci eşi Sıdika Hanım'dan Mahmud Târik, Mehmet Râşit, Ömer

¹⁶ A. Necip Günaydın, **Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri**, Cumhuriyet Üniversitesi, Atam Yay. Sivas, 2002, s.37

¹⁷ N. Yücel Mutlu, **Dâru'r-Râha'dan Abdiğa Konağı'na (Râhatoğulları/Mütevellizâdeler 1321-2001)**, Sivas, 2003, s.106.

¹⁸ Sibel Alev, "Tarihi Bir Kültür Değeri (Ziya Bey Kütüphanesi)", **Revak Dergisi**, Aralık-1999, Sivas, s. 81.

¹⁹ Fatih Rukancı, "Türk Kütüphaneciliği", 2/2005, 19, s. 278.

²⁰ "Bir Kültür Işığında Ziya Bey İhtisas Kütüphanesi (broşür)."

Faruk, Emine Lutfiye ve İbrahim Ata adlarında sekiz çocuğu olmuştur. Emine Hanım ve emekli hâkim olan İbrahim Ata Bey halen hayattadırlar²¹.

2. 2. Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi

Medeniyet, şehirlere ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda gelişmeyi kendi ile birlikte getirmektedir. Bilim ve sanata ev sahipliği yapan bir medeniyetin en münbit topraklarından olan kadim şehir Sivas'ta, bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Şehirleşmenin kat kat artan baskısına rağmen, şehrin merkezinde yükselen binalara inat, orijinal kesme taş binası ve tarihin en derin izlerini üzerinde taşıyan vakur duruşuyla Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, ilim ve kültür meraklıları için eşsiz bir hazine değerindedir. 19. yy şartlarında kütüphane olarak inşa edilmesi ve büyük fedakârlıklarla toplanan nadide yazma eserlere sahip olması da kütüphaneye ayrı bir değer katmaktadır.

Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, Mütevellioğlu Yusuf Ziya Başara tarafından 1908 yılında kendisi otuz sekiz yaşında iken şahsi gayretleri ile özel kütüphane olarak kullanılmak üzere yapılmıştır. Bina, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan Batılılaşma hareketleri sonucu Geç Osmanlı Mimari yapı tarzına aittir. Geç Osmanlı devrin eserleri, soğuğa ve sığağa dayanıklı kesme taşlarla yapılmıştır. Kütüphaneyi yaptırmak için Ziya Bey Tuzla hisselerinden gelen nakit parayı kullanmış, 1906 yılında yapılmaya başlanan bina, 1,5-2 yıl gibi kısa zamanda bitirilmiştir. Kütüphane, 1908 yılında kurulmuş olup belki de emsalinin en genci durumundadır. Kütüphane olarak yapılmış özel ve müstakil bir binaya sahip oluşuyla, Türkiye'nin en şanslı birkaç kütüphanesinden birisi özelliğine sahiptir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ziya Bitik Evi olarak anılmıştır. 1943 yılında Ziya Bey'in ölümünden sonra vasiyeti gereği kütüphanesinin yönetimi büyük oğluna bırakılmıştır²².

²¹ Günaydın, *a.g.e*, s. 123.

²² Ziya Bey'in Kütüphane Vakfıyesi:

“...Yusuf Ziya Başara bana müracaatla, re'sen bir senet tanzimini istedi....dedi ki: Benim efrâd-ı ailemi idare edecek sâir nukut ve emvâlim (para ve malım) mevcut olduğundan, bu kere bir emr-i hayra mahsus olmak üzere, Sivas'ın Sarışeyh mahallesinde, Nalbantlarbaşı nam çarşı mevkiinde,(hudutları yazılı olan)..... , 324-325 senelerinde bizzat tarafımdan müceddeden yaptırdığım ve bugüne kadar bilâ nizâ ve müdahale, tasarruf ve temellük ettiğim, altı bâb (bölüm, oda) kâgır mağazalar ile bunların nısfının arkasında ve garp tarafındaki ambar üzerine ol vakit yaptırdığım iki büyük salon ve üç odayı ve bir aralık sofayı müçtemi kütüphâneyi, içinde mevcut mütenevvi kitaplarıyla birlikte, Medenî Kanun'un 73- 74, 76-80 ve 81. maddeleri ahkâmına tevfi kan

Alt kattaki altı dükkândan alınan kira ile bir memur tutulmuş ve kitap temin edilerek her türlü gideri karşılanmıştır. Ziya Bey döneminde kütüphanede bulunan kitap sayısı 3000 civarında idi. 13 Mart 1978 yılına kadar özel mülk olarak devam eden bina, bu tarihten sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'nce eski eser kabul edilmiştir. Kütüphane 7 Nisan 1980 yılında kamulaştırılmıştır. Kütüphane 1981-82 yılında Kültür ve Turizm Müdürlüğünce onarıma alınarak 1983'de tamamlanmış, alt kattaki altı dükkânın yeri Güzel Sanatlar Galerisi, üst katı da yine ihtisas kütüphanesi olarak düzenlenmiştir. Tasnif ve diğer teknik işlemlerle yürütülen yoğun bir çalışma döneminden sonra 16 Nisan 1985 tarihinde okuyucu hizmetine açılmıştır. Sivas Valiliği İl Özel İdaresi tarafından 2005-2006 yıllarında tekrar bakım onarımı yapılarak 2006 Temmuz ayında okuyucu hizmetine açılmıştır²³.

Zemin kat ile birlikte iki kat olarak inşa edilen yapının zemin katı kesme taş ve moloz taştan, birinci katı ise dolmagöz duvar tekniğinde yapılmıştır. Yapı dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu cephesinde köşeler dışarı taşırılmıştır. Batı cephesine ise fazladan bir mekân yapılmış ve merdiven bölümü dışarı taşırılmıştır. Kapısından büyük olarak düzenlenen yedi yarım daire kemerlere sahip pencerelerle aydınlanan yapının doğu cephesinin ortasında bir girişi vardır ve çatısı kırma çatı şeklindedir. Yapının

(hükümlerine göre) ve aşağıda yazılı şerâit (şartlar) dairesinde, arzu ve müracaat eden ehil ve erbâb-ı mesâlihe mezkûr kitapları, kütüphâne içinde okumak, tetkik ve mütalâa etmek ve münderecâtından istifade etmek, velhasıl umûmî kütüphâne şeklinde kullanmak üzere vakfettim ve bu husus için tahsis ve tesis ettim. Şöyle ki: Ben hayatta oldukça, iş bu tesis umûrunu (işlerini), kendim idâre edeceğim. Vefâtımda evlâd-ı zükûrumun ekberi (erkek evlâdının en büyüğü) mütevellî olacaktır ve evlâdı, evlâdı, evlâd-ı ekberimin (yaşça büyük çocuğum) yine zükûru (erkek olanı) mütevellî olacaktır. Ve evlâd-ı zükûrumun inkırazında (erkek evlâdının erkek çocukları olmadığı zaman), evlâdı, evlâd-ı inâsımın (kızlarımın) sinnen (yaşça) büyüğü, kezâlik umûr-u vakfî rû'yet ve tesviye edecektir (vakfın işlerine bakacaktır). Emr-i idâremizin şekli, şöyle olacaktır: Alt kattaki mezkûr mağazalar, her sene usul-ü dâiresinde icârâ verilecek ve icâr bedellerinden beşte biri, vakfî idâre eden mütevellîye tefrik ile (ayrılıp) verildikten sonra, geride kalan beşte dördü aşağıda yazılı derece ve tertip üzerine sarf olunacaktır:

1. Binanın tâmir masrafları
 2. Teshin (ısıtma) ve tenvir (aydınlatma) ve tanzîfat (temizlik) masrafları
 3. Hükûmete (Maliye ve Belediyeye) ait vergiler
 4. Hâfız-ı kütüp ile hademenin ücretleri
 5. Kitapların lüzum görülenlerinin teclid (ciltletme) masrafları
 6. Ve Bu masraflardan artan kısmı ile her sene neşrolunan eski ve yeni kitaplar satın alınarak, kütüphanenin mânevî kıymetinin yükseltilmesidir.
- Yukarıdan buraya kadar tahrir ettiğim şerâit dairesinde tesis ettiğim iş bu kütüphanenin teftiş hakkını, umûmun menfaatine mahsus olmak gayesine göre, Sivas Belediyesi'ni, teftiş makamı olarak tâyin ettim. Bu şerâit ve tesisin kıfâfında hiçbir taraftan müdahale edilemeyeceği ve tebdil ve tağyir edilemeyeceği dahi ayrıca arzumdur. Sözü bitirdi. 1942 Ağustos ayının 18 inci Salı günü. (Mutlu, *Dâru'r-Râha'dan Abdiğa Konağı'na*, 103-104)

²³http://www.Ziyabey.yek.gov.tr/Link/ShowLink?LINK_CODE=3&LAN_CODE=TR, erişim 10.09.2014.

kuzeyindeki market ve batısındaki apartman yapıya bitişik nizam şeklinde inşa edilmiştir.

Yapının doğu cephesinin ortasına basık kemerli ve çift kanatlı 1,24×2,50 m. ölçülerinde bir kapı yerleştirilmiştir. Kapının hemen üzerinde alt ve üst tarafı düz geçilen oval bir pencere vardır. Bu pencerenin üzerine de kitabe yerleştirilmiştir. Kapının kuzey ve güney yönlerine üçer pencere düzenlenmiştir. Pencereleer yarım daire kemerlere sahip olup kilit taşları belirginleştirilmiştir. 2,40 x 4.10 m ölçülerindeki pencerelerin “S” ve “C” kıvrımlı süslemelere sahip madeni şebekeleri vardır²⁴.

Kütüphanenin üst katındaki bir oda, hayattayken Ziya Bey’in odası olarak düzenlenmiştir. Bugün Kütüphane’nin bu odasındaki avizeler (hiç bozulmamış ve deforme olmamış bir şekilde) orijinal olup, dolaplar da orijinallliğini (ceviz ağacı veya kestane) korumaktadırlar.

“*Bir Kütüphane yüz hapishane kapatır*” gibi sözlerin ironik bir yansıması olarak, kütüphanenin inşaatında cezaevi mahkûmları çalışmıştır. Yani, Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, dünya tarihinde belki de bir eşine rastlanmayacak bir ilke de sahiptir. Zira bu kütüphane, mahkûmların inşa ettiği bir kütüphanedir.

Mahkûmların yapımında çalıştığı kütüphane, diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (Sivas Şubesi) mensuplarının gizli buluşmalarına ve toplantılarına mekânlık yapmış; tarihi olaylara şahit olmuş nadir bir yapıdır²⁵.

Kütüphane iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazma ve matbu eski eserler, ikinci bölümde de yeni basma eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden 1040 tanesi el yazması, 8088 tanesi de basma eserdir. Yazma eserler, felsefe, astronomi, zooloji, tarih, edebiyat, gramer gibi konulara ilişkin yazılmıştır. Bunların 721’i Arapça, 52’si Farsça ve 267’si Türkçedir. Kütüphanede Arap harfleriyle yazılmış tefsir, hadis, fıkıh, kelam, ahlak, dil, tarih, coğrafya, fizik, kimya, tıp, edebiyat, astronomi, astroloji, ekonomi ve hukuk ilimlerini kapsayan kitaplarla, Sırat-ı Müstakim, Sebilü’r-Reşad, Şehbal, Beyanu’l-Hak, Seride-i Muhakeme gibi süreli yayınlarda bulunmaktadır.

²⁴ Mustafa Bulut, “Sivas’taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları”, **Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, Sivas, 2007, s. 41-44.

²⁵ Bayram Ali Çetinkaya, “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İdeal Aydın ve Bürokratı Yusuf Ziya (Başara) Bey ve Ziya Bey”, **CÜİFAD**, 2008, 7/1, s. 63,90.

Kütüphanede bulunan en eski eser, 1217 (h.614) yılında, Ebû Muhammed el-Muâfe b. İsmâil tarafından Arapça olarak yazılan *Nihâyetü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*'dır. Yeni eserler bölümünde 10000'den fazla kitap bulunmaktadır. Türkçe dışında Almanca, İngilizce ve hatta 1839 yılına kadar uzanan Fransızca eserler de mevcuttur. Kütüphane Dewey Onlu Sınıflama Sistemine göre düzenlenmiştir.

Kütüphanenin önemli bir özelliği, döneminde yayımlanan ve o günün şartlarında herhangi bir Anadolu şehrinde bulunması zor olan farklı disiplinlere ait eserlerin bulunmasıdır. Benzerinin nadir olduğu kütüphane, eski ve yeni eserler, süreli yayınlar ve Sivas'la ilgili matbuatın bulunduğu bir bilim merkezi konumuyla, geçmişten günümüze kadar, bir asırdır, her alandan ilim taliplerine kapılarını açmıştır.

Tüm eserler bilgisayar ortamına aktarılmış, eserlerin tasnifleme ve kataloglaması tamamlanmıştır. Araştırmacılara ve okuyuculara eserlerden kütüphane içinde yararlanma, tarama, belgeleme, bilgilendirme, mikrofilm çekimi ve çoğaltılmasıyla ilgili hizmetler, fotoğraf, slâyt, bilgisayar desteğiyle çekim ve çoğaltma hizmetleri verilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZİYA BEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN YAZMA ESERLERİN TESPİTİ VE TAVSİFİ

3.1. Kitabü Muhtasarü's-Sihâh

Demirbaş No: 5

Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî (666/1268)

Müellifimizin künyesi Ebû Abdullah²⁶, lakabı Zeynüddin'dir²⁷. Gençliğini ve eğitim hayatını nerede geçirdiği hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ancak *el-Hidâye mine'l-i'tikâd* isimli eserinin sonundaki ifadeleri tahsilini Buhara ve Semerkant'ta yaptığını düşündürmektedir.

Eserlerinden anlaşıldığına göre Râzî, çok alçak gönüllü, mütevazı ve muttaki bir âlimdir. Eserlerine başlarken kendisini 'kulların en zayıfı', 'Allah'ın rahmetine en çok muhtaç olanı' diye takdim etmiştir. Bu güzel hasletler tüm eserlerinde devamlı müşahede edilmiştir²⁸.

Dilciliğinin yanında tefsirciliği ile de meşhurdur. *Es'iletü'l-Kur'ân* en önemli eserlerindendir. Yine belâgat alanında yazdığı *Ravzâtu'l-fesâha* isimli eserindeki tüm şiirler özgündür. Bunların yanında kelim, tasavvuf, irşad ve hadis sahalarında da eserler yazmıştır²⁹.

Râzî'nin mesleği müderrislik olduğu için, eserlerinin çoğunu öğrencileri için muhtasar ve ders kitabı mahiyetinde yazmıştır. Biz ulaştığımız bu eserinde onun öğrencileri için hazırladığı ders notlarından biri olduğu kanaatindeyiz.

²⁶ Katîb Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1941-43, 1, s. 92.

²⁷ Katîb Çelebî'nin eserinde "Tâcüddin" olarak zikredilmekte ve lakabının "es-Sadr" olduğu söylenmektedir (Bkz. Çelebî, a.g.e, I, s. 633).

²⁸ Hüseyin Elmalı, "Zeynüddin Muhammed b. Ebûbekir er-Râzî Hayatı, Eserleri ve Tefsir-i Garibi'l-Kur'ani'l-'Azîmi", *DEÜİFD*, İzmir, 1995, 9, s.44.

²⁹ Elmalı, a.g.m, s.49.

Yirmiden fazla eseri bulunan yazarın, ölüm tarihi ve yeri hakkında net bilgi bulunmamakla birlikte kaynaklarda Konya’da vefat etmiş olabileceği söylenmektedir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بِجَمِيعِ الْمَحَامِدِ عَلَى جَمِيعِ النِّعَمِ. الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ.

... وَأَبْوَابُ الْأَفْعَالِ الثَّلَاثِيَّةِ مَحْصُورَةٌ فِي سِتَّةِ أَبْوَابٍ لَا غَيْرَ، الْبَابُ الْأَوَّلُ فَعْلٌ يَفْعَلُ بِفَتْحِ الْعَيْنِ الْمَاضِي وَضَمِّهَا فِي الْغَائِبِ وَالْمَذْكُورِ مِنْهُ سَبْعَةٌ مُوَازِينَ نَصَرَ يَنْصُرُنَصْرًا ...

آخِرُهُ : يَا حَرْفُ مِنْ حَرْفِ الْمَعْجَمِ وَ مِنْ حُرُوفِ الزِّيَادَاتِ وَمِنْ حُرُوفِ مَدِّ اللَّيْنِ ...

... تَمَّ الْكِتَابُ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَالْأَصْحَابِ.

Kitap, el-Cevherî’ye³⁰ ait *Kitâbü’s-Sihâh*’ın alfabetik sıra ile yazılmış bir muhtasarıdır. Sihâh, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çıkış açtığı gibi sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Eser, sülasi fiillerin bablarını anlatarak başlar. Bab isimleri ve kaideleri kırmızı yazılmıştır. Hemzeli fiilleri konu almış ve harf sırasına göre de incelemiştir. Her sayfanın sonuna bir sonraki sayfadaki ilk kelimesi eklenmiştir.

Siyah deri bir cildin üzeri şemseli, miklebli, zencirekli, köşebentli, şirazesi dağılmıştır. 85+1 varak olup her sayfada 33 satır bulunmaktadır. Sertab kısmı yıpranmış, sonradan tamir görmüş kitabın kapağında kurt yenikleri bulunmaktadır. Sayfalarında rutubet lekeleri bulunan kitap Nesih ile yazılmış, 33x23.5 (24.5x15) boyutlarındadır. Müstensihî Yûsuf b. Abdullah olan kitabın bazı sayfalarında “وقف” ibaresi ile kitabın vakfedildiği ve “وقف” kaydının da zuhulen yazıldığı sanılmaktadır. Miklebin iç kısmında birkaç tane Osmanlıca özlü söz yer almaktadır. H. 954 yılında Cemaziye’l-Ula ayında Perşembe günü ikinci vakti tamamlanmıştır.

³⁰ Türk asıllı bir dilci olan Cevherî’nin asıl adı Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd’dır. h.393 (m.1003) tarihinde Nisabur’da vefat eden müellifin, Mukaddime fi’n-Nahv, Sihâhi’l-Arabî ve Kitâb fi’l-Aruz önemli eserlerindendir. Bunun yanında şiirleri de mevcuttur. (Detaylı bilgi için bkz: Çelebî, 1, s. 209; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü’l-‘arîfîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn min Keşfi’z-zunûn*, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1982, 1, s. 393; Ömer Rıza Kehhale, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn: Terâcimü musannifi’l-kütübî’l-‘Arabîyye*, (t.y), 1, s. 362.)

3.2. Ahterî-i Kebîr

Demirbaş No: 18

Muslihuddin Mustafa b. Şemsiddin Karahisârî (986)

Fazilet sahibi âlimlerden olan Mustafa Efendi (Ahterî), Şemsuddin Karahisârî'nin oğludur. Hayatı, nerede ve hangi hocalardan öğrenim gördüğüne dair kaynaklarda bilgi yoktur. Sadece Kütahya'da müderrislik yaptığı ve hicri 986 yılında orada öldüğü bilinmektedir. Kabri Kütahya'da bulunmakta ve aynı zamanda Karahisar'da kendi ismiyle anılan bir kabri vardır. Arap edebiyatında ve lügat ilminde yedi ihtisas sahibidir. Ahterî-i Kebîr diye anılan bu Arapça-Türkçe sözlük onun en meşhur eseridir. Arap dili ve edebiyatından başka siyer ve fıkıh alanlarında da eserleri vardır. Bu eserini, belli başlı Arapça kaynaklardan yararlanarak 952 (1545) yılında tamamlamıştır. Fıkıh meseleleri hakkında *Câmû'l-lisân* ve furua dair *Câmû'l-mesâil*, muhadarat ilmine dair *Hamilü'l-muhâdarât* kıymetli eserlerindendir. Bunlardan yalnız lügatı basılmıştır. Hz. Âdem'in yaratılışından, Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed Efendimize kadar cereyan etmiş vakıalarla, dört halife ve mezhep imamlarının hayatlarından bahseden Arapça bir cilt tarih kitabı vardır ve bir nüshası Fatih kütüphanesinde bulunmaktadır³¹.

Pek çok kütüphanede çeşitli yazma nüshaları bulunan Ahterî-i Kebîr, 1242 (1826) yılından beri İstanbul, Mısır, İran, Hindistan ve Kırım'da farklı ebatlarda bir veya iki cilt halinde, aslında olduğu gibi maddeleri, satır içinde veya satır başlarına alınarak sütunlar halinde birçok defa basılmıştır³².

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي شرفنا بالنطق و البيان. وفضلنا بالفصاحة والتبيان.

... فصل الألف والباء الأب بالفتح وتشديد الباء مرعا كه او تي جوك يره ديرلر جمعي اباب كلور و دخي نزاع
اتمكه و بر يره كتمكه ...

³¹ Kehhale, a.g.e, 3, s. 857; el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s. 434; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-'Alâm Kâmusû terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Beyrut, 1992, 8, s. 129; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, h.1333, 1, s. 246-247; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, (Yayına haz. Nuri Akbayan) Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1996, 4, s. 1159.

³² Çelebî, a.g.e, 1, s. 31; el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s.434; Bursalı, a.g.e, 1, s. 247; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)*, Leiden, 1937-1942, 2, s. 630.

آخره: ...اليهير اونكونك لجاج كبي يقال استيهير زيد او لج اليهير بتشديد الهاء قاتى برك محكم طاش وسراب معناسنه ده كلور و يقال اليهير صمغ الطلح و حجارة امثال الكف. اليهماء صحر امفازه كبي اليهمور زيادسنله جالشقان وايشه مقدم اولان كشي الرجل الكثير الكد معناسنه ويرى كوترن بالق.

Sözlük alfabetik sıraya göre fasıllara; fasıllarda yine alfabetik sıraya göre bablara ayrılmıştır. Fasıl ve bablar kırmızı kalemle yazılmış, açıklanacak kelimelerin ise üzeri yine kırmızı ile çizilmiştir. Kenar boşluklarında ve satır aralarında her hangi bir açıklama bulunmayan kitap, nesih ile yazılmış orijinal halini korumakta ve rahatlıkla okunabilmektedir.

Siyah bez ciltli, şirazesı sağlam olan eser 29x18.5 (22x15.5) ebatlarındadır. Bazı sayfalarında rutubet lekeleri ve kurt yeniği mevcuttur. Şemseli ve zencirekli mukavva kapak sonradan bez ciltle kaplanmıştır. 325 varakta 23 satır yazılan kitap 1038 yılında Abdullah isimli birisi tarafından istinsah edilmiştir.

3.3.Ahterî-i Kebîr

Demirbaş No: 30

Muslihuddin Mustafa b. Şemsiddin Karahisârî³³ (986)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي شرفنا بالنطق و البيان. وفضلنا بالفصاحة والتبيان. ...

...باب الألف و ما بعده من المضاعف وغيره. فصل الألف والباء الأب بالفتح مع التخفيف بابه والد كبي اصلده ابو ادي واوي حذف ايدب اب ديرلر جمعي اباء و ابون و ابين كلور.

آخره : اليهر اونكونك لجاج كبي يقال استيهير زيد او لج اليهير بتشديد الهاء قاتى برك محكم طاش وسراب معناسنه ده كلور و يقال اليهير صمغ الطلح و حجارة امثال الكف. اليهماء صحر امفازه كبي اليهمور زيادسنله جالشقان وايشه مقدم اولان كشي الرجل الكثير الكد معناسنه ويرى كوترن بالق.

Müellif hattıyla yazılan eserde giriş, hamdele ve salveyle başlayıp kitabı kimin, niçin ve nasıl yazdığına dair bilgiler aktarılmaktadır. Müellif, kitabı her kesimden insanın rahat okuyabileceği şekilde halk diliyle yazdığından bahsetmektedir. Müellif, kitabı yazarken Cevherî'nin Sihâh'ını örnek alarak onu tamamlamak, mücmel-garip olanları belirlemek amacıyla diğer sözlüklerden de faydalandığını bizzat ifade

³³ Yazar için detaylı açıklama bkz. demirbaş no:18.

etmektedir. Sözlükte alfabetik sırayla her harfe bir bab, babları da yine alfabetik sıraya göre fasıllara ayırmıştır.

Serlevha kısmında üç adet mühür bulunmaktadır ve aynı mühürler kitabın muhtelif sayfalarında da yer alır. İlk iki sayfasında vakfedildiğine dair وقف ibaresi vardır.

28.5x18.5 (17.5x8.6) ebatlarında, her sayfada 25 satır bulunan 481 varak yazılmış, siyah deriyle ciltlenen kitap kapakları miklebli ve cetvelle çevrelenmiştir. Köşebentler bulunan kapaklarda şemse; dilimli, oval ve salbektir. Şemse siyah deri üzerine kırmızı meşin yapıştırılarak hatayi tarzda çiçeklerle oluşturulmuştur. Salbekler baklava dilimi şeklindedir ve köşebentler arasına üstlerde üçer yanlarda birer benek bulunur. Kitabın sırt kısmı kahverengi deriyle tamir edilmiştir. Kitap müellifi tarafından kendi hattıyla 977 (1569) yılında Kütahya'da tamamlanmıştır.

3.4. el-Mutavvel Şerhu ale'l-Meânî

Demirbaş no: 48

Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî (792/1390)

Tam adı Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir. Fıkıh ve edebiyat âlimi olan Teftâzânî 722 (1322) yılı Muharrem ayında Semerkand'da doğmuştur. Heart, Gucdüvan, Feryumed, Gülistan, Harezm, Semerkand ve Serahs şehirlerinde bulunmuştur. Teftâzânî nisbesi dışında nadiren Herevî ve Horasanî nisbeleri de kullanılmaktadır. Kutbuddin er-Râzî et-Tahtânî, Adududdin el-Îcî'den ders alan Teftâzânî, Celalüddin el-Evhebî ve Fethullah eş-Şirvanî gibi pek çok ilim adamına da ders vermiştir³⁴.

Dilbilgisi alanında *Şerhu't-tasrîf fi'l-'izzî, el-İrşad*; belâgat alanında *el-Mutavvel, el-Muhtasar, Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*; Mantık ve Kelam alanlarında da *Şerhü Risâleti's-şemsiyye, el-Makâsıd* ve *Şerhü'l-'Akâidi'n-Nesefiyye* eserlerinin yanında edebiyat, fıkıh usulu, fıkıh, tefsir ve hadis gibi pek çok alanda da eserleri mevcuttur. 792 yılında

³⁴ ez-Ziriklî, a.g.e, 8, s. 113; Çelebî, a.g.e, 2, s. 1247; el-Bağdadî, a.g.e, 2, s. 429; Kehhâle, a.g.e, 3, s. 849.

Semer kand'da vefat etmiş, Serahs'ta defnedilmiştir³⁵. Keşfü'z-zunûn'da ölüm tarihi 791 olarak geçmektedir³⁶.

أوله : الحمد لله الذي ألهمنا حقايق المعاني دقايق البيان و خصصنا ببديع الأيادي و روايع الاحسان واتقن بحكمة
نظام العالم على وفق ما اقتضنته الحال ...

... هذا الفن وقواعده حاو بالنكت مسائله وقواعده محتويات على حقائق هي لباب آراء المتقدمين منطويا على دقائق
هي نتائج أفكار المتأخرين...

آخره : ... هذا آخر ما اوردنا جمعه من الفوايد مع تفرع الباب و نشئت الأحوال و تفاهم الأحوال والمحن و تكاثر
الأفراغ و النفائس وتواتر ورتبت الطبع ملالا وال خاطر كلالا لكن الله جلت حكمته قد دققنا للاتمام و حقق لنا الفوز
بهذا المرام وتهيأ الفراغ من نقله إلى البياض.

Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* kitabına Teftâzânî tarafından yazılan bir şerhtir. Kitapta 5 sayfa mukaddime 6 sayfa hatime bulunmaktadır. Şerh edilen yerlere kırmızı عه - م gibi harfler koymuş, şiirden delil getirdiği yerlere de شعر yazmıştır. Şerh ettiği kelimeleri satır aralarında karşılıklarını vererek, cümleleri de kenar boşluklarında açıklamaları ile birlikte vermiştir. Ayrıca önemli görülen yerlerin üzerleri kırmızı ile çizilmiştir.

Açık kahverengi meşin ciltli, miklebli, şemseli, köşebentli, zencirekli; sonradan tamir görmüş, sertap ve sırt kısmı deri ile kaplanmış ve şirazesi dağılmış olan kitabın sonunda sonradan eklendiği sanılan ve mukaddimenin ilk sayfasına benzer cümlelerle farklı yazı türünde yazılmış, alt tarafında da Yahya Efendi Hoca ismi bulunan bir sayfa vardır. Miklebin iç kısmında Osmanlıca şu ifadeler yer almaktadır:

Muhsinatı vermek ne müşkildir, tutanların akdır yüzü

Gülme gülme ağla gönül, O'dur Muhammed'in yârî

26x18.5 (19x9) ebatlarında 22 ve 26 satır sayısında yazılmış müstensihî belli olmayan kitap 1014 yılında Şaban ayının sonunda Cuma günü tamamlanmıştır.

³⁵ el-Bağdadî, a.g.e, 2, s. 430.

³⁶ Çelebî, a.g.e, 1, s. 56.

3.5. el-Mutavvel Şerhu Telhîsî'l-Miftâh

Demirbaş No: 51

Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî³⁷ (792/1390)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى ألهمنا حقائق المعاني ودقائق البيان. و خصصنا ببدايع الأيادي و روايع الاحسان. أتقن بحكمته نظام العالم على وفق ما اقتضنته الحال وأورد برقة فرق الأنام ومن الأنظار الصلوة على نبيه محمد...

... أفتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء مما كتب عليه من شكر نعمائه الى تأليف هذا المحتصر أثر من آثارها والحمد هو الثناء باللسان على الجميل سواء تعلق بالفضائل أم بالفواصل...

آخره : ... هذا ما أردنا جمعه من الفوائد ونظمه من الفوائد مع توزع الباب رسمت الأحوال و تفاهم الأحوال والمحن وبكائر الافراع والعين وتواتر الحوادث أو رتابة الطبع ملالا والخطر كلالا.

Telhîsü'l-Miftâh'a şerh olarak yazılan kitapta önemli yerlerin üzeri kırmızı ile çizili, satır araları ve kenar boşluklarına hâşiyeler bulunmaktadır. Fasıl ve bablar siyah ve kalın yazılmıştır.

Bordo deri ciltli, oval şemseli, yüzeyinde bulut motifi bulunan kitabın iç kapağı kırmızı, turuncu, mavi ve krem renklerle yapılmış ebru ile bezenmiştir.

27x18 (20x12) ebatlarında, 244 varakta 27 satır medrese neshi ile yazılmıştır. Mehmed b. Ömer es-Sivasi'nin istinsah ettiği kitap 1047 yılında Ramazan ayının ikinci Pazartesi gününde tamamlanmıştır. Temellük kaydında kitabın Sivas Müftüsü Abdurrahman Efendi'den yine müftü olan oğlu Seyyid Ömer Efendi'ye 1160 yılında miras bırakıldığı yazmaktadır.

³⁷ Yazar için detaylı açıklama bkz. demirbaş no:48.

3.6. Hâşiye ale'l-Mutavvel fi'l-Meânî ve'l-Beyân

Demirbaş no: 62

Fenârî Hasan Çelebî (891/1486)

Molla Fenârî'nin torunu olan Hasan Çelebî, 840 (1436) yılında Bursa'da doğdu. Asıl adı Bedreddin Hasan'dır. Tahsilini Bursa Sultâniye Medresesi'nde Fahreddîn-i Acemî, Alâeddin Ali et-Tûsî ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimlerin yanında yaptı. Hasan Çelebi Arap dili, meânî, beyan, kelâm, fıkıh usulü ve aklî ilimlerde temayüz ederek genç yaşta ilmî üstünlüğünü ispatlayınca Edirne'deki Halebiyye Medresesi'ne müderris tayin edildi. 870 (1465) yılında Şam'a, oradan da hac için Mekke'ye gitti. 875'te (1470) İznik Orhan Gazi Medresesi'nde görevlendirildi. II. Bayezid devrinin (1481-1512) ilk yıllarında günlük seksen akçe ile emekli olan Hasan Çelebi, Bursa'ya taşınarak hayatının son dönemlerini münzevi bir halde yaşadı ve 891'de (1486) orada vefat etti. Mezarı Zeyniyye Zâviyesi'ndedir³⁸.

أوله : الحمد لله شرح صدور أرباب الأذهان. لإيضاح معاني الكلم ببديع البيان و نور قلوب أصحاب التحقيق والتبيان.

... ألهمنا حقايق المعاني ودقايق البيان الأقرب الى الفهم أن المراد بالإلهام في هذا المقام معناه اللغوي وهو الإعلام مطلقا.

آخره : الأحكام المذكورة وعلم المعاني والبيان إنما لم يتعرض للبديع لكونه خارجا عن البلاغة والله الموفق. تم.

İlk varakta, bu eserin Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Mutavvel*³⁹ adlı eseri üzerine yazılan bir hâşiye olduğu ifade edilmektedir. Mutavvel'den aldığı cümleler kırmızı hâşiyeler ise siyah yazılmıştır. Şerh esnasında terkiplerin üzerine çift, kelimelerin üzerine tek çizgi çizilmiştir.

Kadri es-Sivasî tarafından istinsah edilen 25.5x15.5 (18.4x8.7) ebatlarında kırmızı cetvelli, her sayfasında 27 satır yazılan eser; siyah karton cildi sonradan tamir görmesine rağmen oldukça yıpranmış bir haldedir. Şemseli, salbekli, köşebentli,

³⁸ Cemil Akpınar, "Hasan Çelebî, Fenârî, *DİA*, 16, s.314.

³⁹ Mutavvel, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'unun belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvîni'nin kaleme aldığı Telhîsü'l-Miftâh üzerine Teftâzânî (ö.792/1390) tarafından yazılan şerhtir.

miklebli, sertab kısmı parçalanmış, zahriyesinde ebru deseni ve serlevhasında mihrabiye bulunmaktadır. Kitabın cildinde ve iç sayfalarında rutubet lekeleri ve çokça kurt yeniği olmasına rağmen okunabilir durumdadır.

1005 yılının Şevval ayında nesih ile yazılmaya başlanan kitap 1006 yılında tamamlanmış ve Muhyiddin es-Sivasî tarafından tahkik edilmiştir.

3.7. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Demirbaş no: 70

Mes'ud b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî⁴⁰ (792/1390)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم ربّ اختتم و تمم بالخير الحمد لله ألهمنا حقايق المعاني ودقايق البيان. وخصصنا ببدايع الايادي وروايع الإحسان. أتقن بحكمته نظام على وفق اقتضاه الحال. ...

... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله أفتح كتابه بعد التيمن بالتسمية بحمد الله سبحانه أداء لحق شيء يجب عليه من شكر نعمائه إلى تأليف هذا المحتصر أثر من آثارها و الحمد هو الثناء باللسان على الجميل سواء تعلق بالفضائل ...

آخره : الحمد لله على الموصل ومنه الهداية إلى سواء الطريق والصلوة على نبيه محمد و آله الطاهرين بلغت الكتابة إلى النهاية الحمد لله في البداية والغاية.

Kitap, Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ına Teftâzânî tarafında yazılan şerhtir. Kitabın pek çok farklı nüshası vardır. Müstensih Muhammed b. Süleyman tarafından 748 yılında Şevval ayı Perşembe günü tamamlanmıştır.

Kahverengi deri ciltli, şemseli, zencirekli, sırt kısmı tamir görmüş kitabın pek çok yerinde kurt yenikleri bulunmaktadır. 25x14.8 (18x8.7) ebatlarında 23 satır yazılan kitap şirazesı dağılmış bir şekildedir.

⁴⁰ Yazar için detaylı açıklama bkz. demirbaş no:48.

3.8. el-İfsâh

Demirbaş no: 94

Alâuddin Ali b. Muhammed el-Kuşçu (879/1474)

Ali Kuşçu'nun tam adı, Mevlana Alâeddin İbn Ali İbn Muhammed Kuşçu'dur. Doğum yeri ve tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte XV. asrın başlarında Semerkant'da doğduğu tahmin edilmektedir. Uluğ Bey'in kuşcubaşısı Mehmed'in oğlu olduğu için kendisine kuşçu lakabı verilmiştir⁴¹. Ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçirdiği için Rumî nisbesiyle anılmış olan müellif Hanefî mezhebine mensuptur. Semerkant'ta ve Kırman'da, başta Uluğ Bey olmak üzere, Kadızade-i Rûmî, Gıyaseddin Çemşid, Nasiruddin Tûsî gibi pek çok âlimden özel dersler almıştır⁴².

Uluğ Bey'in vefatından sonra hacca gitmek bahanesi ile Semerkant'tan ayrılan Kuşçu, Tebriz'e vardığında, dönemin Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından Büyük iltifat ve ikram görmüştür. Uzun Hasan'ın elçisi sıfatıyla, iki devlet arasındaki ihtilafları gidermek ve barışı tesis etmek amacıyla Fatih Sultan Mehmed ile görüşmek için İstanbul'a geçmiştir. Fatih, Kuşçu'nun ilmi kudretine vakıf olunca, İstanbul'da kalmasını istemiş, onu Ayasofya Medresesi'ne hoca olarak atamıştır⁴³.

Osmanlı Türkiye'sinin ilk gerçek astronomu olarak bilinen Ali Kuşçu, 5 Şaban 879'da (15 Aralık 1474) İstanbul'da vefat etmiş, Eyüp Sultan Türbesi civarında defnedilmiştir⁴⁴.

Ali Kuşçu, riyazî ve kelimî çalışmaları yanında, dil sahasında da İslam Medeniyetindeki temel anlayış çerçevesinde pek çok eser vermiştir. Müellif, bir yandan dilin biçimsel yapısını ele alan sarf çalışmalarını, öte yandan dilin nazmını inceleyen nahiv incelemelerini, dil felsefesi ve dilin mantığı üzerinde yaptığı araştırmalarla zenginleştirmiştir. *Şerhu't-tecrîd* adlı eserinde, önermenin dilsel özellikleri ve önerme ile

⁴¹ Süreyya, a.g.e, 3, s. 486.

⁴² el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 736.

⁴³ Ahmed. Mustafa Taşköprizâde, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, (nşr. Ahmet Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 160-161.

⁴⁴ Taşköprüzâde, a.g.e, s. 162; el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 736; Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *DİA*, 2, s. 409; Yavuz Unat, "Ali Kuşçu'nun Fethiye Adlı Astronomi Eseri", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 12, 1994, s. 43.

varlık ilişkisini gözden geçirmiş; *Şerhu'r-Risaleti'l-vad'iyye*'de dilin ontolojisi üzerinde durmuş; *Risale fi'l-isti'âre* adlı eserinde de dilin delalet cihetinden özelliklerini tartışmıştır. Ali Kuşçu dil sahasındaki diğer çalışmalarında da benzer tavrını sürdürmüştür⁴⁵.

Dil alanındaki eserlerinden *Şerhu'r-Risaleti'l-vad'iyye*, Adudiddin İcî'nin *Fâide fi'l-vad'* adlı risalesinin şerhidir; *el-Unkûdü'z-zevâhir fî nazmi'l-cevâhir*, Arapça sarf ilmi konusunda kaleme aldığı bir giriş ve üç bölümden oluşan eseridir⁴⁶. Müellifin dil alanında kelimelerin vad'olunması, sarf ilmi, harf-i tarif, tahkik, belâgat, meânî, dil felsefesi gibi pek çok alanda eseleri bulunmaktadır⁴⁷.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذى رفع السماوات بغير عاد وخفض الأرض ونصب الجبال بجزم القضاء للعباد والصلاة والسلام على نبيه الذى

... أعود بالله ألتجئ إليه من الشيطان فيعال من شطن اذا بعد يسعده عن رحمة الرحمن أو فعلا من شاط إذا يهلك لهلاكه رجيم فعيل بمعنى المفعول أى المرجوم المطرود من حضوره...

آخره : ... ستكون في الظرف والبارز عائد المبتداء والمفعول أول لقوله نقلاً قائم مقام فاعله راجع إلى المبتداء أيضا والمفعول الثاني قوله الغاء الجملة الفعية خبر المبتداء والإسمية.

İbnü'l-Hâcib'in⁴⁸ Arapçanın cümle yapısı konusunda yazdığı *el-Kâfiye fi'n-Nahv*⁴⁹ kitabının şerhidir. Önemli yerlerin üzeri siyah ile çizilmiş ve şerh edilen

⁴⁵ Musa Yıldız, "Gökyüzünün Kapılarını Açtı (Ali Kuşçu)", **Dil ve Edebiyat Dergisi**, İstanbul, 5, Mayıs 2009, s. 21-22.

⁴⁶ Süreyya, a.g.e, 3, s. 487.

⁴⁷ Musa Yıldız, "Ali Kuşçu'nun Risale fi'l-İstia'resi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 3, 1999, s. 216.

⁴⁸ Tam adı Ebû Amr b. Osman b. Ömer b. Ebî Bekr Yunus Devverî olan İbnü'l-Hâcib 570'de (1175) Mısır'ın İsna kasabasında doğdu. Babasının hâciblik görevinden dolayı İbnü'l-Hâcib lakabıyla tanındı. İlmi tahsilini tamamladıktan sonra Kahire, Dimeşk, Kudüs gibi ilim merkezlerinde dersler vermeye başladı. Gramerle ilgili eserlerinin birçok yerinde nahivcilere muhalefet eden İbnü'l-Hâcib şöhretini özellikle el-Kâfiye'sine borçludur. İbnü'l-Hâcib, Arap gramerinde bir ekol sahibi olmaktan ziyade VI. (XII.) yüzyıldan sonra yetişen diğer gramer âlimleri gibi şarih ve yorumcu niteliği ağır basan âlimlerden sayılmaktadır. Müellif, Doğu İslam dünyasında gramere dair eserleriyle tanınırken Batı İslam dünyasında fıkıh ve fıkıh usulüne dair eserleriyle şöhret bulmuş, 646 (1249) yılında da vefat etmiştir. (Detaylı bilgi için bkz: Corci Zeydan, **Tarihu Âdabi'l-Luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut, 1983, 2, s. 54; Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâü ebnâi'z-zamân**, Beyrut, 1970, Dârü Sâdr, 3, s. 248; ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 374; Kehhâle, a.g.e, 6, s.265; Mehmet Türkmen, "İbnü'l-Hacib", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, 1989, 3, s. 336; Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA**, 21, s. 55.)

⁴⁹ İbnü'l-Hâcib'in Arap nahvine dair muhtasarı, Arap gramerine dair kaleme alınmış üç temel eserin sonuncusudur. Bunlardan ilki olan Sibeveyhi'nin el-Kitab'ında nahiv ve sarf konuları zengin örneklerle geniş bir biçimde ancak karışık olarak incelenmiş, Zemahşeri de bu malzemeyi

kelimeler kırmızı yazılmıştır. Sayfaların tamamı kırmızı cetvellidir. Kitapta her hangi bir vakıf ve temellük kaydı bulunmamaktadır.

Koyu kahverengi deriyle kaplanmış cilt oldukça yıpranmış vaziyettedir. Kapaklar bir sıra ‘s’ şeklinde kıvrımları olan zencirek ve cetvelle çevrelenmiştir. Dilimli oval şemsesi salbektir. Köşebentli kapaklar oldukça yıpranmış vaziyettedir. Müstensihî belli olmayan kitap talik ile yazılmış, 1075 yılında tamamlanmıştır. 206 varakta 23 satır ve 20x13 (16x8) ebatlarındadır.

3.9.Miftâhu’l-Ulum fi’l-Meânî ve’l-Beyân

Demirbaş no: 95

Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (626/1229)

Asıl adı Ebû Ya’kûb Sirâcüddin Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali el-Harizmî es-Sekkâkî’dir. 554 veya 555 (1159-1160) yılında Harizm’de doğdu⁵⁰. Hayatının ilk döneminde metal oyma ve işleme sanatıyla meşgul olduğundan “Sekkâkî” nisbesiyle anılmıştır. Sedidüddin el-Hayyâtî, Mahmud b. Ubeydullah el-Hârisî ve Muhammed b. Abdülkerim et-Türkistânî’den ders aldı. Kelam, felsefe, dil felsefesi, mantık, fıkıh ve usulü, Arap dili, belâgat, edebîyat ve şiir alanlarında özel çalışmaları yanında sihir, tılsım, astroloji, yıldız name, cin teshiri, simya ve gök cisimleriyle arzın hassaları ilmi gibi esrarlı ilimlerde şöhrat sahibi oldu. Çağatay Han’ın Sekkâkî ile olan

kısmen özetleyip düzene sokmak suretiyle el-Mufasssal’ını meydana getirmiştir. İbnü’l-Hâcib ise el-Mufasssal’dan yararlanarak nahve dair konuları daha öz ve yalın bir anlatımla el-Kâfiye’inde, sarfa dair bilgileri de eş-Şâfiye’inde toplamıştır. Dolayısı ile bu eserler birbirlerinin temel kaynağıdır.

Asıl kaynağı el-Mufasssal olmakla birlikte el-Kâfiye onun bir kopyası değildir. El-Mufasssal’da Zemahşeri ve daha önceki bazı nahiv âlimlerinin görüşleriyle çelişen görüş ve yorumların yer alması da bunu teyit etmektedir. İbnü’l-Hâcib, el-Kâfiye’de genelde Basra mektebînin görüşlerine uymakla birlikte bazen Kufe mektebinin fikirlerine katılarak eklektik bir yöntem izlemiştir.

Osmanlı medreselerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulan el-Kâfiye günümüzde Arap nahvinin öğretiminde eski yöntemi takip eden öğretim kurumlarında da önemini sürdürmektedir. el-Kâfiye “isimler, fiiller ve harfler” şeklinde üç ana bölüm ve bunların her biri de birçok alt bölüm halinde düzenlenmiştir. Eser üzerine çoğu Arapça, bir kısmı Türkçe ve Farsça olmak üzere 150 kadar şerh, bunlara hâşiyeler, hâşiyelere de çok sayıda ta’lik yazılmıştır. (Detaylı bilgi için bkz: Hulusi Kılıç, “el-Kâfiye”, **DİA**, 24, s. 153; İsmâil Karahan, **İbnü’l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri**, SDÜ Başılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.)

⁵⁰ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 382; Kehhâle, a.g.e, 4, s. 148.

samimiyetini kıskanan vezirleri yüzünden ortaya çıkan mücadelelerde hapse atıldı ve üç yıl sonra 626 Receb ayında (Haziran 1229) vefat etti⁵¹.

es-Sekkâkî felsefe, mantık, kelam, fıkıh ve usulü, dil ve belâgat ilimlerinde temayüz etmiştir. Döneminin en önde gelen âlimlerindendi. Cürcânî'nin *Delâilü'l-îcâz* ve *Esrârü'l-belâğa* isimli eserlerini titiz bir şekilde incelemiş, Râzî'nin bu eserlere yazdığı telhîsi görmüş ancak, bu tasnifi yeterli bulmamış ve *Miftahü'l-'ulûm* adlı meşhur eserini telif ederek günümüze kadar etkisini sürdürecektir olan belâgat tasnifini ortaya koymuştur⁵².

Sekkâkî, *Miftahü'l-'ulûm* adlı eseriyle Arap belâgatinde yeni bir çığır açmış ve dönüm noktasını belirlemiştir. Aslında sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere üç bölümden meydana gelen eserde “edep ilimleri” adını verdiği ve birbiriyle bağlantılı gördüğü on iki ilimden söz etmiştir. Kitabın asıl şöhreti belâgata dair üçüncü bölümden kaynaklanmaktadır⁵³.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم القسم الثالث من كتاب في علمي المعاني والبيان وفيه مقدمة البيان حدّى العلمين والعرض فيها وفصلان لضبط معاني قديما والكلام فيهما مقدمة اعلم أن علم المعاني هو تتبع خواص تركيب الكلام في الإفادة...

... الفصل الأول في ضبط معاني المعاني والكلام فيه اعلم أن مساق الحديث يستدعى تمهيد أصل وهو أن مقتضى الحال عند المتكلم تتفاوت كما ستقف عليه إذا أفضت النوبة إلى التعرض له من هذا الكتاب بإذن الله...

آخره : ... إن تتبع تراكيب الكلام الاستدلالى ومعرفة خواصها مما يلزم ... علم المعاني والبيان ويعني لإفادته لزمننا أن لا يضمن بشيء هو من جلته و أنا مستمدا الله التوفيق بتكلمته والله أعلم تم.

Kitap Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin *Miftahü'l-'ulûm* kitabının üçüncü bölümü olan Meânî ve beyan konularını içerir. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, cetvelli, her sayfada 13 satır, 20.5x14 (13.5x6.7) ebatlarında olup 265 varaktır. Nadiren satır aralarında müstensih'in hâşiyeleri bulunur. Talik hattı ile yazılmıştır.

⁵¹ Çelebî, a.g.e, 2, s. 1762; İsmâil Durmuş, “Sekkâkî Ebû Ya'kub”, *DİA*, 36, s. 332-334.

⁵² M. Akif Özdoğan, “Belâgatın sistematize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvî'nin Rolu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, 4, s. 99.

⁵³ Durmuş, a.g.md, s. 334.

Kahverengi deri ciltli, sırtı sonradan meşin ile kaplanmış, şirazesı dağılmış kitapta kurt yenikleri ve rutubet lekeleri mevcuttur. Kitap 993 yılında Haydar b. Şeyh Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. İlk sayfada “Ahmet Efendi’nindir” ibaresi bulunmaktadır.

3.10. Şerhü Kava’idi’l-i’râb

Demirbaş no: 98

Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci (879/1474)

Asıl adı Muhammed b. Süleyman b. Sa’d b. Mes’ûd er-Rûmî’dir. Künyesi Ebû Abdullah olup, lakabı Muhyiddin’dir. Nahiv ilmine dair ‘Kâfiye’ isimli kitapla çok meşgul olduğu için ‘Kâfiyeci’ diye anılmıştır. 788 (1386) yılında Bergama’da doğmuştur⁵⁴. Ancak GAL’de Saruhan’ın Kökçeği (Kökğaki) köyünde doğduğu ifade edilmektedir⁵⁵. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra Molla Fenârî, Burhanüddin Emir Haydar el-Hafî, Şeyh Vâcid, İbn Ferîşte gibi büyük âlimlerden akli ve nakli ilimleri tahsil etmiş, sonra Şam’a geçerek burada ilim öğretmekle meşgul olmuştur. Hadis ve tefsir usulü, tefsir, kelam, nahiv, sarf, Meânî, beyan, mantık, felsefe, astronomi, hendese, cedel ve münazara ilimlerinde uzmanlaşan müellifimiz, Mısır’da el-Melikü’l-eşref Baybars Türbesi ve el-Melikü’l-eşref Şa’bân Zâviyesi ve Türbesi müderrisliklerinin yanında Şeyhûniyye Meşihatlığı görevlerinde de bulunmuştur. Talebeleri arasında Celalüddin es-Suyûtî, Zekerîya el-Ensârî, Takiyüddin b. el-Müşîr, Abdulkadir b. Ahmed ed-Demîrî gibi âlimler bulunmaktadır. Kâfiyeci 879 (1474) yılında Kahire’de vefat etti⁵⁶.

Bu büyük İslam âlimi ve fikir adamı, bir dilbilimci olmakla beraber, tefsir, tarih ve psikoloji gibi ilimlerle ilgilenmiş ve bu alanlarda metodolojik yaklaşımlar ortaya koymuştur. Felsefeye özel zaman ayırmış, özellikle dil, varlık ve bilgi felsefesi alanında ön plana çıkmıştır. Tarih metodolojisine dair yazmış olduğu eserindeki tarih düşüncesi, günümüzde geçerli olan sosyal tarih anlayışına çok yaklaşmıştır. Kâfiyeci ayrıca,

⁵⁴ el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s. 208.

⁵⁵ Brockelmann, **GAL (Supple.)**, 2, s. 140.

⁵⁶ Çelebî, a.g.e, 1, s. 844; ez-Ziriklî, a.g.e, 6, s. 150; Bursalı, a.g.e, 2, s. 4-6; Hasan Gökbulut, “Kafiyeci”, **DİA**, 24, İstanbul, 2001, s. 154.

hadiste, usul-i fıkıhta olduğu gibi belâgat, mantık ve hey'et gibi ilimlerde de önemli bir yeteneğe sahipti⁵⁷. Yetmişten fazla eseri tespit edilen Kâfiyeci'nin risaleler halinde olan eserlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır. *et-Teysîr fi kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr, Menâzilü'l-ervâh fi't-tasavvuf, el-Muhtasar fi 'ilmi'l-eser, Şerhü Kavâ'idî'l-i'râb* önemli eserlerindendir⁵⁸.

أوله : الكتاب متمسكا منه بحبل الصواب وهو المعين ومفتاح الأبواب قال الشيخ رحمة الله عليه اقتداء بكتاب الله الكريم بسم الله الرحمن الرحيم أقولها هنا أبحاث لابد من التنبيه عليها فالأول إن الباء حرف من الحروف المعاني يؤتى بها لربط أمر بأمر...

آخره: ... هذه العبارات المحررة ويجوز أن يكون المراد منه بيان العبارات وتحرير القواعد والأصول كفاية لمن تأمله فإن التأمل أصل في درك الأمور كلها فلهذا قال في أول هذا الكتاب. تقتضي بمامله جادة الصواب جعلنا الله وإياكم في الخير والنعيم والثواب.

İlk birkaç sayfası cetvelli, önemli kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiş kitap, 20.1x14 (14.5x9.5) ebatlarında 19 satır yazılmış, 146 varaktır. Kitabın sonunda hal, meful-u mutlak ve harfî cerler gibi gramer kaideleri not edilmiş. Ayrıca, 'البت' kelimesinin manası verilmiş ve uzun uzun semantik analizi eklenmiştir.

Sertap ve sırt kısmı sonradan meşin ile kaplanmış karton kapağı dağılmış ve üst kapak miklepten ayrılmış durumdadır. Kitap 1081 yılında Muhammed b. İsmâîl tarafından nestalik kırması ile yazılmıştır.

3.11. Kitâbu'd-Dav' fî Şerhi'l-Misbâh

Demirbaş no: 115

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî) (875/1285)

Asıl adı, Tâcüddin Muhammed b. Muhammed el-İsferâyînî'dir. İsferâinî, Esferâinî ve Esferâyînî diye de geçtiği yerler vardır. *Lübbü'l-elbâb fî 'ilmi'l-i'râb en*

⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l Müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 602; Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlılarda Düşünce Hayatı Ve Felsefe*, Ankara, 2005, s. 112-117

⁵⁸ Kasım Şulul, *Kâfiyeci'de Tarih Usulü*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 18.

meşhur eseridir⁵⁹. Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan müellif, birçok yazma eser tanıtımında Ebû İshâk el-İsferâyînî ile karıştırılmıştır. Kitâbu'd-Dav'ın müellifi Tacüddin el-İsferâyînî'dir. Bu alanda yapılan pek çok çalışmada Kita-u'd-Dav'ın müellifi olarak Tacuddin el-İsferâyînî'nin adı yazılmış ancak hayatı ve ölüm tarihi Ebû İshak'ın bilgileri kaydedilmiştir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم قال الإمام ناصر الدين أبو المكارم المطرزي رحمة الله عليه قوله أما بعد حمدا لله أما كلمة فيها معنى الشرط فلذلك كانت الفاء لازمة لها قال سيبويه قولهم أما زيد فمنطلق معناه مهما يكن من شيء فزيد منطلق...

آخره : ... وأما هي لا معناه نحو زيد ضربت غلامه أي أهنت زيدا ضربت غلامه لأن إهانة المولى من لوازم ضرب الغلام وهذا باب للإطناب فيه مجال لكنه بعض الملal ف... على هذا ال.... قلبى الذى عن التشاف.

Kitâbu'd-Dav'ı Tâcüddin el-İsferâyînî, Mutarrizî'nin *el-Miftah* adlı şerhinden telhîsle kaleme almıştır. Kitapta âmiller, mâmuller ve birçok nahiv terimi açıklanmıştır. Eser Osmanlı medreselerinde okutulmuş, Kemaleddin el-Müderris tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Kahverengi mukavva ciltli, miklebi ve sertab kısmı meşin ile kaplanmış kitabın miklebi de şirazesi de dağılmıştır. Özellikleri ilk sayfaları rutubetten fazlaca etkilenmiş, kapağında ve ilk sayfalarında kurt yenikleri mevcuttur. 174 varakta 13 satır talik ve nesihle yazılmış eser 20x14.6 (14x6) ebatlarındadır. Musallî b. Muhammed'in istinsah ettiği kitap 1065 yılında Malatya'da tamamlanmıştır.

3.12. Lügat

Demirbaş no: 122

أوله : قطعه في بحر الرمل وهي فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

خبز اتمك قيله ايمك زرع اكلك قول

غلام خلق يرتقى خرق يرتقى

⁵⁹ Lübbü'l-elbâb fî 'ilmi'l-i'râb adında Beyzâvînin de bir eseri mevcuttur. Beyzâvî, İbnü'l-Hâcib'in nahiv konusunda yazdığı el-Kâfiye'ye bir muhtasar yazmıştır. Bu iki eser farklı alanlarda yazılmış ancak aynı ismi taşımaktadırlar.

آخره: مقترف كسب ادن مجترح مثل انك

مقشعر دترين صول شمال صاغ يمين

قونشي جار اس حار منهمر اقجع

رجل ايق كعب طبق خف ادك

Kime ait olduğu bilinmeyen, Osmanlıca-Arapça-Farsça kelimelerin aruzun bahri reml vezninde açıklandığı kitapta Arapça kelimeler kırmızı, karşılıkları ise Türkçe ve Farsça olmak üzere siyah yazılmıştır. Zaman zaman kelimelerin detaylı izahları satır aralarına ve kenar boşluklarına hâşiyeler şeklinde not edilmiştir. Pembe karton kapak tamir görmüş, 19.8x13 (15.5x5.5) ebatlarında 27 varakta 11 satır yazılmıştır.

3.13. Kitabu't-Tavzîh fî şerhi Elfiyyeti İbn Malik⁶⁰

Demirbaş no: 127

İbn Ümmü Kâsım (749/1348)

Tam adı Ebû Muhammed (Ebû Ali) Bedruddin Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî olan müellif Mağrib asıllı olup Mısır'da doğdu. Döneminin en ünlü âlimlerinden ders alan İbn Ümmü Kâsım 1 Şevval 749'da (23 Aralık 1348) Kahire'nin Seryâkûs beldesinde vebadan öldü ve aynı yere defnedildi⁶¹.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَالشُّكْرُ لَهُ. وَالصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ نَبِيٍّ أَرْسَلَهُ سَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ. وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَالتَّابِعِينَ. وَبَعْدَ فَهَذَا تَوْضِيحٌ لِمَقَاصِدِ أَلْفِيَةِ ابْنِ خَالِدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِحُلُوِّ مَعَانِيهَا عَلَى طَلَابِهِ.

... قَالَ فَعَلَ مَاضٍ وَآوَى الْعَيْنَ مَفْتُوحًا مُتَعَدِّ إِلَى وَاحِدٍ وَإِذَا وَقَعْتَ بَعْدَهُ جُمْلَةً مُحْكِيَةً بِهِ وَهِيَ فِي مَوْضِعٍ مَفْعُولَةٍ.

آخره: ثم الشرح والخمسة أولا وآخرا ظاهرا وباطنا سبحانه لأحصى ثنا عليهم صلى الله عليه سيدنا محمد.

Kitap İbn Mâlik'in⁶² el-Elfiyye'sine⁶³ yazılan bir şerhtir. el-Elfiyye'nin cümleleri kırmızı, şerhler siyah yazılmıştır. Müstensihî belli olmayan kitap Arap neshi

⁶⁰ Eserin tam asıl adı Tavzîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik'tir. Ancak elimizdeki nüshada bu isim kullanıldığından, nüshadaki ismi vermeyi uygun gördük.

⁶¹ Hüseyin Tural, "İbn Ümmü Kâsım", *DİA*, 20, s. 433.

⁶² Ebû Abdillâh Cemalüddin Muhammed b. Abdillâh b. Malik et-Taî el-Endelüsî el-Ceyyânî. el-Elfiyye adlı eseriyle tanınan gramer sözlük ve kıraat âlimi olan İbn Malik 600'de (1204) Kurtuba

ile 387 varakta 21sattır olarak yazılmış, 880 (1475) yılında tamamlanmıştır. Kitabın sahibi Cafer İbrahim b. Fadlallah el-Ataî'dir.

18.5x13.5 (13x9.2) ebatlarında; miklebî ebru desenli, deri ciltli, hacimli sayfaları, kalın yapraklı kitapta kurt yenikleri ve sonuna doğru okumayı zorlaştıracak derecede rutubet lekeleri mevcuttur.

3.14. Kitâbu Şerhi Enmûzec fi'n-Nahv

Demirbaş no: 129

Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî (538/1144)

Keşşâf adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan Mutezilî âlimi, Sultan Melikşah (ö. 485/1092) ve Vezir Nizamü'l-Mülk (ö. 485/1092) dönemlerinde 27 Receb 467 (18 Mart 1075) Çarşamba günü Harizm'in Zemahşer köyünde dünyaya gelmiştir⁶⁴. Zemahşerî'yi genelde Fars kabul edenlerin yanında, özellikle yaşadığı dönemde Hârizm'deki nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmasından dolayı Türk asıllı kabul edenler de mevcuttur⁶⁵. Zemahşerî, Harizm'de çok meşhur biri olduğundan "Fahr-ı Harizm" ve bir zamanlar Mekke'de Kâbe'ye yakın bir yerde ikamet ettiğinden de Allah'ın komşusu anlamında kendisine "Carullah" lakapları verilmiştir⁶⁶.

Müfessir, muhaddis, mütekellim, edib, şair, lügatçi, nahivci, geniş bir ilme ve fazilete sahip; el-imamü'l-allame olan Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, okuma-yazma ve

civarındaki Ceyyan'da doğdu. Ünlü âlimlerden dil ve kıraat dersleri aldı. Arap dilinin inceliklerine vakıf olmak hususunda büyük gayret sarf eden İbn Malik Arap dili ve grameri yanında lugat ve kıraat ilminde de otorite sayılırdı. Gramer ve Lugat alanında pek çok kitabı bulunan müellif, 672 (1274) yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Çelebî, a.g.e, 1, s. 405,412 ve 2, 1798; Abdulkaki Turan, "İbn Malik et-Tai", **DİA**, 20, s. 169.)

⁶³ Arap dili ve edebiyatının en büyük simalarından biri olan İbn Malik bu eserini daha önce yazdığı 2794 beyitlik el-Kafiyetü's-Şâfiye adlı kitabından özetlediği için eser el-Hulasatü'l-elfiyye olarak da bilinir. Hacminin küçüklüğüne rağmen ifadesinin kolay ve üslubunun akıcı olması sebebiyle sahasının en önemli eseri olmuştur. Bir mukaddime ile seksen kadar bab ve fasıldan meydana gelen eserin bazı fasılları daha kısa olup bunların çoğunun başlıkları yoktur. Elfiyye üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar, ayrıca bu eserlerde geçen şahidleri açıklayan kitaplar yazılmıştır. (Detaylı bilgi için bkz: Turan, "el-Elfiyye", **DİA**, 11, s. 28)

⁶⁴ İbn Hallikân, a.g.e, 5, s. 167-174.

⁶⁵ Mustafa Öztürk ve Mehmet Suat Mertoğlu "Zemahşerî", **DİA**, 44, s. 235 vd.

⁶⁶ Ebû Kasım ez-Zemahşerî, **Ru'ûsu'l-Mesâil**, (Thk: A. Nezâr Ahmed), Beyrut, 1987, s. 29-55.

Kur'ân-ı Kerîm ezberleme gibi ilk ilimleri babasından öğrenmiştir. Hayatının bütün dönemlerinde ilimle meşgul olmuş, ilmî seyahatler yapmıştır. Üstün bir zekâ ve azim sahibi olan Zemahşerî, ilim ve edeb yönünden yıldızların doğduğu yer olan Buhara'da tefsir, hadis, usul, tevhid, mantık, felsefe ve Arap dilini güçlü bir kültür ve geniş bir ilme sahip olan hocalardan öğrendi⁶⁷.

Daha sonra Bağdat'ta Ebû'l-Hasan Ali b. Muzaffer en-Nisabûrî ve Ebû Nasr el-İsfahânî'den edebî ilimler, Ebû'l-Hattab Nasr b. Ahmed İbnü'l-Batir, Ebû Sa'd eş-Şekkanî ve Ebû Mansur Nasr el-Hârisî'den hadis, Ebû Abdullah ed-Damegani'den hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Talebe seçiminde ve icazet verme konusunda çok titiz davranan Zemahşerî, Harizm, Bağdat, Mekke gibi şehirlerde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Dil, edebiyat, tefsir, fıkıh, hadis, kelam alanlarında pek çok eseri bulunan Zemahşerî yakalandığı ağır bir hastalık sonucu 9 Zilhicce 538 (13 Haziran 1144) tarihinde arefe gecesi Özbekistan sınırları içinde Cürcânîye'de vefat etmiştir⁶⁸.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي جعل العربية مفتاح البيان وصيرها آلة يحترز عن الخطأ في اللسان.

... قال الكلمة مفرد أقول قبل الشروع في المقصود لا بدّ من تقديم مقدمة وهي بهذه اعلم أنّ طالب كل شيء ينبغي أن يتصورأولاً...

آخره: ... لا يخلونا في صدر الكتاب والمؤمن من يعينني على خلل فيراد يصلحه بكرمه و يعفيني عن لومه فيه فأنا بأرض التأليف فيها كالا يجاد الممتنع بالذات والمصنف لا يوجد إلا طيف منه في السبات وذلك لأنه شأن عيب اسر على الاستعداد.

Kitap Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ına⁶⁹ yine kendisinin yaptığı muhtasarıdır. Ara ara sarf konularına da değinen kitapta kelimelerin açıklamaları kenar boşluklarına

⁶⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, s. 35-42.

⁶⁸ Öztürk ve Mertoğlu, a.g.md, s. 235 vd.

⁶⁹ Zemahşerî'nin Arap gramerine dair eserinin girişinde Arap diline hayranlığını belirttikten sonra özellikle ana dili Arapça olmayan Müslümanların bu dile olan ihtiyacına temas etmiş ve kitabını bu ihtiyacı giderme arzusıyla kaleme aldığını belirtmiştir. Mufasssal'ı isimler, fiiller, harfler ve bunlar arasındaki ortak hususları kapsayan müsterekler olmak üzere dört ana bölüme, her bölümü sınıflara, her sınıfı da fasıllara ayıran müellif, birinci bölümde isim ve çeşitlerini, i'rab-bina, marife-nekre, tensiye-cemi, müzekker-müennes, tasgir-nisbet durumlarını, sayı isimlerini ve fiil işlevi gören isimleri türeme özellikleriyle ele almıştır. İkinci bölümde fiilleri zaman, i'rab-bina, geçişli-geçişsiz, etken-edilgen, tam-nakıs, mücerred-mezid, övme-yerme, mukarebe ve taaccub yönleriyle incelemiştir. Üçüncü bölümde izafet, atıf, nefiy, nida, istisna, istifham ve şart harfleri gibi bütün çeşitleriyle edatları; dördüncü bölümde imale, vakıf, kasem, vasıl ve kat' hemzesi, iki sakin harfin çakışma durumu, ibdal, i'lal ve idğam bahislerini açıklamıştır.

hâşiyeler şeklinde yazılmış, kitabın sonuna doğru neredeyse yok denecek kadar azalmıştır. Bazı konu başlıkları kırmızı kalemle yazılmıştır.

20x12.4 (14x7.5) ebatlarındaki kitap sırt kısmı tamir görmüş karton kapaklı, miklebli, şemseli, zencirekli, şirazesı dağılmış bir şekilde rutubet lekeleri bulunan 66 varaktan oluşmaktadır. Rodoslu Hüseyin b. Mahmud'un medrese neshi ile istinsah ettiği kitap 968 yılında Ramazan ayının sonunda arefe günü tamamlanmıştır.

3.15. Urcûze fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'

Demirbaş no: 139

İbn Şahne (815/1412)

Tam adı Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Sekafî el-Halebî, künyesi Ebû'l-Velîd, lakabı Muhibbuddîn'dir. İbn Şahne adıyla meşhur olmuştur. Hanefi fakihi olan müellif, edebiyat ve tarihle ilgilenmiş Halep'in önemli âlimlerindendir. Şam ve Kahire'de ilim tahsil eden müellif tarih, hadis, edebiyat ve şiir alanlarında eserler yazdı. 815 (1412) yılında Halep'te vefat etmiştir⁷⁰.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ الَّذِي اصْطَفَاهُ مُحَمَّدٌ وَآلُ وَسَلَّمَ وَبَعْدَ قَدْ أَحْبَبْتُ أَنْ
أُنْظِمَ فِي عِلْمِ الْبَيَانِ وَالْمَعَانِي...

... أحوال الإسناد الخبري إن قصد المخبر نفس الحكم قسم ذافائدة وسم إن قصد الاعلام بالعلم به ...

آخره: ... مسك إطنابه وإيجازه قال شيخ في كتبه فقير عفو ربه العلي محمد بن إبراهيم بن الحنبلي.

8 babda beyan ve meânî konularını şiir urcuzeşi şeklinde işleyen kitapta, bab başlıkları kırmızı kalemle yazılmıştır. Sayfalar okunaklı, iki sütun halinde ve cetvellidir. Son 3 varakta müstensihin hatimesi bulunmaktadır.

Sırt kısmı siyah meşin kaplı, kahverengi deri ciltli kitap şemseli, miklebli ve zencireklidir. 18.2x11.5 (11.3x5) ebatlarında, farklı satır sayılarında nesih ile

El-Mufasssal plan ve tertibinin düzgün, anlatımının kolay, muhtevasının zengin olması sebebiyle kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiş, âlimler arasında geniş kabul görmüştür. (Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Sami Benli, "el-Mufasssal", **DİA**, 30, s. 368)

⁷⁰ <http://www.alukah.net/library/0/69351/> (erişim: 19.08.2014)

yazılmıştır. Sahibi Müeyyid b. Nu'man Sivasî'nin vakfettiği kitap Muhammed b. İbrahim el-Hanbelî tarafından 982 yılında Şevval ayının sonunda tamamlanmıştır.

3.16. Kitâbu'd-Dav' fi Şerhi'l-Misbâh

Demirbaş no: 141

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî)⁷¹ (875/1285)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين اما بعد حمدا لله أما كلمة فيها معنى الشرط فلذلك كانت الفاء لازمة لها قال سيبويه قولهم أما زيد منطلق فمعناه مهما يكن من شيء فزيد منطلق...

آخره : ... لأنه لا ينصب المفعول لأنه لازم أو ما هو لازم معناه نحو زيدا ضربت غلامه أى أهنت زيدا ضربت غلامه لأن إهانة المولى من لوازم ضرب الغلام زيدا باب الإطناب فيه مجال لكنه يقتضى الى الملأل ... على هذا القرار.

115 demirbaş nolu kitapla aynı içeriğe sahip kitabın sahibi, müstensihî ve ferağ kaydı belli değildir. Kahverengi deri ciltli, şirazesı dağılmış, kapağı parçalanmak üzere olan kitap 18.2x13.5 ebatlarında, 153+2 varaktır.

3.17. Arûzü'l-Endelüsî

Demirbaş no: 144

Ebü'l Hasan Ali b. Musa b. Ebî'l Kâsım b. Ali el-Ensarî el-Endelüsî

Kaynaklarda el-Endelüsî nisbesiyle anılan ve Arûzü'l-Endelüsî isimli bulunan pek çok müellif bulunmakta ancak hiçbirinin künyesi elimizde bulunan nüshadaki isimle benzerlik arzetmemektedir. Bu künye ile anılan müellifimiz hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه المستعان قال الشيخ الإمام العالم العلامة إمام الواصلين وقدوة الفاضلين شيخ العلوم المتفق على فضله المعلوم حجة الكلام وبرهان الإسلام أبو حسن على بن موسى بن أبي القاسم بن على الأنصاري الأندلسي الشهير بابن المغربي عفا الله تعالى عنه.

... حرف الهمزة

⁷¹ Detaylı bilgi için, bkz: demirbaş no 115.

إذا ثلث المريخ بالزهرة امرء وقارن بالبدر المنير ذكاء
 وواصل سعد المشتري بعطارد إلى زحل كي يستفيد ضياء
 وأجمدا دهانا وحل بحكمة صخورا أصارتها المياه هباء
 آخره :

و لن يجلو التوريد خد لثاتها إذا لم ينضد بنيهن الأقاحيا
 فإن كنت في حل الرموز مدانيا أخانا فقد نلت الذي كنت راجيا
 وإلا فلا ترتع بها فهي روضة قد امتلأت للرايدين أفاعيا

Gökyüzünün hareketleri, tabiat olayları ve yıldızları şiirsel bir dille anlatan kitap, aruzun bahr-i tavil vezninde, son harfî hece harfleri sırasına göre yazılmıştır.

Müstensihi ve ferağ kaydı belirsiz olan kitap siyah pembe karton kapaklı, sırt kısmı kahverengi meşin kaplı şirazesı dağılmış bir haldedir. 44 varakta iki sütun halinde nestalik ile 19 satır yazılmış ve 18.5x12.3 (13.3x8) boyutlarındadır.

3.18. Merâhu'l-ervâh

Demirbaş no: 150

Ahmed b. Ali b. Mes'ud

Müellifin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece ölümünün hicri VIII. (XIV) yüzyılın başlarında olduğu tahmin edilmektedir⁷².

أوله : ...تبدل ميم من النون في عمبر اصله عنبر أصله ضربين فاردان يكون ما قبل النون ساكنا ليطرده بجميع
 نونات ...⁷³

... و يدخل المضمرات في الماضي وأخواته وهي ترتقي إلى ستين نوعا لأنها في الأصل ثلاثة مرفوع ومنصوب و
 مجرور.

⁷² Kenan Demirayak, "Merâhu'l-ervâh", *DİA*, 29, s. 165.

⁷³ Kitabın baş tarafı kopmuş durumda olduğundan giriş kısmı mevcut değildir.

آخره: ... لم يجتمع الإعلالان يكون حكمهما كحكم طوى للمبالغة نحو ياء طويا و طويان. وقع الفراغ من يد عبد الفقير المذنب المحتاج إلى رحمة ربه موسى بن علي بن عيسى غفر الله له ولوالديه وأحسن إليهما جميع المسلمين.

Merâhu'l-ervâh, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve sarf cümlesi diye tanınan kitabın içinde yer alan risalelerin son halkasıdır. Girişte sarf ilminin önemine temas eden müellif kitabını yedi bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde masdar ve masdar kalıpları, sülasi mücerred fiiller ve bunların bazı Arap kabileleri tarafından farklı kullanılışı, mezid fiilin on iki kalıbı, rubai mücerredler, ondan türeyen mülhakları, humasi ve südasi mezid fiiller ele alınmıştır⁷⁴.

Eserin birinci bölümünü yedi kısma ayıran müellif bunların her birinde düzenli (sahih-i salim) bir fiilden türeyen mazi, muzari, emir ve nehiy fiilleriyle ism-i fail, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, mübalağalı ism-i fail, ism-i mef'ul, ism-i zaman, ism-i mekân ve ism-i alet kalıplarının çekimini yapmıştır. Diğer altı bölümde düzensiz fiiller olan muzaaf, mehmuz, misal, ecvef, nakıs ve lefifin zamanlara ve şahıslara göre çekimleri verilmiş, çekim sırasında meydana gelen harf düşmesi (hazif), harf değişim ve dönüşümleri (i'lal, ibdal, kalb) gibi değişiklikler sebebiyle açıklanmış, bu fiillerden türeyen fiil ve isim kalıplarının çekimi yapılmıştır. Eser, “aksam-ı seb'a” adı verilen ve kök harfleri içinde illet harfi bulunup bulunmamasına göre fiil ve türevleri yedi kısımda inceleyen sisteme göre düzenlenmiştir⁷⁵.

İlk sayfaları bulunmayan kitabın kapağı zencirekli, şemse yerine daire içinde altı köşeli yıldız bulunmaktadır. Miklebi ve sırt kısmı tamir görmüş, siyah deri ciltli, şirazesı dağılmış, birçok sayfası yırtılmış ve çokça kurt yeniği bulunmaktadır.

Musa b. Ali b. İsa'nın istinsah ettiği kitap 62 varakta 9 satır nesih ile yazılmış, 18x13.5 (10.5x7) ebatlarındadır.

⁷⁴ Demirayak, a.g md, s. 166.

⁷⁵ Demirayak, a.g.md, s. 167.

3.19. el-Fevâ'idü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye

Demirbaş no: 151

Abdurrahman el-Câmî (898/1492)

Tam adı Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî olan yazar Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şairdir. 23 Şaban 817'de (7 Kâsım 1414) Horasan'nın Cam şehrinin Harcird kasabasında doğdu. Daha çok Molla Câmî ünvanı ile tanınır. İlk tahsiline babasının yanında başlamış, daha sonra Herat'ta Nizamiye Medresesinde ilim tahsiline devam etmiştir. Devrinin meşhur âlimlerinden Mevlana Cüneydi Usuli'den Arap dili ve edebiyatının temel eserlerini okudu. Ardından Seyyid Şerîf Cürçânî'nin öğrencisi Ali es-Semerkandi ile Teftazani'nin öğrencisi Şehabeddin Muhammed el-Cacermi gibi ünlü bilginlerin derslerine devam etti. Pek çok ilim merkezinde ilmi çalışmalarına devam ettikten sonra 18 Muharrem 898 (9 Kâsım 1492) Cuma günü Herat'ta vefat etti. Çoğunluğu Farsça olmak üzere kırk beşin üstünde eseri vardır⁷⁶.

أوله : في تعريف الكلمة حيث قال من اللفظ الدلالة على معنى مفرد بالوضع فمثل عبد الله علما خرج عنه فإنه لا يوقال للفظه واحدة و بقي مثل قائمة وبصري ...

... الكلمة اسم وفعل و حرف أي منقسمة إلى هذه الأقسام الثلاثة منحصرة فيها لأن الكلمة لما كانت موضوعا لمعنى والوضع يستلزم الدلالة...

آخره : ... و الحرفية مع أن آخر المعرب لم يختلف باختلافه لفظا أو تقديرا نصب على التمييز أي يختلف لفظ آخره أو تقديره أو على المصدرية أي يختلف اختلاف لفظ أو تقدير.

Kitap, Cemaleddin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine Abdurrahman el-Camî'nin yazdığı daha çok Molla Camî adıyla anılan şerhtir.

Kahverengi deri ciltli, şirazesı dağılmış, sayfaları kopmuş ve pek çok kısmı rutubet lekesinden okunmaz durumdadır. Herhangi bir temellük, vakıf ve ferağ kaydına ulaşılmamıştır. 238 varakta 17 satır talik ile yazılmış, 17.2x11.3 (12.3x7) ebatlarındaki kitabı Murad b. Muhammed istinsah etmiştir.

⁷⁶ Ömer Okumuş, "Abdurrahman el-Câmî", *DİA*, 7, s. 96.

3.20. Kitâbu Şerhi Ebyâti'l-Mufasssal

Demirbaş no: 152

Şarih: Hatîb el-Bessâi Muhammed b. Süleyman

Şarih hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَالِمِ النُّجُوى وَسَامِعِ الشُّكُوى وَكَاشِفِ الْبَلُوى الَّذِي أَكْرَمَ مِنْ عِبَادِهِ أَهْلَ التَّقْوى وَ أَهَانَ مِنْهُمْ مَنْ ذَاغَ عَنِ الْحَقِّ وَاتَّبَعَ الْهَوَى ...

... وَمِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ نَبِيتِ أَخْوَالى بَنِي يَزِيدَ ظَلَمَّا عَلَيْنَا لَهُمْ فَدِيدٌ. الْفَدِيدُ وَالنَّدِيدُ وَالْهَدِيدُ لِمَعْنَى وَاحِدٍ وَهُوَ الصِّيَاحُ وَقَدْ تَعَدَّى الْفَعْلُ الَّذِي نَبِىُّ فِي الْبَيْتِ إِلَى ثَلَاثَةِ مَفَاعِيلَ كَمَا هُوَ بَابٌ أَعْلَمْتُ.

آخِرُهُ : ... وَ قَدْ احْتَجَّ جَادُ اللَّهِ الزَّمَحْشَرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى جَوَازِ حَذْفِ اللَّامِ الْأَوَّلِيِّ لِقَوْلِ الشَّاعِرِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ındaki şiirlerin şerhlerini yapan kitapta el-Mufasssal'a ait şiirler kırmızı ile işaretlenmiş "شعر" ifadesi ile ayrılarak şerh edilmiştir.

Şemseli karton kapağın sırt kısmı meşin kaplanmış, şirazesi dağılmış vaziyettedir. Arap Neshi ile yazılmış, 17x13 (11x8) ebatlarındadır. İbadullah İbrahim b. Muhammed'in istinsah ettiği kitap 688 yılı Recep ayında tamamlanmıştır.

3.21. Hâşiyetü'l-Kâfiye

Demirbaş no: 157

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ نَحْمَدُكَ يَا مُلْهَمَ وَالْمُفِيضِ الصَّوَابِ. وَنَسْتَعِينُكَ فِي كُلِّ أُمُورٍ صَعَابٍ. وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِكَ الْمَجْتَبَى وَحَمِيدِ الْمَأْبُ.

... الْكَلِمَةُ لَفْظٌ أَنْ قُلْتُ لَمْ قَالَ لَفْظٌ وَلَمْ يَقُلْ صَوْتٌ مَعَ أَنْ كَلَامَهُمَا جِنْسٌ لِلْكَلِمَةِ قُلْتُ لِأَنَّ اللَّفْظَ جِنْسٌ قَرِيبٌ...

آخِرُهُ : ... فَالْفَاعِلُ يُوْجِدُهُ وَيُخْرِجُهُ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ وَالْعَالَمُ كَذَلِكَ فَإِنَّهُ كَانَ عَدَمًا مُحَضًّا فَالنَّوْعُ أَخْرَجَهُ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ وَالْحَقُّ أَنَّ الْخَوَاصَّ فِي حَقَائِقِ مِنْهُ.

Müellifi belli olmayan eser, el-Kâfiye'ye yazılmış bir hâşiyedir. Kitapta "انْقالْ قُلْتُ" kelimelerinin üzerleri kırmızı ile çizilmiş, nadiren de olsa kenar boşluklarında açıklamalara rastlanmaktadır.

Ebru desenli karton kapak ve miklebli, sonradan tamir görmesine rağmen şirazesı kopmuş, alt kapak kopmuş, rutubet lekelerine rağmen okunaklı olan kitap 18x13.4 (13x9.8) ebatlarındadır. Muhammed b. Abdurrahman b. Beşir b. Osman ed-Devvânî'nin istinsah ettiği kitap nestalik ile 83 varakta 21 satır olarak 948 yılında tamamlanmıştır.

3.22. Unbûbu'l-belâğa fî yenbû'î'l-fesâha

Demirbaş no: 158

Hızır b. Muhammed Muftî el-Amasî (1084/1673)

XVII. asırda Arap edebiyatına yazdığı eserlerle katkıda bulunmuş önemli isimlerden Hızır b. Muhammed el-Amasî'nin doğum tarihi hakkında sadece bir kaynakta 1006 (1597) senesinde Amasya'nın Hacı İlyas Mahallesinde dünyaya geldiği zikredilmektedir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra farklı sahalarda pek çok ilim adamından dersler almıştır. Ömrü boyunca pek çok medresede dersler vermiş, başta müftülük olmak üzere devletin önemli mertebelerinde görevler almıştır. 1084 (1673) yılında Amasya müftüsü iken Zilhicce ayının sekizinci günü vefat etmiş ve Amasya'da defnedilmiştir⁷⁷.

Fıkıh, fıkıh usulu, tefsir, edebiyat alanlarında pek çok kitaba şerh, hâşiye, tâlikat, muhtasar yazan müellif *el-İfâzâ* adlı eserinin metin kısmı olan *Unbûbu'l-belâğa*'nın, belâgat ilmini özlü ifade etmesi ve kolay bir şekilde ezberlenebilmesi açısından çok rağbet gördüğünü bizzat kendisi ifade etmektedir⁷⁸.

أَوَّلُهُ : الحمد لله الذي خلق الإنسان علمه البيان نزل الفرقان الذي هو أحسن الكلام و أبلغ النظام على سيد الأنام و خاتم النبيين محمد عليه و عليهم الصلوة والسلام.

... الفصاحة في المفرد خلوص من تنافر الحروف والغرابية و مخالفة القياس و في الكلام خلوص من ضعف التأليف و تنافر الكلماتو تعقيد اللفظ.

⁷⁷ Hüseyin Yazıcı, "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsi", *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/2, 2001, s. 55-70.

⁷⁸ Yazıcı, a.g.e, s. 57.

آخره : ... و جميع فواتح السور و خواتمها وإرداة على أحسن الوجوه وكلها سيظهر لك ذلك بالتأمل مع التذكير لما تقدم والحمد لله رب العالمين. و الصلوة على سيد المرسلين والعاقبة للمتقين ولا عدوان إلا على الظالمين.

el-Amasî'nin bu eseri, Celaledin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî'nin Sirâcüddin Ebî Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî'ye ait *Miftahu'l-'ulûm*'un üçüncü bölümünden hareketle kaleme almış olduğu *Telhîsu'l-Miftah fi'l-meânî ve'l-beyân* adlı eserinin bir muhtasarıdır. Eseri 1060 (1650) senesinde kaleme alan Hızır b. Muhammed, ilmu'l-meânî, ilmu'l-beyân ve ilmu'l-bedî başlıkları altında o ilim dalının bablarını ve bu babların kısaca açıklamalarını vermiş, gayet akıcı ve öğrencilerin anlamasını kolaylaştıran bir üslup kullanmıştır⁷⁹.

Müellif hattıyla yazılan kitap çiçek baskılı, kahverengi meşin ciltli 18.5x12 (14x6.5) ebatlarındadır. 14+2 varakta 15 satır, cetvelli sayfalarda okunaklı bir nestalik ile yazılmıştır. Fasıl, bab ve konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, şerh edilen cümlelerin ilk kelimesinin üzeri çizilmiştir.

3.23. Kitâbu Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf

Demirbaş no: 164

Sadüddin Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî⁸⁰ (792/1390)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين وتمم بالخير. إن أروى زمر يخرج في رياض الكلام من الأكماء وأبهي خبر يحاك ببنان البيان وإنسان الأقلام حمد الله سبحانه على تواتر نعماته الوافرة الظاهرة ...

... اعلم أن التصريف و هو تفعيل من الصرف للمبالغة والتكثير في اللغة التغيير تقول صرفت الشيء أي غيرته يعني أن للتصريف معنيين لغوي ...

آخره : ... وكذا درجة واحدة لطيفة و نحوها وانطلاقه للمرة وحسنه أو قبيحه أو غيرها للنوع و كذا البواقي والله أعلم بالصواب.

İzzeddîn Zencânî'nin⁸¹ kaleme aldığı, özellikle Osmanlı medreselerinde okutulan ve sarf cümlesi olarak tanınan beş klasik eserden biri olan *el-İzzî fi't-tasrîf*

⁷⁹ Yazıcı, a.g.e, s. 62

⁸⁰ Detaylı bilgi için, bkz: demirbaş no 48.

⁸¹ Tam adı İzzüddîn b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb b. Ebû'l-Meâli ez-Zencânî el-Hazrecî'dir. Hayatına dair kaynaklarda fazla bilgi mevcut değildir. İzzeddin aslen Zencanlı'dır ve Tebriz'de yaşamıştır.

kitabına Teftâzânî tarafından yazılan şerhtir. Kitapta konu başlıkları ve önemli görülen yerler kırmızı ile yazılmıştır.

Açık kahverengi karton arka kapak dağılmış, ön kapağı eksik, daha sonra derile kaplanarak tamir görmesine rağmen şirazesı dağılmış olan kitap 17.5x13.2 (12x9.5) ebatlarındadır. 71 varakta kitabın başlarında 15 sonuna doğru 25 satır olarak asya neshi ile yazılmıştır. Seyyid Ahmed b. İbrahim Mu‘iz Bakır Hüseyin Hindî ed-Dihlevî’nin istinsah ettiği eser, 20 Receb 873 yılında Perşembe günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır.

3.24. Muğribu ‘Avâmili Cürcânî

Demirbaş no: 166

Müellifi ve müstensihi belli olmayan kitap Cürcânî’nin⁸² *Avâmilü’l-mie*⁸³’sinin Osmanlıca i’râbıdır.

Musul’da edip ve dil âlimi Şemseddin İbnü’l-Habbâz el-Mevsılî’nin derslerine katıldı. Horasan bölgesini dolaştı, Buhara’ya gittiği ve tekrar Tebriz’e döndü. İbnü’l-Fuvatî, Nasîrüddîn-i Tûsî Tebriz’e geldiği sırada Zencânî’nin ondan kendisi için astronomiye dair bir eser yazmasını istediğini, onun da et-Tezkiretü’n-Nasîriyye’yi kaleme aldığını bildirir. İbnü’l-Fuvatî Zencânî’nin 660’ta (1262) vefat ettiğini belirtirken Kâtib Çelebî 655 (1257) yılından sonra öldüğünü iddia etmektedir. Zencânî sarf, nahiv, lugat, meânî, beyân konularında yetkin bir âlimdi ve bu alanlarda günümüze kadar etkisini sürdüren önemli eserler vermiştir. Ayrıca tefsir, kıraat, fıkıh ve astronomide de mahirdi. Edebiyat sahasında geniş hacimli birçok eserin telif edilmesinden sonraki dönemde yaşayan Zencânî zamanındaki ihtiyaçtan dolayı bu eserler üzerinde özlü çalışmalar yapmıştır. Özellikle sarf alanında kaleme aldığı eserleri hemen her dönemde çok rağbet görmüştür. (Bkz: Kehhâle, a.g.e, 1, s. 42; el-Bağdâdî, 5, s. 12; Ahmet Özel, “İzzüddîn Zencânî”, *DİA*, 44, s. 253)

⁸² Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısı olan Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdîrrahman b. Muhammed el-Cürcânî Eş’ari ve Şafii’dir. Ortaçağ’ın önemli kültür merkezlerinden olan Cürcan’da doğdu ve orada yaşadı. Nahiv, beyan, kelam, fıkıh ve tefsir alanlarında önemli âlimlerden ilim tahsil etti ve dersler vermeye başladı. Dilin bütün inceliklerine vakıf olması ve özellikle nahvi bir Arap mantığı niteliğinde ele alması sebEbîyle ‘İmamü’n-nuhât’ unvanı ile anıldı. Belâgat alanında da şeyh unvanı alan Cürcânî, 471 (1078-79) yılında Cürcan’da vefat etti. Hediyyetü’l-‘arifîn’de vefat senesi 474 (1082) olarak verilmiştir. (Bkz: Kehhâle, a.g.e, 2, s. 201; el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 606; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhir el- Cürcânî”, *DİA*, 1, s. 247)

⁸³ Arapçada kelimelerin i’râbına tesir eden amillerin özeti mahiyetindeki kitaplara verilen genel ad. Zamanla nahiv konularını amel-mamul esasına göre tasnif ederek kısaca inceleyen türün adı olmuştur. Cürcânî el-‘Avâmil’inde yüz amilden söz etmiştir. Eserde amiller lâfzî ve manevî olmak üzere iki ana gruba bölündükten sonra lâfzî amiller kıyasî ve semai diye ikiye ayrılmış; semailer (on üç nevi halinde) doksan bir, kıyasiler yedi, maneviler iki olmak üzere toplam yüz amel sayılmıştır.

Cürcânî’nin el-‘Avâmil’i Anadolu’nun doğu ve güneydoğusunda, Arap âleminde, İran’da, Hindistan ve Pakistan’da asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Bkz: İsmâil Durmuş, “el-‘Avâmilü’l-mie”, *DİA*, 4, s. 106 vd.)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِمَنْ وَجِبَ عَلَيْنَا ثَنَائُهُ لَا يَزُولُ لِمَنْ حَبِبَ النِّعَمَ عَلَيْنَا غَنَائُهُ وَالصَّلَاةُ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبَاءِ وَ عَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْكَرَامِ.

... وهو رضي الله تعالى عنكم رضي فعل ماضى و لفظة الله مرفوع لأنه فاعل رضي والفعل مع فاعله جملة فعلية لا محل لها من الإعراب.

آخره : ... ماء موصول مع صلته وعائده جملي جملي فعلئ اخباري سني اعرابن محلا منصوب معطوفدر ولا تأكلوا اوزرينه تمت الكتاب بعون الله.

*Avâmilü 'l-mie'*deki her kelimeyi ayrı ayrı i'râb eden kitap 16.8x11 (11.5x5.5) ebatlarında 73 varakta 13 satır talik ile okunaklı bir şekilde yazılmıştır. İrab edilen kelimeler kırmızı yazılmış, i'râb durumlarına göre kelimelerin üzerleri çizilmiştir.

Açık kahverengi karton kapak sonradan meşin ile kaplanmış, şirazesı dağılmıştır. 1302'de Şeyh Receb b. Sadullah b. Receb b. Müeyyid b. Evlad-ı Şeyh Şemseddin Karsî'nin mülkiyetinde olduğu belirtilen kitabın her hangi bir ferağ kaydı bulunmamaktadır.

3.25. İftitah fî Şerhi'l-Misbâh

Demirbaş no: 168

Hasan Paşa Niksarî (841/1437)

Osmanlı veziri ve Arap dili âlimi olan Hasan Paşa'nın 750 (1349) yılında doğduğu tahmin edilmektedir⁸⁴. Kendisine paşa lakabı Türkmenlerde adet olduğu üzere babasının en büyük oğlu olması sebebiyle verilmiştir⁸⁵. Babası, I. Murad devri âlimlerinden Afyonkarahisarlı Kara Hoca diye meşhur Alâüddin Ali Esved'dir. Çocukluk yıllarını babasının müderrislik yaptığı İznik'te geçirmiştir. Burada babasından nahiv dersleri almış. Daha sonra Anadolu'da pek çok medresede farklı ilimler tahsil etmiştir. Molla Fenârî ile beraber Cemalüddin Aksarayî'de tahsilini tamamlamıştır. 826 (1423) yılında önce kazasker sonra vezir oldu⁸⁶. Kaynaklarda ölüm tarihi 827⁸⁷ ve 841⁸⁸

⁸⁴ Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa Niksarî", *DİA*, 16, s. 338.

⁸⁵ Bursalı, a.g.e, 2, s. 320.

⁸⁶ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 287; Süreyya, a.g.e, 2, s. 117; Bursalı, a.g.e, 2, s. 320.

⁸⁷ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 287.

⁸⁸ Bursalı, a.g.e, 2, s. 320.

olmak üzere iki farklı şekilde verilmiştir. Kabri Bursa'da Deveciler Mezarlığı karşısındaki medresesindedir.

Hasan Paşa daha çok nahiv sahasındaki eserleriyle tanınmıştır. Bu alanda kaleme aldığı şerhler Osmanlı medreselerinde çokça okutulan kitaplar arasında yer alıyordu. Titiz bir ilim adamı olarak tanınan ve eserlerini sade bir dille kaleme alan Hasan Paşa, şerhlerinde Basra-Kûfe dil mektepleri arasındaki ilmi tartışmalara da temas etmiş ve genellikle Basra mektebinin görüşlerini tercih etmiştir⁸⁹.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ الْفُرْقَانَ. وَخَلَقَ مِنَ التُّرَابِ الْإِنْسَانَ وَسَوَّى الْمَوْتَ بَيْنَ الْأَمِيرِ وَالْفَقِيرِ وَالسُّلْطَانَ. وَالصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ الْمُحَفَّوْفِ.

... قَالَ الْمُصَنِّفُ فِي صَدْرِ الْكِتَابِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَّا بَعْدُ حَمْدًا لِلَّهِ الَّذِي الْإِنْعَامَ أَمَّا كَلِمَةٌ فِيهَا مَعْنَى الشَّرْطِ وَلِذَلِكَ لَزِمَتْ الْفَاءُ فِي جَوَابِهَا...

آخِرُهُ : ... إِذَا لَمْ يَكُنِ الْبَحْثُ فِي جِهَةِ الْعَامِلَةِ بَلْزَمَ ثُبُوتُ فَيْتَمُونَهُ بِمَنْ إِلَى الْإِسْتِقْرَاءِ فِي أَجْزَاءِ الْكِتَابِ وَأَبْوَابِهِ بِالْفِعْلِ لِأَنَّ الْفِعْلَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ شَيْئًا آخَرَ...

el-İftitah fi Şerhi'l-Misbâh, Mutarrizî'nin⁹⁰ Osmanlı medreselerinde çok okutulan kitaplar arasında yer alan nahivle ilgili *el-Misbâh*⁹¹ adlı eserinin şerhidir. Hasan Paşa bu eserinde, *el-Misbâh*'ın diğer şerhlerinde eksik ve müphem bırakılan meselelere açıklık getirmiştir.

Açık kahverengi karton kapağın sırt kısmı meşin ile kaplanmış, kapağı kırılmış, şirazesı dağınık bir haldedir. Başlıklar ve *el-Misbâh*'a ait cümleler kırmızı yazılmış,

⁸⁹ Yazıcı, a.g.md, s. 338.

⁹⁰ Tam adı Ebû'l-Feth Burhânuddîn Nasır b. Abdusseyid b. Ali b. el-Mutarrizî el-Hârizmî olan müellifimiz 538'de (1143) Harizm'in merkezi Cürcaniye'de (Gürgene) doğdu. Mutarrizî nisbesini, atalarından birinin elbise nakışı, sırma ve sim işlemeciliğiyle ilgilenmesinden dolayı aldığı düşünülmektedir. Zemahşeri'nin öldüğü yıl aynı yerde doğduğundan "Halifetü'z-Zemahşeri" diye tanındı. Pek çok âlimden dil, edebiyat, sözlük, fıkıh, hadis, tefsir, mantık alanında dersler aldı. 21 Cemaziyelevvel 610 (8 Ekim 1213) tarihinde Harizm'de vefât etti. el-Muğrib fi tertibi'l-mu'rib, el-İzah Şerh-u Makamati'l-Harîri, Zehrû'r-Rebî' fi İ'cazi'l-Kuran önemli eserlerindendir. (Detaylı bilgi için bkz: Kehhâle, a.g.e, 2, s. 151; el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s. 488; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*, 1, s. 293; Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", *DİA*, 31, s. 375)

⁹¹ Tam adı el-Misbâh fi'n-Nahv olan kitabı Mutarrizî, oğlu Cemaleddin Ali'ye Arap dilini öğretmek amacıyla Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Mi'etü 'amil, el-Cümel fi'n-Nahv ve et-Tetimme adlı gramer kitaplarından ihtisar ederek meydana getirmiştir. Eser nahiv terimleri, lâfzî-kıyasi amiller, semai amiller, manevi amiller, fusûl fi'l-'Arabiyye şeklinde beş bölümden ve bir hatimeden oluşmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz: Çöğenli, a.g.md, s. 375)

zaman zaman kenar boşluklarına hâşiyeler düşülmüştür. Kitabın sonunda *el-Misbâh*'tan da bir bölüm yazılmıştır. İlk kısım 17 satır 86 varak, ikinci kısım 19 satır 59 varak olan kitap tâlik ile yazılmış, 17x13.5 (14x10.5) ebatlarındadır. Müstensihî belli olmayan eser, 958 yılı Rabiulevvel ayı Pazartesi kuşluk vaktinde Sivas'ta tamamlanmıştır.

3.26. Sıhâhü'l-luğa

Demirbaş no: 204

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (393/1003)

Hangi tarihte doğduğu tespit edilemeyen müellif Türk asıllı olup Farab'da doğdu⁹². İlk tahsiline Farab'da başladı, daha sonra Bağdat'a giderek Ebû Ali Farisi ve Ebû Said es-Sirafî olmak üzere pek çok âlimden farklı dersler aldı. Hem dilin kullanım inceliklerine vakıf olmak hem de yazmayı planladığı sözlüğe malzeme toplamak maksadıyla Kuzey Irak, el-Cezire ve Suriye'deki Rebia kabileleri ile Hicaz ve Necid'deki Mudar kabileleri arasında uzun müddet kaldı. Birçok ilim adamından dersler aldı ve öğrenciler yetiştirdi. Hulusi Kılıç, Cevherî'nin akli dengesini kaybederek 400 (1009) yılından önce vefat ettiğini söylese de, bazı kaynaklar 393 (1003) tarihini net olarak ifade etmektedir⁹³.

أوله : أي أنا جانبه قال أبو عمرو الماثل بفتح الجيم مستنقع الماء والجمع المآجل و قد تأجل الماء وهو متأجل وما
جيل أي مجتمع...

آخره : ... قال ابن كيسان سمعت المبرد ينشد قوله فلثمت فاها آخراً بقرونها بالفتح اللجام معروفاً فارسي معرب
واللجام أيضاً ما تشده.

Sıhâhu'l-luğa, es-Sıhâh fi'l-luğa veya kısaca es-Sıhâh diye bilinen bu eserin orijinal adı *Tâcü'l-lüğa*'dır. Eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibarıyla yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih kelimeleri ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan *Tâcü'l-lüğa*, ilk defa 1270'te (1853) Tebriz'de basılmıştır.

⁹² Hulusi Kılıç, "İsmâil b. Hammâd Cevherî", *DİA*, 7, s. 459.

⁹³ Kehhâle, a.g.e, 1, s.362; el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 209.

Kahverengi deri ciltli, şemseli, miklebli, şirazesi dağılmış olan kitabın müstensihî belli değildir. Başı ve sonu eksik, dağınık bir haldedir. Kitap 20x16.5 (15.5x11.5) ebatlarında 195 varakta 15 satır Arap neshi ile yazılmıştır.

3.27. Fıkhu'l-luğa

Demirbaş no: 206

Müellif tespit edilememiştir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون الطبع بهشت أى الخلق الذي جبل عليه الإنسان وهو... الأصل مصدر والطبيعة مثله الحيوان بالتحريك و كذا الموتان الخلق آخر يده وهو أيضا في الأصل.

آخره : ... ومن أراد أوجز منه فليسف بخوا في الكسل عليه ومن ولاهما جميعا صفحة لإعراض فعنان أمره بيديه والله المستعان عليه التكلان إنه الملك الديان. تم الكتاب بعون الله وحسن توفيقه حامدا لله ومصليا على رسوله محمد وآله أجمعين.

Hasan b. Ali'nin istinsah ettiği kitap Arap dilinin kökeni, bu konudaki ihtilaflar, Arap dilinin özellikleri, lehçeler ve aralarındaki farklar, cümle çeşitleri ve mana ilişkilerinden bahsetmektedir. Eserde bazı cümlelerde farsça ile karışık kelimler yazılmıştır. Sonunda ise kitabın yazılışı esnasında karşılaşılan sorunlar ve bunları aşmanın kolay olmadığını ifade eden bir şiir bulunmaktadır.

Kahverengi karton kapaklı, şirazesı dağılmış olan kitapta kurt yenikleri mevcuttur. Nesihle yazılmış 40 varakta 15 satır bulunan kitap 21.6x15 (17.5x10) ebatlarındadır. 851 yılında sefer ayının onunda kuşluk vakti tamamlanmıştır.

3.28. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh

Demirbaş no: 208

Seyyid Şerîf Cürânî (816/1413)

Cürânî'nin asıl adı Ali b. Muhammed b. Ali olup 24 Şaban 740 (24 Şubat 1340) tarihinde İslam kültür ve medeniyetinin egemen olduğu, nakli ve akli ilimlerde sayısız âlim ve araştırmacının yetişip kemale erdiği büyük bir vilayet olan Esterâbâd'ın en önemli şehirlerinden biri Cürcan'ın Taku köyünde dünyaya gelmiştir. Biyografi

yazarları Cürçânî'nin tam adını Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf ez-Zeyn Ebû'l-Hasan el-Hüseynî el-Cürçânî el-Haneffî olarak vermiştir. Arap dilinin yanında kelam ve fıkıh âlimi olan Cürçânî peygamber soyundan geldiğine inanıldığı için Seyyid Şerîf unvanını almıştır⁹⁴. Küçük yaştan itibaren ilme ilgi duyarak döneminde akli ve nakli ilimlerin temeli ve alet ilmi olarak kabul edilen Arapçayı öğrenmeye yönelmiş, henüz medrese eğitiminin başındayken Radiyüddîn el-Esterâbâdî'nin (ö.715/1315) *el-Vâfiye fî şerhi'l-Kâfiye* adlı Arap dili ve gramerine dair telif ettiği eserine talik yazmıştır⁹⁵.

Tavûsî, Muhlisuddin, Ebû Abdillâh et-Tahtânî gibi pek çok âlimden ders almış, medreselerde hocalık yapmıştır. Cürçânî, yaşadığı döneme kendi damgasını vuran ve sonraki yüzyıllarda bir otorite olarak etkisini devam ettiren çok yönlü birkaç âlimden biridir. Başlıca ilgi alanı kelâm, Arap dili ve edebiyatı olmakla beraber felsefe, mantık, astronomi, matematik, mezhepler tarihi, fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi dinî ve aklî ilimlerin hemen hepsine dair telif, şerh ve hâşiye türünde eserler vermiş, bundan dolayı "allâme" unvanını almaya hak kazanmıştır. Zeki, müdekkik, muhakkik, derin anlayışlı, fesahat ve belâgat sahibi, münazarada mahir bir âlim olan Cürçânî 6 Rabiülahir 816 (6 Temmuz 1413) Çarşamba günü Şiraz'da vefat etmiş ve Atik Câmî civarındaki Vakıf Mezarlığı'na defnedilmiştir⁹⁶.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ. مُحَمَّدٌ وَآلُهُ وَصَحْبُهُ أَجْمَعِينَ. وَبَعْدُ فَهَذِهِ حَوَاشٍ عَلَى الشَّرْحِ الْمَشْهُورِ لِتَلْخِصِ الْمَفْتَاحِ كُنْتُ قَدْ قَيَّدْتُهَا مَجْمَلَةً حِينَ مَا قَرَأَهُ عَلَى بَعْضِ أَحِبَّتِي...

... قَالَ وَبِهَذَا يَظْهَرُ أَنَّ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مِنْ أَنَّ اللَّامَ فِي الْحَمْدِ لِلَّهِ لَتَعْرِيفِ الْجِنْسِ دُونَ الْإِسْتِغْرَاقِ لَهُ أَقُولُ يَرِيدُ أَنْ يَخْتَصَّاصَ جِنْسَ الْحَمْدِ بِاللَّهِ تَعَالَى يَسْتَلْزِمُ اخْتِصَاصَ جَمِيعِ الْمُحَامَدِ بِهَاسْتِلْزَامِ ظَاهِرًا...

آخِرُهُ : ... يَقَالُ فَرَسٌ وَرَدَّ وَاسِدٌ وَاسُوا الَّذِي بَيْنَ الْكَمِيَّةِ وَالْأَشْقَرِ وَ مِثْلُ الْخَيْفَاءِ يَقَالُ فَرَسٌ أَخِيفٌ بَيْنَ الْخَيْفِ إِذَا كَانَ إِحْدَى عَيْنَيْهِ زَرْقَاءَ وَالْأُخْرَى سُودَاءَ وَمِثْلُ الرِّقْطَاءِ الرِّقْطَةُ سُودَاءَ يَشُو بِهِ نَقَطٌ بَيَاضٌ يَقَالُ دَجَاجَةٌ رَقْطَاءٌ. تَمَتْ.

⁹⁴ Sadreddin Gümüş, **Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri**, Fatih Yayınları, İstanbul, 1984, s. 83

⁹⁵ Övezmuhammet Abdullayev, **Seyyid Şerîf Cürçânî'de Tanrı-Âlem Tasavvuru**, Uludağ SBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2005, s. 19.

⁹⁶ Gümüş, "Seyyid Şerîf Cürçânî", **DİA**, 8, s. 135.

Eser, Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ına Teftâzanî'nin yaptığı şerhe, Seyyid Şerîf'in yazdığı hâşiyedir. Kitabın bazı bölümleri rutubet lekesinden okunmaz durumundadır.

Kahverengi karton kapakta sarı miklebi bulunan kitabın sırt kısmı meşinle kaplanmıştır. Şirazesı dağılmış, rutubet lekeleri kitabı fazlaca etkilemiştir. 134 varakta 23 satır nesihle yazılmış kitap 20.5x14 (13.5x8.5) ebatlarındadır. Abdullah b. Abdurrahman'ın istinsah ettiği kitap 1105 yılında Ramazan ayının ilk Pazar günü tamamlanmıştır.

3.29. Şerhu'l-Enmûzec

Demirbaş no: 225

Ebü'l Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî⁹⁷ (538/1144)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي جعل العربية مفتاح البيان و صيرها آلة يحتز به عن الخطاء في اللسان وقوم بسببها المنطق الذي هو المميز للإنسان...

... قوله الكلمة مفرد تقديره الكلمة لفظ موضوع مفرد فيخرج باللفظ غيره كالخط والعقد والنصب والاشارة وبالموضوع المهمل كزيد و بشيروالمفرد المركب ...

آخره : ... فيها كالجاد الممتنع بالذات والتضيف لا يوجد اللطيف منه في الأسباب و ذلك لانه شأن أسس على الاستعداد وافي بناء لى الرقي فيه لمن ابتلي بشر صحبة الأضداد عصمنا الله من شرورهم ورد إليهم بلفظه كيد نحورهم الحمد لله على الاتمام و للرسول أفضل السلام.

İlk sayfaları cetvelli, sonraki sayfalarda cetvel hizasından cetvelsiz yazılmıştır. Konu başlıkları kırmızı yazılmış ve sayfa kenarlarında önemli kelime ve konular hakkında detaylı hâşiyeler bulunmaktadır. Kitap genelde nohudi renkte kâğıda yazılmış ancak, aralıklarla sarı renkli kâğıt da kullanılmıştır.

21.5x15.5 ebatlarında 13 satır yazılı 128 varak bulunan kitap talikle yazılmıştır. Zencirekli ve miklebli kahverengi deri cildin üzerinde kurt yenikleri bulunmaktadır.

⁹⁷ Müellif hakkında detaylı bilgi için bkz: demirbaş no 129.

Şirazesi dağılmış, tüm bölümleri parçalanmış vaziyettedir. Ali b. Muhammed'in istinsah ettiği kitap 1123 yılında Rebiyyü'l-evvel ayının Pazartesi günü tamamlanmıştır.

3.30. Sarf Cümlesi

Demirbaş no: 228

İçerisinde Osmanlı medreselerinde okutulan temel ders kitaplarından Merâhü'l-ervâh, el-İzzî fi't-tasrîf, el-Maksûd ve el-Binâ bölümleri bulunan, Sarf Cümlesi diye anılan kitabı Muhyiddin b. Mustafa istinsah etmiştir.

Merâh ü'l-ervâh'ın yazarı Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, el-İzzî fi't-tasrîf'in yazarı İzzüddin Zencânî'dir. el-Maksûd ve el-Binâ'nın ise müellifleri bilinmemektedir.

el-Maksûd'da önce sarf ilminin önemine işaret edilmiş, daha sonra sülasi mücerred ve rubai mücerred fiillerin vezinleriyle rubai mücerred veznine mülhak altı bab tanıtılmış, ardından sülasiye mezid rubai, humasi ve sūdasi fiil kalıpları ile rubai mücerrede mezid üç fiil kalıbı ele alınmıştır.⁹⁸

el-Binâ ise, fiillerin mâzi ve muzârîde gösterdiği ses, yapı ve mâna değişikliği esas alınarak Arapça öğrenmek isteyenlere temel sarf bilgisi vermek için hazırlanmıştır. Arapça'daki fiil kalıplarının sülâsîden sūdâsiye doğru ve dildeki işleklik sırasına göre masdarlarıyla birlikte verilmesi, ayrıca her kalıbın müteaddî ve lâzım manalarına işaret edilmesi kitabın en belirgin özelliklerindendir. Fiillerde görülen söz konusu değişiklikleri otuz beş babda ele alan kitap, on sekiz babda sülâsî mücerred ve mezîd fiilleri, kalan on yedi babda da rubâî mücerred ve mezîd fiil kalıplarını vermekte ve “aksâmü seb'a” bilgisiyle son bulmaktadır⁹⁹.

أَوَّلُهُ : قَالَ الْمَفْتَقَرُ إِلَى اللَّهِ الْوَدُودِ. أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَسْعُودٍ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَأَحْسَنَ إِلَيْهِمَا وَإِلَيْهِ اعْلَمْ أَنَّ
الصَّرْفَ أَمَ الْعُلُومِ وَالنَّحْوِ أَبُوهَا ...

... اعْلَمْ أَسْعَدَكَ اللَّهُ أَنَّ الصَّرْفَ يَحْتَاجُ فِي مَعْرِفَةِ الْأَوْزَانِ إِلَى سَبْعَةِ أَبْوَابٍ الصَّحِيحِ وَالْمُضَاعَفِ وَالْمَهْمُوزِ وَالْمِثَالِ
وَالْأَجُوفِ وَالنَّاقِصِ وَالْفَيْفِ ...

⁹⁸ Demirayak, “el-Maksûd”, **DİA**, 27, s. 453.

⁹⁹ Mehmet Çakır, “Binâ”, **DİA**, 6, s. 179.

آخره: فإن كانت الهمزة في مقابلة فائه يسمى مهموز الفاء، وإن كانت الهمزة في مقابلة عينه يسمى مهموز العين وإن كانت الهمزة في مقابلة لامه يسمى مهموز اللام. ويقال لهذه الأقسام الأقسام السبعة يجمعها هذا البيت.

Bablar kırmızı kalemle yazılmış, önemli kelime ve cümleler için hâşiyeler düşülmüştür. Tamamı nesihle yazılan kitabın birinci bölümünde Merâhü'l-ervâh 60+1 varakta 9 satır olarak, ikinci ve üçüncü bölümlerde el-İzzî fi't-tasrîf ve el-Maksûd 26'şar varakta 9'ar satır ve son bölümde el-Binâ 11 varakta 9 satır yazılmıştır.

Kahverengi deri ciltli, şemseli, miklebli kapak sonradan tamir görmesine rağmen parçalanmış, şirazesı dağılmış pek çok sayfası yırtılmış vaziyette bulunan kitabın tüm bölümleri 993 (1585) yılında tamamlanmıştır.

3.31. Şerhu Telhîsi'l-Miftâh

Demirbaş no: 233

Şarihi belli değildir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير نحمدك من شرح صدورنا لتلخيص البيان في ايضاح المعاني و نور قلوبنا جوامع البيان من مطالع المثاني و نصلي على نبيك محمد...

... الحمد هو الثناء باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق بالنعمة او بغير و الشكر ...

آخره: ...بحق لنبي و آله الحمد لله على التمام و على رسوله أفضل السلام و على آله وأصحابه الذين هم برزة الكرام فرغ من تحريره بحمد الله العلى.

Kahverengi deriyle ciltlenen kitap kapakları ve miklebin etrafı bir sıra soğuk cetvelle çevrelenmiştir. Ön ve arka kapakta bulunan şemseler, oval dilimli ve salbeksizdir. Miklebin şemsesi kapaklardan farklıdır. Miklebin köşebent yerine inçe çizgilerle oluşturulmuş üçgenler bulunmaktadır. Sertap kısmında belirli aralıklarla küçük benekler bulunmaktadır. İç kapakta sarı, krem ve mavi renklerle oluşturulmuş ebru süslemesi vardır.

Kitapta müstensihe ait olduğu düşünülen hâşiyeler bulunmaktadır. Şerhler kitabın aslından farklı bir yazı türü ile yazılmıştır. Rutubetten etkilenen bazı sayfaları dışında kitabın çoğunluğu okunabilir durumdadır. 21.5x15.5 (15x6.5) ebatlarındaki

kitap nestalik kırması ile yazılmış, 19 satır yazılmış 190 varaktır. Kitabın sahibi Hâfız-ı Kütüp Hacı Hilmi Efendi olup, Arif Efendi 999 (1591) yılında istinsah etmiştir.

3.32. Şerhu'l-Kâfiye

Demirbaş no: 240

Şarihi belli değildir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَأَحْمَدُهُ كَمَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُحْمَدَ وَأَصْلِي عَلَى رَسُولِهِ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ الْمُبَجَّلِينَ وَأَصْحَابِهِ الْكَرَامِ .

...الكلمة اي التي في اصطلاح النحة فإنها تطلق علي معان أخر كالكلام قال الله تعالى و كلمة الله هي العلنا وقال عليه السلام الكلمة الطيبة صدقة ...

آخره: ... و يحذف جوابه اذا اعترض القسم بين ما هو المقسم عليه في المعنى نحو زيد والله قائم اذا قدم اي القسم ما يدل عليه نحو زيد قائم والله للاستغناء بما يدل عليه عن إعادته وعن للمجازرة نحو رميت عن القوس.

Sahibi Seyyid Nûman b. Şeyh Ahmed b. Abdurrahman olan kitabın müstensihisi de belli değildir. Güzel tezhipli mihrabiyesi bulunan kitabın ilk sayfalarında kenar boşluklarında yazılan hâşiyeler ilerleyen sayfalarda gözlenmemektedir.

20.5x12.7 (11.5x5.9) ebatlarında 124 varakta 21 satır nesih kırması ile istinsah edilen kitabın konu başlıkları kırmızıdır. Bordo meşin ciltli, şirazesı dağılmış, şemse yerine küçük benekler işlenmiş, soğuk cetvelli kapağı ve sayfaları rutubetten oldukça etkilenmiştir. Kitabın son sayfaları eksik olduğu için herhangi bir ferağ kaydına rastlanmamıştır.

3.33. et-Ta'rîfât

Demirbaş no: 245

Seyyid Şerîf Cürcânî¹⁰⁰ (816/1413)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَقَّ حَمْدِهِ وَ الصَّلَوَاتُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ بَعْدَهُ فَهَذِهِ تَعْرِيفَاتُ جَمْعَتِهَا وَ اصطلاحات أخذتها من كتب القوم و رتبته على حروف الهجاء من الالف والباء الى الياء ...

¹⁰⁰ Bkz: demirbaş no: 208.

... باب ألف مع الباء الابتداء هو أول جزء من المصراع الثاني وهو عند النحويين تعرية الاسم عن العوامل اللفظية للإسناد نحو زيد منطلق وهذا ... فيهما ... الأول مبتداء ومسند إليه ...

آخره: قال الله تعالى على العرش بحملة الملائكة قد وقع الفراغ انما الكتاب المسمي بالتعريفات.

Müellifin belirttiğine göre İslami ilimler alanında kendi devrine kadar yazılmış belli başlı eserlerden derleme yoluyla meydana getirilen bu sözlük talebelere kolaylık sağlamak amacıyla yazılmış ve alfabetik düzenlenmiştir. Eserde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı, felsefe, mantık, matematik astronomi, tıp gibi ilimlerde kullanılan önemli terimlere yer verilmiştir. Terimlerin sözlük anlamlarından sonra farklı ilimlerdeki tarifleri yapılmış, bazılarının sözlük manalarına işaret edilmeden doğrudan tanımlarına geçilmiştir. Son derece veciz, yalın ve ince tanımların bulunduğu eserde tasavvuf ve felsefe gibi alanlarda bir kısım terimlerin tarifleri muğlâk kalmıştır.

Alfabetik dizimde bazı karışıklıkların görüldüğü sözlükte bazen bir terimin çeşitli ilim dallarında hangi anlamda kullanıldığı belirtilmiş, bazen de sadece bir ilim dalındaki anlamı verilmiştir. et-Ta'rîfât değişik ilim dallarıyla ilgili terimleri alfabetik sırayla bir araya getiren ilk eser olma özelliğine sahiptir. 1500 civarında terimin bulunduğu sözlük günümüze kadar önemli bir ihtiyacı karşılamıştır¹⁰¹.

Açık kahverengi karton kapaklı, sırtı meşin kaplı kitabın sonunda mübin duası ve Osmanlıca bir şiir bulunur. Zaman zaman kenar boşluklarında müstensihin hâşiyeleri bulunan kitapta bablar ve açıklanan kelimeler kırmızı ile yazılmıştır. Talik kırması ile 104 varakta 16 satır yazılan kitap, 21x15.5 (15.5x8) ebatlarında ve 979 yılında Abdulkadir Seyyid Hasan b. Hacı İbrahim eş-Şazeli tarafından istinsah edilmiştir.

3.34. Maksûd Şerhi

Demirbaş no: 247

Şarih: Halil¹⁰²

¹⁰¹ Gümüş, Seyyid Şerîf Cürcânî, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 188.

¹⁰² Kitabın önsözünde şerh edenin Halil isminde biri olduğu yazmakta ve başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله المتعالى عن الأخبار الارجفة العادد على إمطة النعوت المطفوحة بانواع البلية المنتم الرجّ التقليل اللحاح والانطارية. ...

... بسم الله الجار مع المجرور متعلق بالفعل المقدر أغني عن تقديره شهرته وهو في الاصل سمو نقلت وسمه الواو الى الجيم لكونها حرف علة متحرك وما قبلها حرف صحيح ساكن اول استتقال الضمة عليها...

آخره: ... البناء وهذا التعليل راجع الى استوى واشباهه لما ذكرنا وبعضها لعلة أخرى وهو ما ذكرنا في عود واعتود وغيرها فيرجع هذه الكلمات منه الى عود واعتود وغيره. تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

Siyah ebru desenli karton kapağın kenarları deri ile kaplanmış, miklebli, şirazesı dağılmış, Sertap kısmı parçalanmış kitapta çokça rutubet lekesi ve kurt yeniği bulunmaktadır. Şarihin aynı zamanda müstensih olduğu düşünülen kitap, 1083 yılının Ramazan ayında bir öğle vakti Sivas'ta tamamlanmıştır. Sahibi Osman Efendi'dir.

3.35. Şerhu Merâh

Demirbaş no: 264

Şemseddin Ahmed Dikgöz (Dinkoz) (870/1466)

Sultan II. Murad devri (824-855/1421-1451) âlimlerinden olan Şemseddin Ahmed Dikgöz'ün kaynaklarda doğum yeri ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Tekeli'dir, ancak Anadolu'nun bazı şehirlerinde müderrislik yaptığı bilinmektedir. Daha sonra Bursa'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olmuş ve bu görevini 855 (1451) yılında vefatına kadar sürdürmüştür¹⁰³. Bursalı Mehmed Tahir 870 yılında vefat ettiğini kaydetmiştir¹⁰⁴. Şerhu Merâh ve Şerhu Maksud eserlerinden bazılarıdır¹⁰⁵.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم اللهم يا مصرف القلوب صرف قلوبنا نحو رضاك وصلى على ... جوامع الكلم من بين أنبيائك على الأميرين بالمعروف والناهيين عن المنكر من آله واصحابه وازواجه واحبابه.

... بسم الله الرحمن الرحيم وتخصيص كتابه اول التفسير بين بل ذكره في باب اكتفاءك قوله تعالى سراييل تقيكم الحر اتي الحر والبرد واما وقع التضييف في العلم الإسلامى.

¹⁰³ Taşkörizâde, a.g.e, s. 213; ez-Ziriklî, a.g.e, 1, s. 175; el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 131; Bursalı, a.g.e, 1, s. 305; Kehhâle, a.g.e, 1, s. 220; Brockelmann, GAL, 2, s. 14.

¹⁰⁴ Bursalı, a.g.e, 1, s. 305.

¹⁰⁵ Süreyya, a.g.e, 3, s. 179.

آخره: أبواب الفعل خمسة ان ولن واذا وكى ولام للمعتل حروف جوازم الفعل خمسة لم ولما ولا فنهى ولام الامر حروف الردع واحد كلا حروف الاستقبال السين وسوف حروف التوقع قد تمت.

Kitap Ahmed b. Ali b. Mes'ud'un sarfa dair yazdığı *Merâhü'l-ervâh* adlı eserin şerhidir. Müellifin bu esere yazdığı şerh çok meşhur olmuş ve alanında büyük itibar görmüştür.

Kitapta bablar ve konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, önemli yerlerin üzeri siyah ile çizilmiştir. Yeşil karton kapaklı, sırtı yırtılmış sonradan tamir görmüş olan kitap 20x14 boyutlarındadır. 203 varakta 15 satır yazılmış kitabın müstensihisi belli değil, sahibi ise Nasuhzade Nakibu'l-Eşraf Abdurrahman Efendi'dir. Ferağ kaydına rastlanmamıştır.

3.36. Şerhu Merâhi'l-ervâh

Demirbaş no: 275

Şemseddin Ahmed Dikgöz (Dinkoz)¹⁰⁶ (870/1466)

أوله: بسم الله الرحمن الرحيم. قال المفتقر الى الله الودود أحمد بن على بن مسعود غفر الله له والديه واحسن اليهما واليه. اعلم انّ الصرف امّ العلوم والنحو أبوها...

... الباب الاول في الصحيح الصحيح هو الذي ليس في مقابلة الفاء والعين واللام حرف علة وتضعيف وهمزة نحو ضرب واختصّ الفاء والعين واللام للوزن حتى يكون فيه من حروف الشفة والوسط ...

آخره: و تفعل وافعلّ وافعلنّ كلها للمطاوعة والوزن وفعلو فاعول و فاعل وفعلى للإلحاق فقط وافعلنّ مطاوع فعلى نحو سلقيته فاسلنقي.

Kitabın içerik özellikleri 264 demirbaş numaralı kitap ile aynıdır. Ancak yer yer Hasan Paşa'ya ait hâşiyeler bulunmaktadır.

Kitap, Siyah deri ciltli, üst kapağı kaybolmuş, miklebi ebru desenli ve şirazesi dağınık bir haldedir. Havaşşisinin müstensihisi ile aynı kişi olduğu düşünülen kitap nesih ile yazılmış ve 19x16 (10.5x6.5) ebatlarındadır. Ferağ kaydına rastlanmamıştır.

¹⁰⁶ Bkz. demirbaş no: 264.

3.37. el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik

Demirbaş no: 280

Nureddin Hamza b. Turgut Aydınî (981/1574)

Tam adı Nureddin Hamza b. Turgud'dur. Aydın'lı olduğu için Aydınî ve Rumî nisbeleriyle anılır. Âlim, edîb, fâzıl ve zâhid bir kişiliğe sahip olan müellif, Küçük Nureddin diye meşhur olmuştur. Çorlu'da yaşamış ve orada müderrislik yapmıştır. Hanefî mezhebine mensuptur. Doğum tarihi ile ilgili bilgi kaynaklarda mevcut değildir. Kadızade Efendi'den ilim aldıktan sonra Hamza Bey müderrisliğine atanmıştır. Osmanlıların yükselme dönemi belâgat âlimlerinden biri olan Aydınî'nin kaynaklarda Çorlu'da 979 (1571) yılının Safer (Temmuz) ayında veya 981 (1574) yılının Zilkade (Mart) ayında hanımının hilesi sonucu vefat ettiği aktarılmıştır. Çorlu kabristanında metfun bulunmaktadır¹⁰⁷.

el-Mesalik ve ona yazdığı şerhi *el-Hevâdî, Risale fî idahi ba'di'l-Ehâdisi's-Şerife* ve *Risale fî't-tasavvuf* önemli eserlerindendir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَّقَ قَلَانِدَ الْأَلْفَاظِ مَصُونَةً عَنْ تَنَاوُلِ الْأَلْحَظِ مُحْجُوبَةً عَنْ عِيُونِ أَهْلِ الْعَاظِ عَلَى نَحْوِ وَأَبْكَارِ غَرَايِبِ الْمَقَانِ وَرَصْعِهَا بِبَدَايِعِ جَوَاهِرِ الْبَيَانِ.

... افْتَتَحَ بِالْبِسْمَةِ وَعَقَبَهَا بِالْحَمْدَةِ كَمَا هُوَ أَسْلُوبُ الْكِتَابِ الْمَجِيدِ وَعَلَيْهِ الْإِجْمَاعُ فِي الدَّفْتَرِ الْعَتِيقِ ...

آخِرُهُ: ...مَقَامَاتُ الرُّتَبِ وَمَقَامَاتُ الْأَقَالِيمِ مِنْ بِلَادٍ وَقُرَى وَمَقَامَاتُ الرِّسَالَةِ وَمَسَالِكُ يَحْتَمِلُ لِرِسَالَةٍ لِأَنَّهَا مُوسَمَةٌ بِالْمَسَالِكِ وَمَسَالِكُهَا الثَّلَاثَةُ وَالسَّبِيلُ فِي وَجْهِ الْأَرْضِ. تَمَّ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ.

Kitap, Aydınî'nin, *Telhîsü'l-Miftâh*'ı ihtisar ettiği el-Mesalik'e yine kendisinin yazdığı şerhtir. Kitabın tam adı el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesalik'tir. el-Mesalik adlı eserine yoğun bir ilginin olduğunu gören müellif, bu şerhinde el-Mesalik'te geçen şiirleri analiz etmiş, ayetleri izah etmiş, beyitleri açıklayarak bahirlerini ve şairlerini tespit etmiştir.

Hamza b. Turgud, eserinin bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden oluştuğunu söylemiştir. Müellif, bölümlere meslek/yol, eserin metnini Hac yolunda

¹⁰⁷ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 338; Bursalı, a.g.e, 2, s. 414; Çelebî, a.g.e, 2, s. 2048; Süreyya, a.g.e, 4, s. 1266.

yazdığı için de esere mesalik/yollar adını vermiştir. Bölümler sırasıyla meânî, beyan, bedî ilimlerinden oluşmaktadır. Bu üç bölümü de kendi içinde menzil/konak adıyla alt bölümlere ayırmıştır. Bu şekilde müellif Telhîs'teki üç ana başlıkta kullanılan fen tabiri yerine meslek; alt başlıklar için ise bab yerine menzil başlıklarını kullanarak lâfzen *Telhîs*'in telif sisteminden farklı bir yol izlemiştir.

Müellif, meânî ilminden bahseden birinci bölümde, isnadın, müsnedün ileyih ve müsnedin durumları, inşa, fiilin mütealliklerine ait durumlar, kasr, fasl ve vasl, icaz, itnab ve musavat olmak üzere sekiz menzile ayırmıştır. Beyan ilmine tahsis edilen ikinci bölümde teşbih, hakikat, mecaz ve kinaye olmak üzere üç menzile yer vermiştir. Bedi sanatına dair üçüncü bölümde ise Arapça lafız ve ifadelerin manevi ve lâfzî olarak süslenmesini iki menzilde anlatmıştır. Eserin, asıl metinle şerhi iç içedir¹⁰⁸.

Kahverengi deri ciltli, şemseli, miklebli ve zencirekli kapak yıpranmış vaziyettedir. 146+4 varakta 19 satır talikle yazılmış, 19.6x10.5 (13x5) ebatlarındaki kitap 962 yılında yazılmış ancak müstensihisi belli değildir.

3.38. Merâhü'l-ervâh

Demirbaş no: 287

Ahmed b. Ali b. Mes'ud

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم. قال المفتقر الى الله الودود أحمد بن علي بن مسعود غفر الله له ووالديه واحسن اليهما واليه. اعلم انّ الصرف امّ العلوم والنحو أبوها...

... الباب الاول في الصحيح الصحيح هو الذي ليس في مقابلة الفاء والعين واللام حرف علة وتضعيف وهمزة نحو ضرب واختصّ الفاء والعين واللام للوزن حتى يكون فيه من حروف الشفة والوسط ...

آخره: حكم لام ... و حكم عينهن كحكم عين طوى في التي اجتمع فيها إعلالان بتقدير اعلالها و في التي لم يجتمع الاعلالان يكون حكمها أيضا كحكم طوى للمتابعة نحو طويا وطويان و طويان.

Osmanlı medreselerinde sarf ders kitabı olarak okutulan kitabı Müeyyid Muhammed Feyz Efendi istinsah etmiştir. Kitabın son kısmında el-İzzî, Binâ, Emsile-i

¹⁰⁸ Ali Bulut, "Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik Adlı Eseri", **OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi**, 24-25, 2007, s. 275-277.

Muttaride ve Muhtelifle ile emsilenin Osmanlıca açıklaması bulunur. Konu başlarında serlevhalar yer almakta ve başlıklar kırmızı ile yazılmış, kitabın şirazesi dağılmış vaziyettedir. Açık kahverengi deri ciltli, nesih ile yazılmış kitap, 20x14.5 (14x7.8) ebatlarında 45 varakta 23 satır bulunmaktadır.

3.39. Şerhu't-Tasrîf

Demirbaş no: 289

Şarihi belli değildir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَلَا بِحَوْلِهِ وَدَنَا بِطَوْلِهِ مَا نَحْ كُلِّ غَنِيمَةٍ وَفَضْلٍ وَكَاشَفَ كُلِّ عَظِيمَةٍ وَأَزَلَّ نَحْمَدُهُ عَلَى مَا أَخَذَ وَأَعْطَى وَنَشْكُرُهُ عَلَى مَا أَبْلَى وَوَابْتَلَى...

... وَبَعْدَ فَقْدِ سَأَلْنِي مَنْ لَا يَسْعَانِي مَخَالَفَتُهُ أَنْ الْحَقَّ بِمَقْدَمَةٍ فِي الْأَعْرَابِ مَقْدَرَةٌ فِي التَّصْرِيفِ عَلَى نَحْوِهَا وَ مَقْدَمَةٌ فِي الْخَطِّ...

آخِرُهُ: وَأَمَّا الْحُرُوفُ فَلَمْ يَكْتُبْ مِنْهَا بِالْيَاءِ غَيْرَ بَلَى لِإِمَالَةِ أَلْفٍ وَعَلَى وَالِى لَانْقِلَابِ أَلْفِهَا إِلَى الْيَاءِ فِي عَلَيْكَ وَالْيَكْ وَغَيْرِهِمْ فَانَّهُ يَكْتُبُ بِالْيَاءِ حَمَلًا لَهَا عَلَى إِلَى تَمَتْ.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin¹⁰⁹ yazdığı günümüze ulaşan ilk sarf kitabı olan Tasrîf'in şerhidir. Şarih tespit edilememiştir.

el-Mâzinî, el-Kitâb'ın içinde dağınık şekilde yer alan sarf meselelerini kendisi fazla bir şey katmadan ve Sibeveyhi'nin yöntemini değiştirmeden bir araya getirip tasnif etmiş, et-Tasrîf ile sarf ilmini nahivden ayırıp bağımsız bir disiplin haline getirmiştir; bu çalışmasıyla da eseri günümüze ulaşan ilk dil âlimi olarak kabul edilmiş, bundan dolayı da sarf ilminin kurucusu sayılmıştır.

et-Tasrîf'te sarf konuları Arap dilinde geçen müfredatın çoğunu kapsayacak biçimde bol örneklerle, kıyasî ve şâz olanlar, bazı Arap lehçelerindeki farklı kullanımlar sebepleri belirtilerek açıklanmıştır. Eserin birçok yerinde geçen, “Bunlar sikalardan

¹⁰⁹ Tam adı Ebû Osman Bekr b. Muhammed b. Habib el-Mâzinî olan yazar Arap dili ve edebiyatı âlimidir. 175'de (791) Basra'da doğdu. Bağdat'da eğitim aldı ve müderrislik yaptı. Zamanının en büyük üç nahivcisinden biri kabul ediliyordu. Ancak Mâzinî, nahivden ziyade sarfla ilgilenmiş, daha önce nahivle birlikte ele alınan sarfı müstakil bir ilim halinde tedvin eden ilk dilci olmuştur. Dilde kıyasa büyük önem vermiş, kıyasa uymayan şeyleri Kuran'da bile olsa reddetmiştir. Dil alanında pek çok eseri bulunan müellif 249 (863) yılında Basra'da vefat etti. (Detaylı bilgi için bkz: Elmalı, “Ebû Osman el-Mâzinî”, *DİA*, 10, s. 210)

alınmıştır” ifadesiyle Arapça bilgisine güvenilen Araplar ve Arap dili âlimleri kastedilmiş olmalıdır. Zira kitapta Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhî, Ahfeş el-Evsat, Yûnus b. Habîb, Asmaî, Ebû Ubeyde gibi dilcilerin görüşleri sıkça geçmektedir. Mâzinî yer yer bu görüşleri yorumlayıp aralarında tercihler yaptığı gibi kendi görüşlerine de yer vermiştir.. Eserde ve özellikle eserin altıncı bölümünde zikredilen kalıplara göre illetli fiillerden yapay vezin tespiti örneklerine bol miktarda yer verilmesi, Sîbeveyhi’den intikal eden mirasın bir araya toplanması yanında müellifin kendi ilâvelerinin de bulunduğunu göstermektedir. Çünkü Mâzinî’nin bu konuda mâhir olduğu, öğrencilerini iyi yetiştirdiği, diğer dilcilerle, bilhassa Kûfeli dil âlimleriyle girdiği tartışmalarda bu yönüyle galip geldiği kaydedilmektedir¹¹⁰.

Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan yazmada ise, Ebû Osman el-Mâzinî’nin metni üzerinde kimin yaptığı bilinmeyen şerhler bulunmaktadır. Muhammed b. Halil ed-Dineverî’nin istinsah ettiği kitapta şerh edilen cümlelerin üzeri kırmızı ile çizilmiş, şerhten ayrı kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır.

Açık kahverengi karton kapaklı, miklebi kopmuş, şirazesı dağılmış olan kitap 194+3 varakta nestalik ile 25 satır yazılmış; 987 yılının Recep ayında Pazartesi günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır.

3.40. el-Vâfiye fi Şerhi’l-Kâfiye

Demirbaş no: 292

Hasan b. Şerefşâh (715/1315)

Tam adı Rûknüddin Hasen b. Râzîyiddin Muhammed b. Şerefşâh el-Hüseynî el-Esterâbâdî’dir. Şafî mezhebine mensuptur¹¹¹. Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Kaynaklarda yer alan ifadelerden başta nahiv, felsefe ve usul-u fıkıh olmak üzere çok çeşitli ilim dallarında iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Döneminin en büyük filozof ve âlimi Nâsırüddin Tûsî’den dersler aldı ve onun en gözde öğrencileri arasında yer aldı. Tûsî’nin dışında pek çok ünlü hocalardan ilim tahsil etti ve otuz yıldan

¹¹⁰ İsmâil Durmuş, “et-Tasrîf”, **DİA**, 40, s. 131.

¹¹¹ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 283.

fazla süren müderrisliği süresince çok değerli öğrenciler yetiştirdi¹¹². 715 (1315) yılında Musul'da vefat etti¹¹³.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ رَبِّ تَمَّ بِالْخَيْرِ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى عِظَمَةِ جَلَالِهِ حَمْدٌ غَرِيقٌ بِمِطَالَعَةِ جَمَالِهِ وَأَشْكُرُهُ بِجَزِيلِ نَوَالِهِ شُكْرَ مُعْتَقِدٍ لِمَعَانِهِ وَمَعَالِهِ وَأَمْجَدُهُ بِأَشْرَفِ أَسْمَائِهِ وَصِفَاتِ كَمَالِهِ.

... قوله الكلمة لفظ وضع لمعنى المفرد اعلم ان المعرفة هذا الحد موقوفة على معرفة اللفظ والوضع والمعنى المفرد فاللفظ ما يتلفظ به الإنسان او في حكمه مهملاً...

آخره: إذا قلت في يا زيدون اضربن اضربوا في الوقف وفي يا امرأة اضربن في الوقف لم يعلم انه بدل عن النون والمحذوف المردود و يكون آخر الكلام في هذا الكتاب.

Eser, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı nahiv kitabına Hasan b. Şerefşâh'ın yazdığı şerh mahiyetindeki üç kitaptan ikincisidir. Aslı eş-Şerhü'l-Mutavassıt olan kitap *el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye* olarak adlandırılmış, *el-Vâfiye* diye de meşhur olmuştur. *el-Kâfiye*'nin en beğenilen şerhlerinden olup büyük ilgi görmüştür. Eser üzerinde birçok şerh, hâşiye, talik ve muhtasar yazılmıştır¹¹⁴.

Kitapta şerh edilen cümlelerin üzerinde siyah çizgiler vardır. Kenar boşluklarına hâşiyeler düşülmüştür. Sahibi Seyyid Nûman b. Ahmed Hamid b. Şeyh Abdussamed olan kitapta vakıf kaydı mevcuttur.

Siyah karton kapaklı, miklebli, şirazesı ve sertap kısmı dağılmış kitap 217 varakta nestalik ile yazılmış 17 satırdır. Müstensihı tespit edilemeyen kitap 21.5x15.6 (15x9.5) ebatlarında ve 967 yılında tamamlanmıştır.

3.41. Kitâbu'l-Meânî

Demirbaş no: 294

Müellif tespit edilememiştir.

أَوَّلُهُ : ... و حق هذا لاعتبار تطويل الكلام في المسند وان لم يحسن ذلك الحسن او يكون المراد بالجملة افادة التجدد دون الثبوت ...

¹¹² Mustafa Çağırıcı, "Hasan b. Şerefşâh", *DİA*, 16, s. 353.

¹¹³ el-Bağdâdî, a.g.e, 1, s. 283.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Brockelmann, *GAL*, I, s. 368; *Suppl. I*, s. 532

آخره: علمت انّ تتبع تراكيب الكلام الاستدلالي و معرفة خواصها مما يلزم صاحب علم المعاني والبيان وحين انتصبتنا لافادته لزمننا ان لا نضن بنبا هو في جملته وان نستمد من الله تعالى التوفيق في تكملة وبالله استعين تم.

Giriş kısmı ve ilk sayfaları eksik olduğu için kitabın tam ismi ve müellifi tespit edilememiştir. Belağat ilmine dair meânî, beyan ve bedî konularını işlemektedir. Kenar boşluklarında ve satır aralarında kısa kısa açıklamalar bulunmaktadır.

Koyu kahverengi deri ciltli, şemseli alt kapak mevcuttur. Üst kapağı kaybolmuş, şirazesı dağılmış, sayfaların bir kısmı eksik olan kitap Muslihiddin Akşehirî tarafından istinsah edilmiştir. 132 varakta nestalik kırması ile yazılmış 17 satır bulunmakta ve 21.5x14.8 (14x7.3) ebatlarındadır.

3.42. Şerhu'l-Kâfiye

Demirbaş no: 302

Şehabüddin Ahmed ed-Devletâbâdî el-Hindî (849/1445)

Tam adı Şihabüddin Ahmed b. Şemsiddin b. Ömer ez-Zâvulî ed-Devletâbâdî olan yazar Hindistan'da yetişen ünlü tefsir, fıkıh ve nahiv âlimidir. Dekken'in Devletabad şehrinde doğdu. Tahsilini Delhi'de tamamladı. Timur'un Hindistan'ı işgali sırasında Delhi'yi terk ederek Cavnpur'a yerleşti. Kadu'l-kudat olarak görev yaptı. Bundan sonra kendisine "melikü'l-ulema" unvanı verildi. 849 (1445) yılında Cavnpur'da vefat etti¹¹⁵.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم. نحمد الله الآية الوافية ونشكره لنوال نعمائه الكافية ونصلي على نبيه رضي محمد الرفع مناسب الهداية لأرباب الباب بكلمة الباهرة.

... الاسم لم يعطف على ما سبق لعدم قصد الربط كما مر ما دل اي كلمة دلت وما موصولة او موصوفة وجعلها موصوفة أولى لئلا يلزم الاقتصار على الفعل ...

آخره: اللهم يسر لان أفهم قال الخير ... لان شافية وعلى آله وأصحابه وعلى من تبعهم من زمنا احبابه قد استراح من ...

¹¹⁵ Çelebî, a.g.e, 2, s. 1371; Kehhâle, a.g.e, 1, s. 245; Nizamî, K. A, "Devletâbâdî", DİA, 9, s. 242.

Eser, İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine Devletâbâdî tarafından yazılan şerhtir. Kitapta *el-Kâfiye*'nin cümlelerinin üzeri kırmızı ile çizilmiş, sayfalar yine kırmızı ile cetvelenmiştir. Bazı sayfalarda şerhlerde ayrı cetvel içine alınmıştır. Konu başlıkları sayfa kenarlarında kırmızı hat yazısı ile yazılmıştır. Kitabın tamamı düzenli ve sistemli yazılmış, okunaklı durumdadır.

İlk sayfasında mihrabiyesi bulunan kitap, siyah deri cildin üzeri yeşil bez ciltle kaplanmış, iç kısımlarında ebru desenleri bulunan bir kapağa sahiptir. Kapağı yıpranmış olmasına rağmen şirazesini sağlam olan kitapta çokça kurt yenikleri mevcuttur. 222 varakta nesih kırmızı ile yazılmış 21 satır bulunmakta, 20.5x15.4 (15.5x7.2) ebatlarındadır. Kitap Muslihuddin Akşehirî tarafından 888 yılında istinsah edilmiştir.

3.43. Telhîsü'l-Miftâh

Demirbaş no: 304

Hatîb el-Kazvînî (739/1338)

Tam adı Şeyhü'l-İmâm Celâlüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî olan yazar Hatîbu Dimeşk diye meşhur olmuştur¹¹⁶. 22 Şaban 666'da (7 Mayıs 1268) Musul'da doğdu¹¹⁷. Soyu Abbâsî valî ve kumandanlarından, şair ve edip Ebû Dülef el-İclî'ye dayanır. Güney Irak'ta Hîre civarında yerleşmiş Benî İcl kabilesine mensuptur. Ailesi muhtemelen, Moğolların 656 (1258) yılında Bağdat'ı işgal edip Abbâsî hilâfetine son vermelerinden sonra Musul'a göç etti. Kazvînî burada kültürlü bir ortamda yetişti. Baş kadı olan babasından temel dinî bilgileri öğrendi, fıkıh ve özellikle Şâfiî fıkıhı okudu. Moğolların Suriye ve Musul'u da işgal etmesi üzerine babası Anadolu'ya göç ederek Tokat yöresine yerleşince öğrenimine burada devam etti. Henüz yirmi yaşında iken Tokat'ın Niksar kazasına kadı olarak tayin edildi¹¹⁸.

Babasının vefatı üzerine ağabeyi İmâdüddin ile birlikte 689'da (1290) Memluk Sultanı el-Melikü'l-Eşref'in hâkimiyeti altında bulunan Şam'a göç etti. Kazvînî burada

¹¹⁶ Çelebî, a.g.e, 1, s. 473.

¹¹⁷ el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s. 150.

¹¹⁸ Mehmet Yalar, **Hatîb el-Kazvînî ve Belâğat İlmindeki Yeri**, Uludağ Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 1997, s. 8.

İzzeddin el-Fârûsî'den hadis, Başkadı Şehâbeddin el-Erbîlî'den fıkıh, hadis, Arap dili ve belâgatı, Başkadı Süleyman b. Hamza el-Makdisî'den fıkıh ve hadis, Alemüddin el-Birzâlî'den hadis, Şemseddin el-Eykî'den aklî ilimleri tahsil etti¹¹⁹.

690'dan (1291) 706 (1307) yılına kadar çeşitli medreselerde müderrisliğin yanında kadı nâibliği de yapan Kazvîni 706'da Şam Emeviyye Câmîi hatîbliğine tayin edildi. 724 (1324) yılında Memluk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun, onu Mısır'a davet ederek Şam baş kadılığı görevine dair tayin yazısını bizzat kendisine teslim etti. Daha sonraki yıllarda Sultan Muhammed b. Kalavun'un yakın dostları arasına girdi. Sultanın, Kazvîni'nin oğlu Cemâleddin Abdullah'ın yolsuzluk ve suçlarını babasının hatırı için bağışladığı kaydedilmektedir. Baş kadılığın yanında Hatîblik, kazaskerlik, Âdiliyye ve Gazzâliyye medreselerinde müderrislik görevlerini de sürdüren Kazvîni'ye 727'de (1327) Mısır baş kadılığı verildi. Mısır'da Nâsiriyye, Sâlihiyye ve Kâmilîyye medreselerinde müderris olarak görev yaptı. Çocuklarının davranışları yüzünden Muhammed b. Kalavun'a defalarca şikâyet edilen Kazvîni, 738 (1337-38) yılında Mısır başkadılığından alınıp Şam'a kadı olarak gönderildi. Kısa bir süre sonra da felç oldu. 15 Cemâziyelevvel 739'da (29 Kâsım 1338) vefat etti ve Emeviyye Câmîi'nin önündeki Mekabirü's-Sûfiyye'ye defnedildi¹²⁰.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله على ما أنعم و علم من البيان ما لم نعلم والصلوة على سيدنا محمد خير من نطق بالصواب و افضل من أوتي الحكمة و فصل الخطاب ...

... مقدمة الفصاحة يوصف بها المفرد والكلام و المتكلم والبلاغة يوصف بها الأخيران فقط فالفصاحة في المفرد ... من تنافر الحروف والغرابية و مخالفة القياس فالتنافر نحو...

آخره: ... و هذا دعاء للبرية شامل و جميع فواتح السور وخواتمها واردة على احسن الوجوه و اكملها يظهر ذلك بالتأمل مع التذكر لما تقدم.

Eser, Yakub es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûmu'nun belâğata dair üçüncü bölümünün ihtisarıdır. Bir mukaddime, üç bölüm ve bir hatimeden meydana gelmiştir. Kazvîni eserin mukaddimesinde fesahat ve belâğat kavramlarının tanımını, kısım ve

¹¹⁹ Yalar, a.g.e, s. 10.

¹²⁰ Çelebî, a.g.e, 1, s. 473; el-Bağdâdî, a.g.e, 2, s. 150; ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 192; Durmuş, "Kazvîni", DİA, 25, s. 156.

şartlarını incelemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyan ve üçüncü bölümde bedî' ilmini ele almıştır.

Kahverengi deri ciltli, şemseli, zencirekli ve şirazesı dağılmış kitap cetvelli sayfalara yazılmıştır. Nesih kırması ile yazılmış 71 varakta 12 satır bulunmaktadır. 20.5x13.5 (10.5x5.8) ebatlarındaki kitabı Halil b.Muhammed Hacı Hilmi Efendi'ye vermiştir. Müstensihî belli kitap 1079 yılının zilkade ayının ortalarında Salı günü ikindi vaktinde tamamlanmıştır.

3.44. Şerhu't-Tasrîf

Demirbaş no: 326

Şarihi belli değildir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم رب تمم بالخير. الحمد لله رب العالمين والصلوة على سيد المرسلين وعلى آله واصحابه اجمعين. فقد سألتني ان الحق. بمقدمتي في الاعراب مقدمة في التصريف على نحو ... ومقدمة في الخط فأجبته سائل متضرعا ان ينفع بها...

... وبعد فقد سألتني من لا يسعني مخالفته ان الحق بمقدمة في الاعراب مقدمة في التصريف على نحوها و مقدمة في الخط...

آخره: ...فالهزمة تبدل من حروف اللين الثلاث ومن العين والهاء فمن حروف اللين إبدال لازم مطرد في نحو كساء نحو رداء وفاعل وبائع واو أصل.

Ebû Osman el-Mâzinî'nin yazdığı, günümüze ulaşan ilk sarf kitabı olan *et-Tasrîf*'in şerhidir. Müstensihî ve şarihi tespit edilememiştir. Kitabın başında temellük kaydı ve bir mühür bulunmakta, son sayfaları ise eksiktir.

Kahverengi deri ciltli, sırtı yıpranmış, sarı miklebli ve şirazesı dağılmış kitabın temellük kaydında Seyyid Nûman b. Hamdi b. eş-Şeyh Abdurrahman'ın ismi ve 1139 tarihi bulunmaktadır. 289 numaralı kitapla aynı konuyu içeren kitabın hattı farklıdır. 20.2x15 (14.5x8) ebatlarındaki kitap 110 varakta Nesih kırması ile yazılmış 22 satırdır.

3.45. Hâşiyetü's-Şâfiye

Demirbaş no: 328

Çârperdî (746/1346)

Şafii fakihi ve dil âlimi olan Çârperdî'nin tam adı Ebü'l-Mekârim Fahrüddin Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf'tur. 664 (1265) yılında Çârperd (Cârberd)'de doğdu. İlim tahsil etmek için Tebriz'e yerleşti ve ömrünün sonuna kadar ders okutmakla uğraştı¹²¹.

Uzun süre yanında kaldığı Kadî Beyzâvî ve Nizâmüddin et-Tûsî gibi âlimlerden ders alan Çârperdî, Şâfiî fikhî yanında aklî ilimlerle diğer dinî ilimleri de okudu; fıkıh, sarf ve nahiv ilimlerinde derin bilgi sahibi oldu. Nûruddin Ferec b. Muhammed el-Erdebîlî ve Muhammed b. Abdirrahim el-Meylânî gibi âlimler kendisinden ders aldı; Adudüddin el-Îcî ile de bazı konularda tartışmaları oldu. Ramazan 746'da (Ocak 1346) Tebriz'de vefat etti¹²².

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. نَحْمَدُكَ يَا مَنْ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَالْجُودُ وَلَيْسَ فِي الْحَقِيقَةِ غَيْرُهُ بِمَوْجُودٍ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِكَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ.

... قوله التصريف لما كان قوله علم شاملا للمقصود وغير المقصود اردفه بما يخرج به سوى المحدود فخرج بقوله يعرف بها احوال الابنية الكلم سوي النحو والصرف.

آخره: ... ولم يكتب شيئ من الحروف بالياء غير هذه ومن بلي لإمالتها وعلى لقولهم عليك والى لقولهم اليك و حتى حملا عليها لانها بمعناها في الغاية والإنهاء.

Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının özetinden oluşan Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ında yer alan sarfla ilgili konuların bir araya getiren eser, düzeltme ve özetlemelerle birlikte gerekli ilavelerin yapılmasıyla suretiyle oluşturulmuş *Şâfiye*'ye, Çârperdi'nin yazdığı hâşiyedir.

Şâfiye'nin mukaddimesinde nahve dair *el-Kâfiye*'si gibi sarf ve imlâ kuralları hakkında özlü bir eser yazmasının talep edilmesi üzerine kitabını kaleme aldığını belirten İbnü'l-Hâcib eserinde tasrîfin tanımı, isim ve fiil kalıpları, vezin-mevzûn,

¹²¹ es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'at fî tabakati'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1905, s. 131; ez-Ziriklî, a.g.e, 1, s. 111; Çelebî, a.g.e, 2, s. 1021.

¹²² Mehmet Şener, "Çârperdi", *DİA*, 8, s. 230.

mücerred-mezîd kalıplar ve anlamlarını özlü biçimde açıklamıştır. Daha sonra mâzî, muzâri, emir, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i tafdîl, sıfât-ı müşebbehe kalıpları, masdarlar, zaman, mekân ve alet isimleri, musaggar ve mensup isimlerle ilgili kurallar, cemi şekilleri, maksur ve memdud isimler, ziyade ve ilhak suretiyle eklenen harflerle bunlara ait vezinler ele alınmış; kelime yapısındaki harf/ses değişim ve dönüşümleriyle ilgili ibtidâ, vakıf, imâle, i'lâl, ibdâl, i'lâl hazfî, terhîm hazfî, hemzenin tahfîfî ve idgam meseleleriyle harflerin mahreç ve sıfatları anlatılmıştır¹²³.

Sarf kurallarını özlü fakat kapsamlı ve sistemli biçimde açıklayan eş-Şâfiye gerek Osmanlı medreselerinde gerekse İslâm dünyasının diğer yerlerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuş, üzerinde şerh, hâşiye, nazma çekme ve tercüme şeklinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Kitapta Şâfiye'ye ait kelimelerin üzerleri çizilmiş hâşiye kısmı metinden ayrılmıştır. Yeşil, ebru desenli karton kapaklı, şirazesı dağılmış, sertabı parçalanmış kitabın miklebi yeşil ebru desenli, içi çiçek motiflidir. Talik kırmısı ile 129 varakta 21 satır yazılmış, 21x11.8 (16.5x8) ebatlarındadır. Temellük kaydı bulunmakta ancak okunmaz vaziyettedir. Müstensihî belli olmayan kitap 724 yılında tamamlanmıştır.

3.46. Hâşiyetü Kitâbu'n-Nahv

Demirbaş no: 329

Müellif tespit edilememiştir.

أوله: ... قوله ويحذف كثيرا اي و يحذف خبر لا هذه كثيرا إذا كان الخبر عاما كالموجود والحاصل وغيره لك لدلالة النفي عليه نحو لا إله إلا الله.

آخره: ... إذا قلت في يا زيدون اضربن اضربوا في الوقف وفي يا امرأة اضربن في الوقف لم يعلم أنه بدل عن النون والمحذوف المردود و يكون آخر الكلام في هذا الكتاب.

Bir nahiv kitabına yazılmış bir hâşiye olan kitabın giriş kısmı eksik olduğundan hangi kitap olduğu ve müellifi tespit edilememiştir. Müstensihî Mustafa b. Ali b. Bali olan kitapta vakıf kaydı vardır.

¹²³ Şener, a.g.md, s. 231.

Siyah meşin ciltli, şirazesı dağılmış, rutubetten fazlaca etkilenmiş vaziyette olan kitap 115 varakta 15 satır yazılmış, 21.5x14.5 (14x9) ebatlarındadır.

3.47. Kitâbu'd-Dav'

Demirbaş no: 330

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî)¹²⁴ (875/1285)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ قَوْلُهُ أَمَّا بَعْدُ حَمْدُ اللَّهِ أَمَّا كَلِمَةٌ فِيهَا مَعْنَى الشَّرْطِ فَلِذَلِكَ كَانَتْ الْفَاءُ لَازِمَةً فِيهَا قَالَ سَبِيوِيهِ قَوْلُهُمْ أَمَّا زَيْدٌ فَمَنْطَلِقٌ مَعْنَاهُ مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَزَيْدٌ مَنْطَلِقٌ...

آخِرُهُ : وَإِنْ لَمْ يَصِحَّ الْحَدِيثُ عَنْهُمَا إِلَّا أَنَّهُمَا فِي مَعْنَى مَا يَحْدُثُ عَنْهُ فَإِنَّكَ إِذَا قُلْتَ أَتَيْكَ مَتَى طَلَعَ الشَّمْسُ كَانَ الْمَعْنَى أَتَيْكَ وَقْتُ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَكَذَلِكَ إِذَا...

el-Misbâh'a yazılan bir şerh olan *Kitâbu 'd-Dav'*ın bu nüshasının son kısmı eksik ve ferağ kaydı mevcut değildir. Bu nedenle yazıldığı tarih ve müstensih hakkında bilgi yoktur.

Kahverengi deri ciltli, zencirekli, miklebli, baskı çiçek desenli eserin sırt kısmı parçalanmış, şirazesı dağılmıştır. 21x14 (13.5x5.5) boyutlarında 161 varakta 15 satır yazılmıştır.

3.48. Şerhu't-Tasrîf

Demirbaş no: 335

Şarihi tespit edilememiştir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ عَلَى آلِهِ وَ صَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَ بَعْدُ ...

... التَّصْرِيفُ عِلْمٌ بِأَصُولٍ يَعْرِفُ بِهَا أَحْوَالُ ابْنِيَةِ الْكَلِمِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ وَابْنِيَةِ الْأَسْمِ الْأَصُولِ ثَلَاثِيَّةٌ وَرَبَاعِيَّةٌ وَ يَعْبُرُ عَنْهَا بِالْفَاءِ وَلَعَيْنٍ وَاللَّامِ ...

آخِرُهُ : ... فَإِنْ أَمْلَيْتَ فَالْبَاءُ نَحْوَ مَتَى وَالْأَفَّا لَافٌ كَاوْ وَانْمَا كَتَبُوا لَدَى بَايَاءٍ كَقَوْلِهِمْ لَدَيْكَ وَكَلَّا يَكْتُبُ عَلَى الْوَجْهِينَ لِاحْتِمَالِهِ وَأَمَّا الْحُرُوفُ فَلَمْ يَكْتُبْ مِنْهَا بِالْبَاءِ غَيْرَ بَلَى وَإِلَى وَعَلَى وَحَتَّى.

¹²⁴ Bkz. demirbaş no: 115.

el-Mâzinî'nin *et-Tasrîf*'inin şerhidir. Mustafa b. Ahmed'in istinsah ettiği kitapta sadece ilk bölümde kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır. İlk sayfada cümlelerin ilk kelimelerinin üzeri kırmızı, daha sonraki sayfalarda da siyah ile çizilmiştir.

Kahverengi deri cildin üzeri renkli ebru ile süslenmiş kitabın miklEbînde de aynı ebru mevcuttur. 20.5x13.5 (13x7) boyutlarında 13 satır yazılmış 49 varaktır. Şirazesini sağlam, okunaklı şekilde bulunan kitap 1173 yılının Receb ayının ortalarında tamamlanmıştır.

3.49. Tercüme-i Kaside-i Bûsîrî

Demirbaş no: 344

Ebû Abdillâh el-Bûsîrî (694/1294-95)

Tam adı Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsîrî'dir. Hz. Peygamber için yazdığı kasideleri ile meşhur olan müellif, 1 Şevval 608'de (7 Mart 1212) Mısır'ın Behnesa Şehrinde doğdu. İlköğrenimini Delâs'da tamamladı. Daha sonra Kahire'de İslami ilimlerin yanı sıra dil ve edebiyat tahsil etti. Özellikle hadis ve siyerle meşgul oldu¹²⁵.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Busîrî, hayatının sonlarına doğru felç olmuş, seksenli yaşlarında vefat etmiştir. Ölüm tarihi için kaynaklarda farklı tarihler verilmiştir. Suyutî'ye göre 695 (1295-96)¹²⁶, Kâtib Çelebî'ye göre ise 694'tür (1294-95)¹²⁷. Busîrî'nin eserlerinin tamamına yakını manzum olup çoğu Hz. Peygamber hakkında yazılan kasidelerden ibarettir. Şiirleri yapı ve üslûp bakımından son derece sağlam ve liriktir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ. وَبَعْدُ فَأَعْلَمُ أَنَّهُ مَنْ ارَادَ أَنْ يَقْرَأَ هَذِهِ الْقَصِيدَةَ الشَّرِيفَةَ عَلَى الْمَرِيضِ فَلَهُ أَنْ يَنْوِي أَوَّلًا مَعَ الْوَضُوءِ...

... بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَمِنْ تَذَكُّرِ جِيرَانِ بَذِي سَلَمٍ / مَزَجْتَ دَمْعًا جَرَى مِنْ مَقْلَةٍ بَدَمٍ

¹²⁵ Mahmut Kaya, "Muhammed b. Said Busîrî", *DİA*, 6, s. 469.

¹²⁶ Suyutî, *Hüsnü'l-muhâdara*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1967, 1, s. 273,570.

¹²⁷ Çelebî, a.g.e, 2, s. 1331-1336.

(ذكر اتدكمى كوكل ياران ذى سلم / مزج ايلدك ديددن جرى ايدا آب دم)

أم هبت الريح من تلقاء كاظمة / وأومض البرق في الظلماء من إضم

آخره: حتى غدا عن طريق الوحي منهزم / من الشياطين يقفوا أثر منهزم

كانهم حربا ابطال أبرهة / او عسكر بالحصى من راحتته رمي.

Busîrî'nin Hz. Peygamber'e yazdığı kasideyi Osmanlıca tercüme eden kitabın müstensihî belli değildir. Hem tercümeyi hem kenar boşluklarındaki Arapça ve Osmanlıca şerhleri kimin yazdığına dair bir bilgi mevcut değildir. Kasideden 68 beyit yazan müstensih son dört beyitin tercümesini yazmamıştır. Kasidenin orijinal beyitleri kalın, tercümelerin ilk kelimesi kırmızı yazılmıştır.

Kapağı olmayan, sayfaları dağınık halde bulunan kitap 23x13.8 (14x7.5) boyutlarında nesih kırması ile 13 varakta 11 satır yazılmıştır. Herhangi bir vakıf, temellük ve ferağ kaydı olmayan kitapta bir sayfa mukaddime bulunmaktadır.

3.50. Kitâbu's-Sarf

Demirbaş no: 345

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الحمد لله الوهاب للمؤمنين سبيل الصواب والصلوة والسلام على نبينا محمد الزاجر عن الاذنب الحات على طلب الثواب

... وهو باب فعل نحو دحرج وهو باب واحد وقد يكون ستة أبواب و يقال لهما الملحق بالرباع وهو باب فوعل نحو حوقل وفيعل نحو بيطر وفوعل نحو جهور وفيعل نحو عثير...

آخره: و غير ذلك فبعضها لا يتغير لصحة البناء وبعضها لعل أخرى تمت بعون الله وحسن توفيق وصلى الله على سيدنا محمد وآله اجمعين.

Sarf konularını işleyen ve kenarlarında Osmanlıca hâşiyeler bulunan kitabın tam adı, müellifi, müstensihî, şarihi hakkında bilgi yoktur. 22.5x16.7 ebatlarındaki kitabın cildi parçalanmış, sayfaları dağılmış vaziyette 42 varaktır. Eserin içinde farklı yazı çeşitleriyle yazılmış pek çok şukka bulunmakta ve dördüncü sayfada Saçlı Muhammed Çakal ismi, kitabın sahibi olduğunu düşündürmektedir. Bazı sayfaları cetvelli olan kitap 1239 yılında tamamlanmıştır.

3.51. Şerhu Merâhi'l-ervâh

Demirbaş no: 349

Ahmed b. Ali b. Mes'ud

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ قَالَ الْمَفْتَقِرُ إِلَى اللَّهِ الْوَدُودِ. أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَسْعُودٍ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَاحْسِنَ إِلَيْهِمَا وَ إِلَيْهِ اعْلَمْ أَنَّ الصَّرْفَ أُمُّ الْعُلُومِ وَ النَّحْوُ أَبُوهَا ...

... ان الصرّف يحتاج في معرفة الاوزان الى سبعة ابواب الصحيح والمضاعف والمهموز والمثال والأجوف والناقص واللفيف واشتقاق تسعة اشياء من كل مصدر وهي الماضي والمستقبل والامر والنهي واسم فاعل والمفعول والمكان والزمان والآلة...

آخره: واما الياء فثبت على كل حال نحو يمن يمين ويئس يئس ويسر ويسر وتقول في افعل من اليائى إيسر يوسر ايسارا فهو موسر.

Kitap Ahmed b. Ali b. Mes'ud'un sarfa dair yazdığı *Merâhü'l-ervâh* adlı eserin şerhidir. Müstensihî ve şarihi belli olmayan kitabın cildi bulunmamakta, sayfaları dağınık haldedir. Kitabın son sayfaları eksik olduğundan herhangi bir vakıf, temellük ve ferağ kaydına rastlanmamıştır.

20.5x15.5 (14x8.5) boyutlarında 38 varak olan kitap, nesih kırması ile ilk iki sayfada çift, sonraki sayfalarda tek cetvelli 13 satır yazılmıştır. Fasıllar kırmızı kalem ile vurgulanmıştır.

3.52. el-İslâh fî Şerhi Şerhi Dibâceti'l-Misbâh

Demirbaş no: 350

Pîr Mehmed

Osmanlı Dönemi'nin meşhur fıkıh ve lugat âlimi olan Pir Mehmed hakkında kayıtlarda fazla bilgi yoktur. Rûmî, Ankaravî, Karapîrî, Karamânî nisbeleriyle anılır. Babasının adı Yûsuf'tur. Eserlerinde Konya Ereğlisi'nde doğduğu ve Ankara'da

yaşadığı kaydedilir. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte, kaynaklarda 866 (1462), 886 (1481) ve 890 (1485) gibi farklı tarihler verilmektedir¹²⁸.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الذى له الكلمة العليا والمثال الاعلى وله افعل اقتضت لإعراب و جود وله الأسماء عن إحسانه وجوده و انزا علينا كلاما مؤلفا فيه جنس الحروف وجعله محفوظا عن التحريفات والصروف

... فقال بسم الله كن المعنى بسم الله أحل بسم أرثحل وكذا كل فاعل يبدأ في فعل بسم الله فانه يقدر ما جعل التسمية مبداء له وتقدير المتعلق متأخرا ههنا اوقع كما فى قوله تعالى إياك نعبد...

آخره: ...يقال اذا لم يكن البحث من جهة العاملة فهو الباب الخامس اي يلزم ثبوت الباب الخامس بالاستقراء فى أجزاء الكتاب و ابوابه لا بالعقل لأن العقل يجوز ان يكون شيئا آخر غير باب الخامس.

Mutarrizî'nin *el-Misbâh* adlı eserinin dibacesine Hacı Baba b. Hacı İbrahim Tosyevî tarafından yapılan şerh üzerine yazılmış bir hâşiyedir.

Üst kapağı kopmuş, dağınık halde bulunan kitabın içinde metinle aynı hatta birçok şukka bulunmaktadır. Baş tarafında kaynak verilmemiş birçok hadis not edilmiştir. Seyyid Muhammed'e ait, 21x15 (15.5x9.5) boyutlarında, 138 varakta 21 satır nestalikle yazılmış kitap, 1071'de Rebûlevvel ayının son pazarı öğle vakti tamamlanmıştır.

3.53. Kitâbu Avâmil

Demirbaş no: 358

Kütüphane kayıtlarında Cürçânî'nin eseri olduğu kayıtlı olsa da Avâmil konularını işleyen kitabın içerisinde bunu destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

أَوَّلُهُ : ... تَمَّ اَنْ بهذه الاسماء متي أضيفت الى ياء المتكلم لم يردّ حرف العلة اذ لو ردت لانتثنية الواحد بالجمع نحو أبي وأخى ولما لم يلزم ذلك...

¹²⁸ Tahsin Özcan, "Pîr Mehmed", *DİA*, 2007, 34, s. 275.

آخره: المفعول لآته لازم او ما هو لازم معناه نحو زيدا ضربت غلامه اي آهنت زيدا ضربت غلامه لأنّ اهانت المولى من لوازم ضرب الغلام و بهذا باب الإطناب فيه مجال لكنه يقضي الى الملل فاقتصر على بهذا القدر فليس الرّي عن التشاف.

Adı, yazarı, şarihi belli olmayan kitapta herhangi bir vakıf ve temellük kaydı bulunmamaktadır. Kitap tesniye ve cemi konusundan başlamıştır. Baş tarafı eksik olan kitabın mevcut sayfalarında avâmîlin tüm konuları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kenar boşluklarında üzeri kırmızı çizilmiş konu başlıkları ve zaman zaman hâşiyeler bulunmaktadır. 972 yılında tamamlanan kitap 20.5x15.5 (12.2x7) ebatlarında, 13 satır yazılmış 126 varaktır. Kitabın sadece karton alt kapağı bulunmakta, üst kapak ve giriş sayfaları yoktur.

3.54. el-İ'râb an Kavâ'idî'l-i'râb

Demirbaş no: 364

Cemaleddin b. Hişam (761/1360)

Tam adı Ebû Muhammed Cemalüddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişam el-Ensârî el-Mısrî olan müellif 708 (1309) yılında Kahire'de doğdu. İbn Hişam veya İbn Hişam en-Nahvî diye meşhurdur¹²⁹. Şihabuddin Abdullatif b. el-Murahhal el-Fâkihânî'nin derslerine devam etmiş, İbnü's-Serrâc'dan ders almış, Ebû Hayyân'dan, yedi muallakanın üç büyük şairinden Züheyr b. Ebî Sulmâ'nın Divanı'nı okumuştur. et-Tâc et-Taberî'nin derslerinde bulunmuş, tefsir müderrisliğine kadar yükselmiştir¹³⁰.

Esasen dilde, gramerde ün yapmış bir âlim olmakla beraber o, aynı zamanda sarf, meanî, beyan, tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde de büyük pay sahibidir ve Arap dil bilgisinin önderlerinden sayılmaktadır¹³¹.

¹²⁹ Çelebî, a.g.e, 1, s. 124,406; 2, 563.

¹³⁰ Yûsuf Sancak, "İbn Hişam el-Ensari Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", **AÜİFAD**, 14, 1994, s. 201-202.

¹³¹ Kehhâle, a.g.e, 5, s. 173; ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 291.

Mevcudu tam bilinmeyen sayıda basılmış ve basılmamış birçok eseri¹³² olan İbn Hişam, 5 Zilkade 761 (17-18 Eylül 1360) Cuma gecesi yine Kahire’de vefat etmiş, oradaki Sûfiyye mezarlığına defnedilmiştir¹³³.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْعَامِلُ جَمَالُ الدِّينِ بْنِ هِشَامٍ نَفَعَ اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ بِبَرَكَتِهِ هَذِهِ فَوَائِدُ جَلِيلَةٍ فِي قَوَاعِدِ الْأَعْرَابِ...

... الباب الاول في الجملة واحكامها وفيه اربع مسائل المسألة الاول في شرحها اعلم لن اللفظ المفيد يسمى كلاما وجملة ونعن بالمفيد ما يحسن سكوت عليه وان الجملة اعم من الكلام ..

آخره: ... المفعول مطويّ والموضع مطويّ والمجهول طوي يطوي و حكم لام هذه الأشياء كحكم ام الناقص وحكم عينهنّ كحكم طوي في الكلمة التي لم يجتمع الاعلالان يكون حكمها أيضا كحكم طوي للتابعة نحو طويا وطويان.

Eser, *Muğni’l-lebîb*’in muhtasarı olup, Arapçada cümle, şibh-i cümle ve ahkâmı, car-mecrur, i’râbı güç bazı müfretlerle edatların i’râb halleri ve yaygın i’râb hatalarına dair dört bölümden oluşan bir eserdir. Kitabın üzerine yazılan en meşhur şerh Muhyiddin el-Kâfiyeci’ye aittir.

Açık kahve karton kapağı tamir görmüş, şirazesı dağılmış halde olmasına rağmen kitabın sayfaları temiz yazılar okunaklı durumdadır. Konu başlıkları ve maddelerin üzerleri kırmızı ile çizilmiş, bablar kırmızı kalemle yazılmıştır. 18.5x15 ebatlarında, 26 varakta nesih kırmızı ile 15 satır yazılmıştır. Müstensihî belli olmayan kitap 1164 yılında tamamlanmıştır.

3.55. Kitâbu’l-Kâfiye

Demirbaş no: 374

İbnü’l-Hâcib (646/1249)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضَعُ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ وَهِيَ اسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ. لِأَنَّهَا إِنْ تَدَلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا أَوْ لَا الثَّانِي الْحَرْفُ وَالْأَوَّلُ أَمَّا أَنْ يَقْتَرْنَ بِأَحَدِ الْأَزْمَنَةِ الثَّلَاثَةِ أَوْ لَا الثَّانِي الْأَسْمُ وَالْأَوَّلُ الْفِعْلُ.

¹³² İbn Hişam, *el-Mesa’ilü’s-seferiyyeti fi’n-nahv* (Naşirin Mukaddimesi), 9, Bağdat, 1980, s. 115-118.

¹³³ Çelebî, a.g.e, 2, s. 563; Brockelmann, *GAL*, 2, s. 27.

آخره: ... وهذه خمسة اوجه تجوز في امثاله و صفة اسم لا المبني المفردة المتصلة به فانه يحوز بناؤها على الفتح نحو لا رجل ظريف واعرابها رفعا ونصبا نحو لا رجل ظريف و ظريفا.

İbnü'l-Hâcib'in, Zemaşerî'nin *el-Mufasssal*'ından yararlanarak nahve dair konuları ele alıp, daha sade biçimde yazdığı kitaptır. Kapağı olmadığından dağınık halde bulunan kitabın sonunda devamının kaybolduğu düşünülen Avâmil'den bir sayfa mevcuttur. Kitabın sayfaları rutubetten etkilensede yazılar açık ve okunaklı durumdadır.

Hem el-Kâfiye hem de Avâmil'in girişleri kırmızı mihrabiyeli, kitabın tüm sayfaları çift cetvellidir. Bablar kırmızı kalemle yazılmış, konu başlıklarının üzeri kırmızı ile çizilmiştir. İlk sayfada Osman ez-Zühdi mührü bulunan kitapta ferağ kaydı mevcut değildir. Bazı sayfalarında kenar boşluklarına ve satır aralarına hâşiyeler yazılmıştır. Giriş sayfasına hadisler ve Osmanlıca beyitler not edilmiştir. Kitap 18x12 (11.5x7) ebatlarında 12 satır yazılmış, 74 varaktır.

3.56. Merâhü'l-ervâh

Demirbaş no: 3754

Ahmed b. Ali b. Mes'ud

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم. الحمد لله الذي صرف أفكار قلوبنا إلى الصراط المستقيم. ونورها بنور الهداية إلى الدين القويم. وتوحد بالعزة والجبروت ...

... قيل ستة منها للثلاثي المجرد نحو ضرب يضرب وقتل يقتل وعلم يعلم وفتح يفتح وكرم يكرم وحسب يحسب فان قيل لم قدم ذكر فعل يفعل بفتح العين في الماضي وكسرها في المضارع على غيره من الأبواب قلنا ...

آخره: هذا آخر أوردنا بيانه من كتاب المراح في مراح الارواح فمن وصل إليه من بعض علماء الاصحاب وفضلاء الاحباب فوجد فيه سهوا من العلم في البيان او خطأ في العبارة من اللسان.

Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve sarf cümlesi diye tanınan kitabın içinde yer alan risalelerin son halkası olan Merâhü'l-ervâh'ın asıl metnidir. Ali Rüstem tarafından 903 yılında Zilkade ayının ortalarında istinsah edilmiştir. Kitapta asıl metnin cümlelerine kırmızı kalemle işaret edilmiştir.

Siyah deri ciltli, soğuk baskıyla yapılmış şemseli, salbekli, zencirekli ve şirazesini dağılmış haldedir. Kitap defalarca tamir görmüş, rutubetten etkilenmesine rağmen okunaklı, ancak çokça kurt yeniği bulunmaktadır. 8x13.5 ebatlarında 28 varakta 19 satır yazılmıştır.

3.57. Şerhu Merâhi'l-ervâh

Demirbaş no: 3757

Şarihi tespit edilememiştir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم. قال المفتقر الى الله الودود أحمد بن على بن مسعود غفر الله له ووالديه وأحسن اليهما واليه. اعلم انّ الصرف امّ العلوم والنحو ابوها...

... الباب الاول في الصحيح الصحيح هو الذي ليس في مقابلة الفاء والعين واللام حرف علة وتضعيف وهمزة نحو ضرب واختصّ الفاء والعين واللام للوزن حتى يكون فيه من حروف الشفة والوسط...

آخره: وان كانت في مقابلة لاسم يسمى مهموز اللام وهذه الأقسامه يقال لها اقسام سبعة يجمعها هذا البيت صحيح ومثال و مضاعف لفيف ناقص و مهموز واجوف.

Beş bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde (3^a varağından 33^a varağına kadar) şarihi beli olmayan Merâhü'l-ervâh şerhi mevcuttur. Her sayfada 15 satır yazılmış ve maddelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir.

İkinci bölümde ise, 34^a varağından 66^b varağına kadar aynı hatla el-İzzî yazılmıştır. Her sayfada 15 satır ve kenar boşluklarında ara ara kısa notlar bulunmaktadır. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış ve metin okunaklı durumdadır. Üçüncü bölümde Emsile-i Mezkure başlığı altında yirmi dört sığa çekimi açıklamaları ile birlikte verilmiştir. Dördüncü bölümde Emsile-i Muttaride'de نصر fiilinin taacub çekimi vardır. Kitabın son kısmında ise on sayfa emsile şerhi mevcuttur.

Yeşil deri ciltli, miklebli, iç kapakları rutubetten etkilenmiş ve yırtılmış olan kitap, 6.5x11.5 ebatlarında 90 varaktır. Seyyid Hüseyin Hüsnü b. Seyyid Abdullah tarafından 1256 yılında bir Cumartesi yatsı vaktinde tamamlanmıştır.

3.58. Hâşiye alâ Şerhi Telhîsi'l-Miftâh

Demirbaş no: 3764

Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413)¹³⁴

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم بكرمك نعتصم يا كريم . الحمد لله ربّ العالمين والصلوة على سيد المرسلين محمد وآله وصحبه اجمعين و بعده فهذه حواش على شرح المشهور لتلخيص المفتاح...

... وبهذا يظهر ماذهب اليه من ان اللام في الحمد لتعريف الجنس دون الاستغراق اختصاص جنس الحمد بالله سبحانه تعالى يستلزم اختصاصا جميع المحامدا استلزاما ظاهرا...

آخره: ... الحدي عشر ذو وفوق مفهومها كلي لانهما بمعنى صاحب وعلو وان كانا لا يستعملان الا في جزئين لعروض لإضافه فلا يكونان جزئين الثاني عشر ... تعاود لالفاظ بعضها مكان بعض اذا المعتبر الوضع.

Hatîb el-Kazvînî'nin Telhîsü'l-Miftah'ına Teftâzânî'nin yaptığı şerhin hâşiyesidir. Belagat konularını işleyen kitapta, kenar boşluklarında az da olsa hâşiyeler mevcuttur.

Kahverengi deri cildin üzeri yeşil kartonla kaplanmış, mavi miklebli, şirazesı dağılmış haldedir. 8x12 ebatlarında 175 varakta 21 satır yazılmıştır. Kitap ilk sahibi Pir Muhammed Efendi'den Halil b. Yûnus'a, ondan da kızı Safiye'ye miras kalmıştır. Kitapta ferağ kaydı bulunmamaktadır.

3.59. Kitâbu'd-Dav'

Demirbaş no: 3771

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî) (875/1285)¹³⁵

أَوَّلُهُ : ... فتغيره الاول فيكون كلمة فلا يصح ذكر الوضع احترازا عنه فنقول ان الحرف لدلالة على معنى لان له اذكر فهم ذلك المعنى وليست لكل الدلالة يجيب الوضع...

آخره: ... لانه لازم او فعلا هو لازم معناها نحو زيدا ضربت غلامه أي أهنت زيدا ضربت غلامه لان امانة المولى من لوازم ضرب الغلام وهذا باب...

¹³⁴ Bkz. demirbaş no: 208.

¹³⁵ Bkz. demirbaş no: 115.

Kahverengi karton kapağı fazlaca tahrip olduğu için cilt özelliklerini yitirmiş olan kitabın şirazesi dağılmış ve kitapta fazlaca kurt yeniği bulunmaktadır. Eserde şerhlerin başlangıcı kırmızı kalemle yazılmış, hâşiyelere de kırmızı kalemle “ع” işareti konularak dikkat çekilmesi sağlanmıştır. Kitabın son sayfalarına eklenmiş çokça şukka mevcuttur. 7.5x11 ebatlarında 165 varakta 11 satır yazılmıştır. Pek çok kısmı, özellikle de sonu okunmaz durumda olan kitap Recep ayı ortalarında Pazar günü kuşluk vakti tamamlanmıştır. Ancak kitabın tamamlandığı tarih rutubetten dolayı okunmaz durumdadır.

3.60. Şerhu'l-Kâfiye

Demirbaş no: 3775

İbnü'l-Hâcib (646/1249)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد وهي اسم وفعل وحرف. لأنها اما ان تدلّ على معنى في نفسها او لا الثاني الحرف والاول اما ان يقترن بأحد الازمنة الثلاثة أو لا الثاني الاسم والاول الفعل.

آخره: ... ان ظهر في اللفظ يسمى لفظيا كما في الامثلة المذكورة وان لم يظهر بل قدر في آخره يسمى تقديرية نحو العاصي وان لم يظهر ولم يقدر في آخره يسمى محليا نحو توكلنا على من لا يأتي الخير إلا من جهته والحمد لله رب العالمين.

Eser, İbnü'l-Hâcib'in kendi yazdığı *Kâfiye* kitabına yine kendisinin yazdığı şerhtir. İbnü'l-Hâcib, Zemahşerî'nin Mufasssal'ından yararlanarak nahive dair konuları derlemiştir. Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan kitap, günümüzde de pek çok eğitim kurumunda nahiv alanında başucu eseri olarak önemini korumaktadır.

Açık kahverengi karton kapağı yıpranmış, sırtı meşin kaplı kitap cilt özelliklerini kaybetmiştir. 4^b ve 5^a varağında içindekiler kısmı mevcuttur. Kitabın ilk sayfaları sarı kâğıda kırmızı cetvelli, sonlara doğru nohudi renkte kâğıda cetvelsiz yazılmıştır. Kenar boşluklarında şerhler mevcuttur. Açıklamalar metindeki yerlerine kırmızı kalemle işaretlenmiş, konu başlıkları ve madde isimleri yine kırmızı kalemle yazılmıştır.

82 varakta farklı satır sayılarında yazılmış olan kitap 9.5x15 ebatlarındadır ve ferağ kaydı bulunmamaktadır.

3.61. Molla Câmi (Şerhu'l-Kâfiye)

Demirbaş no: 3787

Abdurrahman el-Câmi (898/1492)¹³⁶

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه والصلوة على نبيه و على آله وأصحابه المتأدبين بآدابه اما بعد فهذه فوايد وافية بحلّ المشكلات الكافية للعلامة المشتهر في المشارق والمغرب الشيخ ابن الحاجب تغمده الله بغفرانه.

... الكلمة قال هي والكلام مشتاقان من الكلم بتسكين اللام وهو الجرح لتأثير معانيهما في النفوس كالجرح و قد عبر عن بعض تأثير انهما بالجرح ...

آخره: ...المفتوح ما قبلها تقلب ألفا كقولك في اضربن اضربا تشبيها لها بالتنون فان التنون اذا نفخ ما قبلها تقلب الفا واذا انضم او انكسر يحذف نحو أصبت خيرا او أصابني خيرا واختم لي بخير.

Kahverengi deri ciltli, ebru desenli kapaklarında şemseli ve zencirekli kitabın miklebinde yine ebru deseni ve iç kapaklarında da pembe yaprak desenli kâğıtla süsleme yapılmıştır. Girişi siyah-kırmızı mihrabiyeli, sayfalarının tamamı cetvellidir. Bablar kırmızı ile yazılmış, konu başlıklarının da üzeri kırmızı ile çizilmiştir.

Eser, 6.5x13.5 ebatlarında 286 varakta 18 satır yazılmıştır. Kitapta temellük kaydı bulunmamakta ve sonunda ferağ kaydı okunmaz durumdadır.

3.62. Kitâbu'l-Kâfiye

Demirbaş no:3792

İbnü'l-Hâcib (646/1249)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد وهي اسم وفعل وحرف. لأنها اما ان تدلّ على معنى في نفسها او لا الثاني الحرف والاول اما ان يقترن باحد الازمنة الثلاثة او لا الثاني الاسم والاول الفعل.

آخره: والرابع لا يكون الا ناقصا الاعراب وهو الفعل المضارع الذي اتصل بآخره ضمير غير النون فرفعه بالنون ونصبه و جزمه بحذفها نحو الاولياء والعلماء يشفعان يوم القيامة...

... يسمى محلها نحو توكلنا على من في لاياتي الخبر الا من جهت. تمت بخير.

¹³⁶ Bkz. demirbaş no: 151.

İbnü'l-Hâcib'in, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ından yararlanarak nahve dair konuları ele alıp, daha yalın biçimde yazdığı kitaptır.

Kahverengi, yaprak desenli kapakları yıpranmış, sırtı meşin kaplı kitabın şirazesi dağılmıştır. Kapağında ve içinde kurt yenikleri mevcuttur. Rutubetten etkilenmiş, defalarca tamir görmüştür. Kitabın sayfaları kırmızı çift cetvelli ve kenar boşluklarında şerhler mevcuttur. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır.

Eser, 7x15 ebatlarında 53 varakta 17 satır yazılmıştır. 1251 yılında tamamlanmış, ancak müstensihî belli değildir.

3.63. Şerhu Merâh

Demirbaş no: 3803

Dinkoz Ahmed Bursevî¹³⁷ (870/1466)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ يَا مُصْرِفَ الْقُلُوبِ صَرِّفْ قُلُوبَنَا نَحْوَ رِضَائِكَ وَصِلْ عَلَيَّ مِنْ أَوْتِي جَوَامِعِ الْكَلِمِ مِنْ بَيْنِ أَنْبِيَائِكَ وَعَلَى الْأَمْرَيْنِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهِيَيْنِ عَنِ الْمُنْكَرِ مِنْ آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَحِبَائِهِ.

...اعلم ان الصرف اختار هذا على التصريف مع انها علمان لعلم يعرف به و احوال ابنيتة الكلم التي ليست باعراب لكونه اخف وموافقا للنحو واصلا وفي قوله ام العلوم...

آخره: ... انه لا يعمل تبعا لطوي وطويان وطوي مجهول طوي فانه لو اعل الواو فيهما بقلبه طاويان الفا او باسكانها لثقل الكسرة عليها لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه يعمل حملا على طوي قد تم الكتاب والله اعلم بالصواب.

Merâhu'l-ervâh, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve sarf cümlesi diye tanınan kitabın içinde yer alan risalelerin son halkasıdır. Ahmed b. Ali b. Mesud'un yazdığı Merâh'a en meşhur şerhi Dinkoz (Dikgöz) Ahmed Bursevi yazmıştır.

Siyah deri ciltli, şemseli, miklebinde ebru deseni bulunan kitabın şirazesi dağınık haldedir. Kitabın 4^a varağında önsöz bulunmaktadır. Tüm sayfaları cetvelli ve açıklanan cümlelerin üzeri kırmızı çizilmiştir. Kitap rutubetten etkilenmiş olsa da okunaklı durumdadır.

¹³⁷ Bkz. demirbaş no: 264

7x11.5 ebatlarında 120 varakta 15 satır yazılan kitabın sahibi Hüseyin Efendi'dir. Eser, 932 yılında Kazanlıklı Halil Efendi tarafından istinsah edilmiştir.

3.64. Şerhu İzhâr

Demirbaş no: 3805

Yakup b. Seyyid Ali.

Şarihin tam ismi ve künyesi yazılı olmadığından kaynaklarda hayatı hakkında bilgi mevcut değildir.

أَوَّلُهُ : طلع على الخلق فرفع عنهم ظلمة الكفر المنشرح بيمن مقدمة بالفتح والسكون مصدر ممي من قدم اي محمد الذي ينشرح ببركة قدومه...

... بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي اعرب تركيب ... من خرج كاف و نون وبنى الافلاك المرفوعة على الحركة والارض المخفوضة على السكون ...

آخره: ... والثامن همزة صفة المشبهة في كلمة ان بالكسر خمسة استعمال ان شرطية ان مخففة ان وصلية ان نافية ان زائدة في كلمة ان أربعة استعمال ان مخففة ان زائدة ان مصدرية ان تفسيرية.

Birgivi'nin (ö. 981/1573)¹³⁸, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Arap nahvine dair bu eseri, daha önce yazdığı Avâmil adlı nahiv kitabının şerhi mahiyetindedir. Müellif bu eserinde, Arap nahvinin temel konularını özlü bir şekilde ve kısa sürede öğretmeyi amaçladığından genellikle yalnız Basra dil mektebinin görüşlerine yer vermiş, ancak az da olsa farklı görüşleri belirttiği ve bazı zayıf görüşleri tercih ettiği de olmuştur. Eser amiller, mamuller ve i'râb olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

¹³⁸ Zeynüddin Muhammed b. Pîr Ali b. İskender Muhyiddin el-Birgivi'nin asıl adı Mehmed, lakabı ise Takiyyüddin er-Rûmî'dir. İmam Birgivi olarak şöhret bulmuştur. 929 yılında 10 Cemaziye'l-evvel Cuma günü (27 Mart 1523) Balıkesir'de doğmuştur. Öncelikle müderris olan babasından mantık başta olmak üzere pek çok ilim tahsil etti. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Daha sonra dönemin en büyük üniversitesi seviyesinde olan Semaniye Medresesi'ne girdi ve devrin en meşhur âlimlerinden dersler aldı. İmtihanlarını başarıyla vererek müderrislik ünvanı aldı, camilerde vaazlar verdi. İmam Birgivi, vaizlik, müderrislik ve yazı hayatını sürdürürken, Birgi'de yakalanmış olduğu taun hastalığından, elli beş yaşında, İstanbul seyahati esnasında yolda vefat etti, cenazesi Birgi'ye geri getirilerek defnedildi. Vefat tarihi olarak kaynaklar 1 Cumâde'1-ûla 981/29 Ağustos 1573'de birleşmektedirler. (Detaylı Bilgi için bkz: Kehhâle, a.g.e, 9, s. 123; Süreyya, a.g.e, 4, s. 121; Bursalı, a.g.e, 1, 255; Esat İleri, **İmam Birgivi**, 1953, s. 3)

Elimizde bulunan nüshada 94^a varağından 119^b varağına kadar ana metinden farklı bir hatla yazılmış Şerhu'l-Misbâh yer almaktadır. Giriş kısmında vakıf kaydı bulunan eserin sonunda insan vücut özelliklerini anlatan bazı Arapça kelimeler Osmanlıca anlamlarıyla birlikte yazılmıştır.

Kahverengi karton kapaklı, miklebli, sertabı dağılmış olan eserin rutubet nedeniyle pek çok sayfasının mürekkebi dağılmış ve yazılar okunmaz durumdadır. İlk sayfası çift cetvelle mihrabiye deseni verilmiş, ancak sonraki sayfalarında cetvel kullanılmamıştır. Önemli kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiş, konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır.

9.5x15.5 boyutlarında 112 varakta 15 satır yazılmış eserin ilk kısmı Muhammed b. Cafer b. Mustafa tarafından 996 yılında Receb ayı Cuma günü kuşluk vaktinde tamamlanmıştır. Şerhu Misbâh kısmı ise, 1096 yılı Muharrem ayında istinsah edilmiştir. Nüshanın sahibi Kâşif Ahmed Ağa'dır.

3.65. Molla Câmi

Demirbaş no: 3810

Abdurrahman el-Câmî (898/1492)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْكَلِمَةُ لَفْظٌ وَضَعُ لِمَعْنَى مُفْرَدٍ وَهِيَ اسْمٌ وَفَعْلٌ وَحَرْفٌ لِأَنَّهَا أَمَّا أَنْ تَدُلَّ عَلَى مَعْنَى فِي نَفْسِهَا أَوْ لَا...

... فاعرابه ليس بالأصالة فإذا قلنا لن يضرب فلن أوجب كون آخر يضرب مفتوحا بواسطة لمشابهته لاسم الفاعل ثم العامل على ضربين لفظي ومعنوي...

آخره: ... فإن لم يكن فكالم متصل ومن ثمه قيل هل تريين وترون وترين واغزون واغزن واغزن المخففة ساكنة تحذف للساكن والوقف فيرد ما حذف والمفتوح قبلها تقلب ألفا. تمت.

Yazma eserin 40^a varağına kadar rutubetten dolayı okunmaz durumda olan bir bölüm mevcuttur. İlk sayfaları eksik olduğundan dolayı hakkında başka herhangi bir bilgi bulunmayan eser, 1213 senesi Şevval ayında tamamlanmıştır. 40^a varağından itibaren Molla Câmi başlamakta ve 41^b varağından itibaren sayfalar cetvellidir. Kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır. Eserin ikinci bölümü okunaklı durumdadır.

Kahverengi deri ciltli, zencirekli, salbekli, şemseli olan eserin şirazesı dağılmış, sırt kısmı parçalanmıştır. Pek çok kısmı rutubetten dolayı okunmaz durumda olan kitabın sayfaları cetvelli, konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır.

Farklı boyutlarda kâğıtlara yazılmış 84 varak mevcuttur. Kâşif Ahmed Ağa'ya ait olan nüsha, 1053 senesinde tamamlanmıştır.

3.66. Şerhu'l-Kâfiye

Demirbaş no:3830

Şarihi tespit edilememiştir.

أوله : ... فقال الكلمة اللام للجنس والتاء للوحدة النوعية الفردية والكلمة الواحدة كلية مفهوما وان كانت جزئية فيما صدقت عليه والتعريف باعتبار المفهوم ...

آخره: ... حرف النفي نحو افلا يرون الا يرجع اليهم ومع الاسمية يجوز التهديد بلا نحو اشهد ان لا اله الا الله وباداة الشرط نحو علمت ان من يضربك...

İbnü'l-Hâcib'in Arapçanın cümle yapısı konusunda yazdığı *el-Kâfiye fi'n-Nahv* kitabının şerhidir. Kitabın ilk ve son sayfaları eksik olduğundan şarihi, ferağ, vakıf ve istinsah kayıtları hakkında bilgi edilememiştir.

Kahverengi karton kapaklı, sırtı siyah meşin ciltli, şirazesı dağılmış vaziyettedir. 6.5x14 ebatlarında 179 varakta 21 satır yazılmıştır. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, önemli yerlerin üzerleri kırmızı ile çizilmiştir. Kitap rutubetten oldukça etkilenmiştir.

3.67. Şerhu Enmûzec fi ilmi'n-nahv

Demirbaş no: 3831

Muhammed b. Abdulganî el-Erdebîlî (647/1249)

Tam adı Muhammed b. Abdulganî Cemaleddin el-Erdebîlî (ö.647/1249) olan müellif, doğum yeri olan Erdebîl'e nispet edilmektedir. Müfessir, fakih ve nahiv âlimi olan müellifin hayatı ve tahsili hakkında fazla bilgi mevcut değildir¹³⁹.

¹³⁹ ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 211; Kehhâle, a.g.e, 3, s. 417; el-Bağdadî, a.g.e, 2, s. 275.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي جعل العرية مفتاح البيان. وصيرها آلة يحترز بها عن الخطاء في اللسان. وقوم بسببها للمنطق الذي هو مميز الإنسان.

... قال الكلمة مفرد اقول قبل الشروع في المقصود لا بدّ من تقديم مقدمة وهي هذه اعلم ان طالب كل شيء ينبغي التصوير اولا ذلك الشيء بوجه ما...

آخره: الممتنع بالذات والنصف لا يوجد الاطغية منه في البستان وذلك لانه شأن اسرعى الاستعداد واني التوفي كمن ابتلي فيه بشر محبته الا مداد عصمنا الله من شرورهم ورد اليهم بلطفه كيد فجورهم تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

Kahverengi deri cildinin üzeri ebru desenli olan kitapta kurt yenikleri vardır. Kitabın sayfaları kırmızı cetveli ve bazı sayfaları rutubetten etkilense de okunaklı durumdadır. Önemli kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir. Bazı sayfaların kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır.

6x14.5 ebatlarında 77 varakta 17 satır yazılmıştır. Müstensihi belli olmayan kitap 10 Şaban 1092 yılında tamamlanmış ve sahibi Numan Efendi'dir.

3.68. Kavâ'idü'l-i'râb

Demirbaş no: 3834

İbn Hişam (761/1360)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين قال الشيخ الامام العالم والعامل جمال الدين ابن هشام نفع الله المسلمين ببركته هذه الفوائد جلية في قواعد الاعراب...

... الباب الاول في الجملة و احكامها وفيه اربع مسائل المسئلة الاول في شرحها اعلم انّ اللفظ المفيد يسمى كلاما...

آخره: ...وذلك لانه شأن استسن على الاستعداد والى نسبة مني في فيه لمن ابتلي شرّ محبة الاضداء وعصمنا الله من شرورهم ورد اليهم لظنه كن تجوزهم.

Kahverengi karton kapaklı, miklebli ve şirazesı dağılmış olan kitabın sayfa kenarlarında bazı kelimelerin -müstensihin yazdığı düşünülen- şerhleri bulunmaktadır. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, önemli yerlerin üzeri çizilmiştir.

14.5x8 ebatlarında 72 varakta 16 satır yazılmıştır. İdris b. Bekir tarafından istinsah edilen kitap Sivas'ta 1069 yılının Cemâziyelevvel ayında Salı günü kuşluk vakti tamamlanmıştır.

3.69. el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye

Demirbaş no: 3835

Abdurrahman el-Câmî (898/1492)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لَوْلِيهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى نَبِيِّهِ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الْمَتَّاعِينَ بِأَدَابِهِ أَمَّا بَعْدُ فَهَذِهِ فَوَائِدُ وَافِيَةِ بَحْلِ الْمَشْكَلَاتِ الْكَافِيَةِ لِلْعَلَانَةِ الْمَشْتَهَرَةِ فِي الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ...

... فَقَالَ الْكَلِمَةُ قِيلَ هِيَ وَالْكَلَامُ مَشْتَقَانِ مِنَ الْكَلَمِ بِتَسْكِينِ اللَّامِ وَهُوَ الْجَرْحُ لِتَأْسِيرِ ... كَالْجَرْحِ وَقَدْ عَبَّرَ بَعْضُ الشُّعْرَاءِ عَنْ بَعْضِ تَأَثُّرِ انْهَمَا بِالْجَرْحِ ...

آخِرُهُ : ... فَإِنْ كَانَ الْمَسْنَدُ إِلَيْهِ اسْمًا ظَاهِرًا غَيْرَ مُؤَنَّثٍ حَقِيقِيٍّ فَمَخِيرٌ أَيْ فَأَنْتَ مَخِيرٌ مِنَ الْحَقِّ تَاءُ التَّأْنِيثِ وَبَيْنَ عَدَمِهِ.

İbnü'l-Hâcib'in Kâfiye'sine yazılmış, daha çok şarihin lakabı olan Molla Camî veya sadece Camî adıyla tanınan bu şerh, başta Osmanlı olmak üzere İslam dünyasındaki neredeyse tüm medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Günümüzde de hala başucu eseri olma niteliğini korumaktadır.

Kahverengi deri ciltli, şemseli ve zencireklidir. Sırt kısmı ve şirazesi dağılmış eserin büyükbir kısmı rutubet lekelerinden okunmaz durumdadır. Önemli kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiş, kenar boşluklarına çokca hâşiye yazılmıştır.

6.5x14 boyutlarında 198 varakta 21 satır yazılmıştır. Muhammed Efendi'ye ait olan nüsha, Ahmed b. Hüseyin tarafından 1060 yılı Receb ayında Cuma Günü öğlen vakti tamamlanmıştır.

3.70. Şerhu'l-Elfiyye

Demirbaş no: 3838

İbn Akîl (769/1368)

Müellifin tam adı Bahauddin Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Akîl'dir. Kahire'de dünyaya gelmiştir. Doğum yılı konusunda kaynaklarda 694-700 yılları arasında ihtilaf bulunmaktadır. Arap dili, meânî ve beyan ilimlerinin yanında şer'i ilimlerde de söz sahibi olan ve kadı vekilliğine kadar yükselmiş olan yazar, devrinin ünlü âlimlerinden Ebû Hayyân'dan on iki yıl ders almıştır. Ebû Hayyân onu, "Gök kubbesi altında nahiv ilmini İbn-i Akîl'den daha iyi bilen birisi yoktur" diye methetmiştir. Şer'i ilimlerde de devrinin en ünlü âlimlerinden dersler alan yazar, 13 Rebûlevvel 769 yılında vefat etmiştir¹⁴⁰.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم قال محمد هو ابن مالك أحمد ربي الله خير مالك مصليا على الرسول المصطفى...
... الكلام وما يتألف منه كلامنا لفظ مفيد كاستقم واسم وفعل ثم حرف الكلم واحده كلمة والقول عم وكلمة بها كلام
قديوم.
آخره: ... احدهما افعل في التعجب فانه يجب فكه نحو احبب بزيد ابا واشدد ببياض وحرر الثاني هلم فانهم التزموا
ادغامه والله تعالى اعلم.

Tam adı Şerhu'l-Elffiyeti İbn Mâlik olan kitabı İbn Akîl, İbn Malik'in oğlunun, babası hakkındaki tenkitlerinin isabetli olmadığını ortaya koymak için kaleme almıştır. el-Elfiyye'nin en kolay ve öğrenciler için en faydalı şerhi olan eser, Ezher'de halen ders kitabı olarak okutulmaktadır.

Kahverengi karton kapağı ebru desenli, şirazesı dağılmış, üzerinde aynı ebru deseninden bulunan miklebi kopmuş durumda olan kitap Hacı Salih Efendi'nin vakfıdır. 9x15.5 ebatlarında 197 varakta 23 satır yazılmıştır. Abbâs b. Hamza b. Îsâ b. Süleyman el-Besunî tarafından 1121 yılında 22 Şevval Pazar günü tamamlanmıştır.

¹⁴⁰ Suyûtî, **Hüsnü'l-muhâdara**, 1, s. 537; ez-Zirikî, a.g.e, 1, s. 649; Çelebî, a.g.e, 1, s. 152,203; Brockelmann, **GAL**, 2, s. 88; Kehhâle, a.g.e, 6, s. 70.

3.71. el-Kâfiye

Demirbaş no: 3839

el-Kâfiye

أَوَّلُه : بسم الله الرحمن الرحيم الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد وهي اسم وفعل وحرف لأنها اما ان تدل على معنى في نفسها او لا الثاني الحرف والاول اما ان يقترن ...

آخره: ... النوع الثاني عشر من ثلاثة عشر نوعا افعال المدح والذم ترفع الاسم الجنس المعروف بلام التعريف او الاسم المضاف الى المعروف وبعد المعروف...

Avâmil (39^a)

أَوَّلُه : رضى الله عنكم أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على محمد وآله واجمعين وبعد فاعلم ان لا بد لكل طالب معرفة الاعراب من معرفة مائة شىء ستون منها تسمى عاملا و ثلثون منها تسمى معموللا وعشرة منها تسمى عملا واعرابا...

(46^b)

آخره: ... تم الاعراب ان ظهر في اللفظ يسنى لفظيا كما في الأمثلة المذكورة وان لم يظهر بل قدر في آخره يسمى تقديرية نحو انا العاصي وان لم يظهر ولم يقدر في آخره يسمى محليا نحو توكلنا على من لا يأتي الخبر الا من جهته تمت.

İzhar (47^b)

أَوَّلُه : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على محمد وآله وأجمعين و بعد وهذه الرسالة فيما يحتاج اليه كل معرب أشد الاحتياج وهو ثلاثة اشياء العامل والمعمول و العمل اى الاعراب فوجب ترتيبها على ثلاثة ابواب ...

(88^b)

آخره: ... وبهذه حمسة اوجه تجوز في امثاله وصفة اسم لا المبني المفردة المتصل به فانه يجوز بناؤها على الفتح نحو لا رجل ظريف واعرابها رفعا و نصبا نحو لا رجل ظريف وظريفا.

Eser Kâfiye, Avâmil ve İzhar olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde (4^a-38^a) İbnü'l-Hâcib'in Arap nahvine dair muhtasarı olan Kâfiye bulunmaktadır. Bölüm mihrabiyeli sayfa ile başlamış, ilk sayfaları cetvelli daha sonra

cetvelsiz devam etmiştir. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, sayfa kenarlarında hâşiyeler bulunmaktadır. Kitapta yer yer Osmanlıca açıklamalar bulunmaktadır. İkinci bölümde (39^a-46^b) Cürcânî'nin Avâmil'i yer almaktadır. Birinci bölümle aynı hatla yazılan kısımda konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır. Üçüncü bölümde (48^b-89^a) ise, İmam Birgivî'nin Osmanlı medreselerinde okutulan nahiv kitabı olan İzhar diğer bölümlerden farklı bir hatla yazılmıştır. Önemli cümlelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir. Kitabın sonunda sarf ve nahiv konuları hakkında tarifleriyle beraber kısa tablolar oluşturulmuştur.

5.5x13.5 ebatlarında 95 varakta 15 satır yazılan kitabın miklebli, şemseli ve salbekli kahverengi deri cildi yıpranmıştır. Sırt kısmı ve şirazesı dağılmış, kapağında kurt yenikleri mevcuttur. Sahibi Muhammed Arif Efendi'dir. Kitap 1180 yılında tamamlanmıştır.

3.72. Molla Câmi

Demirbaş no: 3842

Abdurrahman el-Câmi (898/1492)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه والصلوة على نبيه وعلى آله واصحابه المتأدبين بآداب... فهذه فوائد وافية
بحل المشكلات الكافية للعلامة المشتهر في المشارق والمغرب ...

... فقال الكلمة قيل هي والكلام مشتقان من الكلم بتسكين اللام وهو الجرح لتأثير كالجرح وقد عبر بعض
الشعراء عن بعض تأثر انهما بالجرح ...

آخره: ... هذه مثال لغير البارز الذي تحركت لامه بالفتح كما يفتح مع المتصل وأصل ترون في اصا ترون باسقاط
نون الجمع والحاق نون التأكيد وضم الواو كضمتها في لم تروا القوم.

Kitap, İbnü'l-Hâcib'in nahve dair el-Kâfiye adlı eserine Abdurrahman el-Câmi'nin yazdığı şerhtir. Ancak kitabın son kısmı eksik olduğundan istinsah ve ferağ kaydına rastlanılmamıştır.

Kahverengi deri ciltli, şirazesı dağılmış ve rutubetten çokça etkilenmiştir. 6.5x14.5 ebatlarında 241 varakta 14 ve 17 satır yazılmıştır. Kitabın baş taraflarında

sayfalar kırmızı çift cetvelin arasında hâşiyeler bulunmaktadır. Sonlarına doğru cetvel de hâşîye de yoktur. Kâfiye'nin ana metni kırmızı ile yazılmıştır.

3.73. Câmî Hâşiyesi ve Şerhu Merâh

Demirbaş no: 3848

Molla Câmî'nin havaşşisi Aldulğafûr¹⁴¹, Merâh'ın şarihi ise Hasan Paşa'dır¹⁴².

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد مصدر العلوم واللام للجنس ألو الاستغراق ...

آخره: ... و ان كان تغيرا لكنه لم يقل من هذا لانه تغير يستلزم تخفيفا على يستحقه و كان وجوده كعدمه فلا يكون الجمع بينه و بين غيره من اقسام الاعلالين و ... فى تثنية المؤنث تمت الكتاب بعون الله تعالى الملك الوهاب.

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kâfiye'nin şerhi olan Molla Câmî'nin hâşiyesi, ikinci bölümde ise Merâhu'l-ervâh şerhi vardır. Kitabın sonunda da bir sayfalık avâmîl notu bulunmaktadır.

Kahverengi deri ciltli, miklebi kopmuş, şirazesı dağılmış olan kitabın ilk bölümünde konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, sonraki bölümlerde kırmızı kullanılmamıştır. 194 varakta 24 ve 19 satır yazılmıştır. Müstensihi ve sahibi Mustafa b. Halil olan kitap, 997 yılı Zilkade ayında Salı günü öğle vakti tamamlanmıştır.

3.74. Şerhu'l-İzzî

Demirbaş no: 3852

Seyyid Şerîf Cürcânî¹⁴³

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم قال اعلم ان التصريف في اللغة التغيير و في الصناعة تحويل الوصل الواحد الى أمثلة مختلفة لمعان مقصورة او التحصل الآ بها.

آخره: ...والوصف بغير الواصلة للفرق بينه وبين المرة نحو انطلاقة ... وان كان فيه الياء الفعل المستعمل مع الوصف بين الواحدة نحو دحرجت درجة شديدة للفرق بينه وبين المرة, تم.

¹⁴¹ Şarihin ismi ve hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

¹⁴² Hasan Paşa için bkz. demirbaş no: 168.

¹⁴³ Bkz. demirbaş no: 208.

Eser Zencânî'nin yazdığı Osmanlı medreselerinin başucu eserlerinden biri olan el-İzzî'ye Cürcânî tarafından yazılan şerhtir. Sahibi Dizdarzade Hafız Muhammed Efendi'dir. Kitapta istinsah ve ferağ kaydı bulunmamaktadır.

İlk sayfası cetvelli ve mihrabiyeli olan kitap, kahverengi karton kapağı yıpranmış, şirazesı dağılmış halde olmasına rağmen okunaklı durumdadır. Önemli cümlelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir. 8x15 ebatlarında 73 varakta 19 satır yazılmıştır.

3.75. et-Ta'rîfât

Demirbaş no: 3857

Seyyid Şerîf Cürcânî (816/1413)¹⁴⁴

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله حقَّ حمده والصلوة على خير خلقه محمد وآله و بعد فهذه تعريفات جمعتها واصطلاحات أخذتها من كتب القوم و رتبته على حروف الهجاء من الالف الى الياء...

... باب الالف فصل الباء الابتداء هو أول جزء من المصراع الثاني وهو عند النحويين تعرية الاسم من العوامل اللفظية للأسناد...

آخره : ... اعم من ان يفيد المخاطب فائدة يصح السكوت عليها اولا الاسناد في الحديث قاصد الازهان مال مسلم سميت به لصبر صاحبه على الاقدام عليها مع وجود الزواجر من قلبه فصل الواو يوم الجمعة وقت اللقاء والوصول الى عين الجمع اليونسية وهو يونس بن عبد الرحمن قال الله تعالى على العرش تحمله الملائكة.

Bilimin her alanında önemli terimleri alfabetik sırayla işleyen Cürcânî, sözlüğünü, yazıldığı döneme kadar gelmiş tüm eserlerden faydalanarak derlemiştir.

Yeşil çiçek baskılı karton kapağı yıpranmış, sırtı meşin kaplı kitap, rutubetten fazlasıyla etkilenmiştir. Bu nedenle birçok kısmı okunmaz durumdadır. Fasıllar kırmızı kalemle yazılmış, açıklanan kelimelerin üzeri kırmızı ile çizilmiştir. 10x15 ebatlarında 68 varakta 21 satır yazılmıştır. Müstensihi belli olmayan kitap 1080 yılında tamamlanmıştır.

¹⁴⁴ Bkz. demirbaş no: 208.

3.76. Lugatu İbn Ferište

Demirbaş no: 3868

İbn Melek (801/1398)

Tam ismi Abdullatîf b. Abdulaziz b. Emîniddin er-Rûmî el-Hanefî'dir. Temiz ahlakı, saflığı, erdemi ve melek tabiatlı olduğundan dolayı İbn Melek diye anıldığı söylenmektedir. İzzüddin ve Ferištehoğlu lakapları da kullanılmıştır¹⁴⁵.

İzmir'in Tire ilçesinde Aydınoğulları zamanında yaşadığının¹⁴⁶ dışında, hayatı ve hocaları hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi vefat tarihini 797/1394¹⁴⁷, Bağdatlı İsmâil Paşa 801/1398¹⁴⁸, Mehmed Süreyya ise 820/1417¹⁴⁹ olarak vermektedir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم حمد ثابتدر اول الله كه عالمى علما يله بزتدى عنايت نظريله كوكلرين كوزتدى ...

... خلف ندر ايو اوغول اسركيندر رحيم

حماء ندر قرا بلجق سبب يولدر حجاب پرده

آخره: ... قونشى جار اسى حار منهمر آييجى

رجا ايق كعب طيق خف ادك سق...

فاعلات فاعلات فاعلات فاعلات

قلبى صافى قيل حسددن كمسه ايله طوتمه كين تمت بعون الله.

Daha çok Feriştahoğlu Lugatı diye meşhur olmuş, Arapça-Türkçe kaleme alınmış ve edebiyat sahasında çalışanlar için kıymetli bir manzum eserdir. Mukaddimesinde medreseye yeni başlayan çocuklar için, daha çok Kuran'da geçen

¹⁴⁵ ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 3146; el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 617; Bursalı, a.g.e, 1, s. 219; Süreyya, a.g.e, 2, s. 454.

¹⁴⁶ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi", AÜİFAD, Erzurum, 1990, 9, s.48.

¹⁴⁷ Bursalı, a.g.e, 1, s. 219.

¹⁴⁸ el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 617.

¹⁴⁹ Süreyya, a.g.e, 3, s. 546.

kelimeleri açıklamaya çalıştığını belirtmektedir. 21 kıtada 1520'den fazla kelime ihtiva etmektedir.

Sarı karton kapaklı, sırt kısmı bez kaplı, şirazesı dağılmış olan kitapta her bölüm ayrı vezinde yazılmıştır. Müstensihı belli olmayan eserde ferağ kaydı da yoktur. 5.5x10 ebatlarında 15 varakta 13 satır yazılmıştır.

3.77. Hâşiye ale'l-Mutavvel

Demirbaş no: 3869

Seyyid Şerif Cürcânî (816/1413)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه ولصلوة على نبيه قال الشريف اعلم ان علم العربية المسمى بعلم الادب الى آخره وقال ... فى صدر الكتاب اعلم لن علم الادب من كان الحامل الى آخره.

آخره: ... قوله لانه لما خالف كل من المتجانسين كان دلت ... فى حرف كاف على رائه دلت...

Teftâzânî'nin Telhîsü'l-Miftâh'a yazdığı şerh olan Mutavvel'in hâşiyesidir. Kitap kahverengi deri ciltli, şemseli ve zencireklidir. İç kapaklarında ebru deseni vardır. Kitabın son kısmı yırtıldığından dolayı istinsah ve ferağ kaydı yoktur. Kitapta قوله/اقول kelimeleri kırmızı ile yazılmıştır.

7x14.5 ebatlarında 54 varakta 21 satır yazılan kitap Abdalbaki b. Muhammed'den Seyyid Said Ahmed Sivasî'ye kalmıştır.

3.78. Kitâbu'd-Dav'

Demirbaş no: 3885

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî) (875/1285)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين اما بعد حمدا لله اما كلمة متضمنة بمعنى الشرط ولذلك لزم دخول ... جوابها لزوما اكثر ... اذ قد يحذف منه الفاء لوجود ما يدل عليه من التلويح والايماء ...

آخره: ... نحو زيدا ضربت غلامه اي ... زيدا ضربت غلامه لان ... المولى من لوازم ضرب الغلام ... باب الاطناب فيه مجال ... يفضي الى الملal ... القدر فليس الذي عن الشاق.

Kahverengi karton kapağı dağılmış, parçalanmış halde bulunun kitabın konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, bazı sayfaların kenarlarında hâşiyeler vardır. 8x13 ebatlarında 142 varakta 17 satır yazılmıştır. Kitap, Muhammed b. İbrahim b. Hacı b. Hacı İlyas tarafından 977 yılı Şaban ayında Cuma Günü öğle vakti Erzincan'da tamamlanmıştır.

3.79. Lugatu Ferište

Demirbaş no: 3897

İbn Melek (801/1398)¹⁵⁰

أوله : حق ارزولرين روزى قلسون ايدر جون او غلوم او غلى عبد الرحمن انبته الله نباتا حسنا لغت او قمغه يقلشدى
بندن آكا يادكار بر رساله نظم ائدم.

... البحر الاول القطعات خبز اتمك قبل امك زرع اكلك قول غلام خلق يرتفق خرق يرتفق اولو كشدرد همام نبت
بتمك فقد يتمك رعى كوتلك خال بك ...

آخره: ...مقترف كسب ايدن مجترح مثلد رسول شمال صاع يمين قنشي جار اسى حار منهمر آقجى رجل ايق كعب
طبق خف ادك سق تحين تمت.

İbn Melek'in özellikle medreseye yeni başlayan çocuklar için, daha çok Kuran'da geçen kelimeleri açıkladığı sözlüğün bu nüshasında kelimelerin altına açıklamalar ve kısa örneklerde yazılmıştır.

Yeşil çiçek baskılı karton kapaklı, şirazesi dağılmış olan eserin sayfaları çift cetveli, konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, kelimeler her bölümde farklı vezinde ve birbirinden ayrılarak yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan kitabın sahibi Şeyh Mahmut'dur. Kitabın sonunda (22^a) elli dört farz ve Esmâü'l-Hüsna bulunmaktadır. 7.5x15.5 ebatlarında 23 varakta 15 satır yazılmıştır.

¹⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. demirbaş no: 3868.

3.80. Kitâbu'd-Dav'

Demirbaş no: 3901

Tâcuddin el-İsferâyînî (İsferâinî) (875/1285)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ أَمَّا بَعْدُ حَمْدُ اللَّهِ أَمَّا كَلِمَةٌ فِيهَا مَعْنَى الشَّرْطِ فَلِذَلِكَ كَانَتْ الْفَاءُ لَازِمَةً لَهَا قَالَ سَبَّيْوْهُ قَوْلَهُمْ أَمَّا زَيْدٌ فَمَنْطَلِقٌ مَعْنَاهُ مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَزَيْدٌ مَنْطَلِقٌ...

آخِرُهُ : ...أَعْلَمُ أَنَّ يَاءَ الْمُتَكَلِّمِ إِذَا كَانَ ضَمِيرٌ مَنْصُوبٌ ... بَنُونَ قَبْلُهَا نَحْوُ ضَرَبَنِي وَيَضْرِبُنِي صَيَانَةٌ لِلْفِعْلِ مِنْ أَنَّ نَلْحَقَ الْجَرَاعِيَّ الْكَسْرَ فَلَا يَكُونُ فِي بَنَائِهِ كَسْرٌ كَمَا لَمْ يَكُنْ فِي أَعْرَابِهِ جَرًا ثُمَّ حُمِلَ عَلَى الْفِعْلِ أَنَّ وَأَخَوَاتِهَا....

Mutarrizî'nin Misbâh'a yazdığı şerhten telhîsle yazılmış eserin bu nüshası, siyah deri cildi parçalanmış, örgü şemseli şirazesi dağılmış haldedir. Kenar boşluklarında ve satır aralarında hâşiyeler mevcuttur. Kitabın son kısmı eksik olduğundan ferağ kaydı ve istinsah bilgileri bulunmamaktadır. 8x12 boyutlarında 129 varakta 13 satır yazılmıştır.

3.81. Molla Câmi

Demirbaş no: 3920

Abdurrahman el-Câmî (898/1492)

أَوَّلُهُ : ... كَمَا أَشْرَفْنَا إِلَيْهِ لِنَلَّا تَنْقُضِي بِمَثَلِ قَوْلِنَا رَأَيْتُ أَحْمَدَ وَمَرَرْتُ بِأَحْمَدَ وَقَوْلِنَا رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ مَثْنِي أَوْ مَجْمُوعًا فَإِنَّهُ قَدْ اخْتَلَفَ الْعَامِلُ فِيهِ وَالْاِخْتِلَافُ فِي آخِرِهِ.

آخِرُهُ : ... إِذَا افْتَحَ مَا قَبْلُهَا نَقَلَبَ الْفَاءُ إِذَا انْضَمَّ أَوْ انْكَسَرَ بِحَرْفِ حُرُوفِ بَزِيدٍ وَجَاءَنِي زَيْدٌ يَحْذِفُ التَّنْوِينَ وَرَأَيْتُ زَيْدَ الْقَلْبِ التَّنْوِينَ أَلْفًا نَحْوَ أَصَبْتُ خَيْرًا أَوْ أَصَابَنِي خَيْرًا.

Osmanlı medreselerinden günümüze kadar Arap dili öğrenmede başucu eseri olan Molla Câmi'nin Seyyid Mahmud b. Receb tarafından istinsah edilen nüshasıdır. Eser ana metin ve şerhler ayrı olmak üzere kırmızı çift cetveli yazılmıştır.

Siyah deri ciltli, zencirekli, şemseli, miklebi çiçek desenli olan kitabın şirazesi dağılmıştır. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, kenar boşluklarına hâşiyeler düşülmüştür.

6.5x13 ebatlarında 173 varakta 21 satır yazılmıştır. 1063 yılı Ramazan ayının başında tamamlanan eserin sahibi Abdülehad Efendizade'dir.

3.82. Muhtâru's-Sihâh

Demirbaş no: 3927

Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir er-Râzî (666/1268)¹⁵¹

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بِجَمِيعِ الْمَحَامِدِ عَلَى جَمِيعِ النِّعَمِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ الْمُبْعُوثِ إِلَى خَيْرِ الْأُمَمِ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ مَفَاتِيحِ الْحُكْمِ وَمَصْبِيحِ الظُّلْمِ...

... الابواب الافعال الثلاثية محصورة في ستة ابواب لا غير الباب الاول فعل يفعل يفتح العين في الماضي وضمها في المضارع والمذكور منه سبعة موازين نصر ينصر نصرا ...

آخره: ... فلما دخل عليه يا للتنبيه سقطت الف اسجد ولانها الف وصل و سقطت الف يا لاجتماع الساكنين الالف والسين ... قول ذي الرة الا يا اسلمي يا دارمي على البلى ولازال منهلا

Râzî'nin, Cevherî'nin es-Sihâh'ını derlediği sözlüğüdür. Râzî, eseri daha çok yaygın olarak kullanılan kelimeleri derleyerek hazırlamıştır.

Kahverengi deri cildi tamir görmüş, şemseli, miklebli, iç kapaklarında ebru deseni olan kitapta bi kaç kişinin yazdığı mukaddimeler bulunmaktadır. Kelimeler kırmızı, açıklamaları siyah ile yazılmıştır. Kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır. Eser okunaklı durumdadır.

11.5x17 ebatlarında, 352 varakta 15 satır yazılmış olan eser, Mustafa b. Yakub tarafından İstanbul'da istinsah edilmiştir.

3.83. Şerhu'l-Kâfiye

Demirbaş no: 3938

İbnü'l-Hâcib (646/1249)

¹⁵¹ Bkz. demirbaş no: 5.

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم وبه العون الحمد لمن حمد افضل كل المقول والصلوة على محمد المقبول الذي لم يتيل اليه الجهول وعلى آله الاطهار واصحابه الاخيار هذا الكتاب يشرح الكافية لابن الحاجب حال كونه مغنيا على ساير الشروح...

... الكلمة لفظ مبتدأ وخبر انما لم يقل لفظة للتطابق لان هذا الخبر ليس من المشتاقه ولهذا قال لفظ قال وضع لمعنى مفرد هذا اللفظ وهو قوله وضع الى صفة اللفظ...

آخره: ... التنبيه والجمع المونث اضربان واضربنان ولا تدخلهما التخفيفه خلافا ليأنس وهما فى غيرهما مع الضمير البارز كالمنفصل وان لم يكن كالم متصل وان المخففة يحذف لساكن وفى الوقف فيزاد ما حذف والمفتوح ما قبلها نقلت ألفا.

İbnü'l-Hâcib'in kendi eseri olan Kâfiye'sine yine kendisinin yazdığı şerhtir. İbnü'l-Hâcib, Zemahşerî'nin el-Mufasssal'ından faydalanarak eserini oluşturmuştur.

Kahverengi karton kapağının üzeri ve miklebi ebru desenli, şirazesı dağılmış olan kitabın 3^b varağında Kuran kıraati ile ilgili notlar, 4^a varağında nikâh ve talakla ilgili hadisler ve Arapça-Osmanlıca fetvalar bulunmaktadır.

174 farklı ebatlarda varaklara farklı satır sayıları ile yazılmış eserin müstensihî belli değildir. Sahibi Mustafa olan kitap, 1004 yılında Üsküp'te tamamlanmıştır.

3.84. Türkçe-Arapça Sözlük

Demirbaş no: 3944

Müellif tespit edilememiştir.

أَوَّلُهُ : ابتداء - بسلامق؛ اشتقاق - كوره جكي كلمك؛ اعتماد - اينانمق؛ اشباه - شبه لي؛ انتظار - منتظر اولمق؛ استبدال - دكشدرمك؛ اطناب - سوزي ازاتمك ...

آخره: ... يوم - كون؛ يد - ال؛ يمين - صاغ؛ يسار - صول؛ يسر - قولاي؛ هول - قورقتمق؛ - هجرة - بر يردن بر محله كوجمك؛ يد علنا - يوجه ال؛ يد سفلي - الجق ال.

Kim tarafından yazıldığı belli olmayan sölüğün sahibi Hüseyin Efendi'dir. Arapça kelimeler siyah, Türkçeleri kırmızı yazılmıştır. Kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır. Karton kapağı yıpranmış, sayfaları dağılmış durumdadır.

Farklı ebatlara yazılmış 30 varakta kelimeler liste şeklinde açıklanmıştır. Müstensihî de belli olmayan eser, 13 Muharrem 1224 yılında Sivas'ta istinsah edilmiştir.

3.85. Maksûd Şerhi

Demirbaş no: 3946

Şarihi tespit edilememiştir.

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الْوَهَّابِ لِلْمُؤْمِنِينَ سَيِّدِ الصَّوَابِ وَالصَّلَاةُ السَّلَامُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ الزَّاجِرِ ..
الْإِذْنَابِ ... عَلَى طَلَبِ الثَّوَابِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ خَيْرٌ ... وَ خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَمَّا بَعْدُ فَانِ الْعَرَبِيَّةُ وَسِيلَةٌ إِلَى الْعُلُومِ
الشَّرْعِيَّةِ وَاحِدٌ أَرْكَانُهَا التَّصْرِيفُ لِأَنَّهُ يُصِيرُ الْقَلِيلَ مِنَ الْفِعَالِ كَثِيرًا وَاللَّهُ الْمَوْفُوقُ وَالْمُرْتَشَدُ.

... الْأَفْعَالُ عَلَى ضَرْبَيْنِ أَصْلَى وَ ذُو زِيَادَةٍ فَالْأَصْلَى ثَلَاثِي وَ رُبْعِي فَالْثَلَاثِي مَا كَانَ مَاضِيَةً عَلَى الثَّلَاثَةِ أَحْرَفٌ وَهُوَ
سِتَّةُ أَبْوَابِ الْأَوَّلِ فَعَلٌ يَفْعَلُ يَفْتَحُ الْعَيْنُ فِي الْمَاضِي وَضَمُّهَا فِي الْغَابِرِ.

آخِرُهُ: ... تَتَصَرَّوْنَ فَعَلَ لِلْمُضَارِعِ مَجْهُولٌ جَمْعٌ مَذْكُورٌ مُخَاطَبٌ مَعْنَايُ يَرْدَمُ أَوَّلُنُوسْكَنَ جَمِيعٌ حَاضِرُهُ أَرْلَرُ شَمْدِيكِي
حَالِدُهُ يَا كَلْجَكُ زَمَانَدُهُ.

Osmanlı medreselerinde okutulan temel sarf kitabı olan Maksûd'un şerhidir. Ancak şerh eden hakkında bilgi mevcut değildir. Konu başlıkları kırmızı ile yazılmış, fiil çekimleri açıklamaları ile birlikte liste şeklinde yazılmıştır. Muzari meçhul sigaları çekerken, cemi muhatap sigasından sonrası mevcut değildir.

1236 yılında kim tarafından istinsah edildiği belli olmayan eserin sahibi Hacı Muhammed Efendi'dir. Kitabın kapakları yok, sayfaları dağınık haldedir. 8x18.5 ebatlarında 18 varakta 15 satır yazılmıştır.

3.86. et-Ta'rîfât

Demirbaş no: 3960

Seyyid Şerîf Cürçânî (816/1413)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَقَّ حَمْدِهِ وَالصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَبَعْدُ فَهَذِهِ تَعْرِفَاتُ جَمْعَتِهَا
وَاصْطِلَاحَاتُ اخْتِذَاهَا مِنْ كُتُبِ الْقَوْمِ وَرَتَّبْتُهَا عَلَى حُرُوفِ الْهَجَاءِ مِنَ الْأَلْفِ وَالْبَاءِ إِلَى الْيَاءِ.

... باب الالف الابتداء هو اول جزء من المصراع الثاني وهو عند النحويين تعرية الاسم من العوامل اللفظية الاسناد نحو زيد منطلق وهذا المعنى عامل فيها ويسمى الاول مبتداء و مسند اليه و ... عنه.

آخره: ... اليمين المنعقدة الحلف على فعل او ترك آت يمين الصبر هي التي يكون الرجل فيها متعمدا لكذب قاصدا لاذهاب مال مسلم سميت به لصبر صاحبه على الإقدام عليها مع للوجود الزواجر من قلبه و يوم الجمع وقت اللقاء اليونسية هم اصحاب يونس بن عبد الرحمن قال الله على العرش تحمله الملائكة.

Arap dil öğretiminin temel kaynaklarından olan Cürçânî'nin et-Ta'rîfât'ının bu nüshasının müstensihî belli değildir. Bablar kırmızı kalemle yazılmış, açıklanan kelimelerin üzeri yine kırmızı ile çizilmiştir. Kenar boşluklarına fasıllar ve bazı küçük notlar yazılmıştır.

Siyah karton kapağın üzeri ebru işlemeli, sırt kısmı parçalanmış, şirazesî dağılmış vaziyettedir. Eserde ferağ kaydı ve istinsah bilgileri mevcut değildir. Eser rutubetten etkilensede okunaklı durumdadır. 9.5x14.5 boyutlarında 68 varakta 15 satır yazılmıştır.

3.87. Şerhu Merâh

Demirbaş no: 3964

Kitabu Merâh (5^a)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. قَالَ الْمَفْتَقَرُ إِلَى اللَّهِ الْوُدُودِ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَسْعُودٍ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَوَالِدِيهِ وَاحْسَنَ إِلَيْهِمَا وَالِيهِ. أَعْلَمُ أَنَّ الصَّرْفَ أَمَّ الْعُلُومِ وَالنَّحْوِ أَبُوهَا...

(5^a)

... أَعْلَمُ أَسْعَدَكَ اللَّهُ أَنَّ الصَّرْفَ يَحْتَاجُ فِي مَعْرِفَةِ الْأَوْزَانِ إِلَى سَبْعَةِ أَبْوَابِ الصَّحِيحِ وَالْمَضَاعِفِ وَالْمَهْمُوزِ وَالْمِثَالِ وَالْأَجُوفِ وَالنَّاقِصِ وَاللَّفِيفِ وَاشْتِقَاقِ تِسْعَةِ أَشْيَاءَ كُلِّ مَصْدَرٍ...

(39^b)

آخره: ... هَذِهِ الْأَشْيَاءُ كَحَكَمِ لَامِ النَّاقِصِ وَحَكَمِ عَيْنِ طَوِيٍّ فِي الَّتِي اجْتَمَعَ فِيهَا إِعْلَالَانُ بِتَقْدِيرِ إِعْلَالِهَا وَفِي الَّتِي لَمْ يَجْتَمِعْ فِيهَا إِعْلَالَانُ يَكُونُ حَكْمُهَا أَيْضًا كَحَكَمِ طَوِيٍّ لِلْمَتَابَعَةِ نَحْوَ طَوِيٍّ وَطَوِيَّانٍ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى التَّمَامِ تَمَّتْ.

Kitâbu'l-İzzî (41^a)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله اجمعين اعلم ان التصريف فى اللغة التغيير وفى الصناعة تحويل الاصل الواحد الى أمثلة مختلفة...

(55^a)

آخره: ... قالو صف فيه بالواحدة كقولك رحمته رحمة واحدة ودرجته درجة واحدة والفعله بالكسر للنوع من الفعل تقول هو حسن الطلعة والجلسة تمت.

Kitâbu'l-Maksûd (56^a)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الوهاب للمؤمنين سبيل الصواب والصلوة والسلام على رسوله محمد الزاجر عن الاذنبات الحاث على طلب التواب و على آله واصحابه خير الاول وخير الاصحاب اما بعد فان العربية وسيلة الى العلوم الشرعية واحد اركانها التصريف لانه به يصير القليل من الافعال كثيرا والله الموفق والمرشد الافعال على ضربين اصلى وذو زيادات...

(69^b)

آخره: ... قد يكون فى بعض المواضع لا تتغير المعتلات فيه مع وجود المقتضى نحو ... استوى وغير ذلك فبعضها لا يتغير لصحة البناء وبعضها العلة اخرى والحمد لله تمت.

Kitâbu Binâ (70^a)

أَوَّلُهُ : بسم الله الرحمن الرحيم اعلم ان ابواب التصريف خمسة وتلثون بابا ستة منها الثلاثى المجرد الباب الاول فعل يفعل موزونه نصر ينصر و علامته ان يكون عين فعله مفتوحا فى الماضى ومضموما فى المضارع ...

(80^b)

آخره: ... وان كانت الهمزة فى مقابلة عينه يسمى مهموز العين نحو سئل وان كنت الهمزة فى مقابلة لامه يسمى مهموز اللام نحو قرء وهذه الاقسام سبعة تجعلها ... مضاعف لفيف ناقص مهموز أجوف.

Osmanlı döneminde Arapça öğretiminde temel kaynak ve başucu eserleri olan Merâh, el-İzzî, Maksûd ve Binâ kitaplarını içine alan yazma eserin tamamı aynı hatla yazılmıştır. Tüm sayfalar çift kırmızı cetvelli, kitapların başladığı bölümler kırmızı mihrabiyelidir. Az da olsa kenar boşluklarında hâşiyeler mevcuttur. Kitabın sonunda

emsile çekimleri liste şeklinde verilmiş (82^b-97^b) ve Osmanlıca kırk kaide ve kavaid örnekleri diye bölümler eklenmiştir.

Karton kapaklarından biri eksik, diğerinin üstü işlemeli, iç kısmı ebru desenlidir. Eser sonradan çokça tamir görmüş, yıpranmıştır.

9x16 ebatlarında 104 varakta 15 satır yazılmıştır. Tenekeci Sabit Usta'nın oğlu Molla Osman'a ait olan eseri, Kâtip Molla Süleyman 1274 yılında (55a, 115a) istinsah etmiştir.

3.88. Şâtıbiyye

Demirbaş no: 3968

Ebü'l Kâsım eş-Şâtıbî (590/1194)

Tam adı Ebü'l-Muhammed el-Kâsım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed eş-Şâtıbî er-Ru'aynî ez-Zarîr'dir¹⁵². Şâtıbî, 538/1144 yılı sonlarına doğru Endülüs'teki Şâtıbe'de doğdu. Endülüs ve çevresinde ilmi tahsilini tamamladıktan sonra, hacdan döneceği sırada Mısır'da Fâzılıyye Medresesi'ne başmüderris oldu. Tefsir özellikle de kıraat ilmi konusunda ün yapmış olan müellif, hadis, fıkıh, edebiyat ve dil konusunda derin bilgiye sahipti. Her alanda pek çok talebe yetiştiren Şâtıbî, 28 Cemaziye'l-Ahir 590 (19 veya 21 Haziran 1194) senesinde ikinci namazından sonra Kahire'de vefat etmiş, Kahire yakınlarında Küçük Kurâfe mezarlığına defnedilmiştir¹⁵³.

أوله: فجر دوه كما يهوى كتابته ما فيه شكل ولا نقط فيحتجرا

وسارفى نسخ منها مع المدنى كوف وشام وبصر تملأ البصرا

... باب الاثبات والحذف وغيرها مرتبا على السور من سورة البقرة الى سورة الأعراف

بالصاد كل صراط والصراط وقل بالحذف مالك يوم الدين

¹⁵² Çelebî, a.g.e, 1, s. 646; Ziriklî, a.g.e, 4, s. 14; el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 828.

¹⁵³ ez-Ziriklî, a.g.e, 4, s. 14; el-Bağdadî, a.g.e, 1, s. 828; Kehhâle, a.g.e, 8, s. 110; Fatih Çollak, **Kıraat İlminde İmam Şâtıbî ve Şâtıbiyye**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 20-87; Durmuş Sert, “Şâtıbî'nin Hayatı, Kıraat ilmindeki Yeri ve Eserleri”, **SÜİFD**, 1, Kayseri, 1985, s. 89.

ومساكين هنا و معا يخادعون جرى

وحذفهما بعد فى ادار أتم

صلوة تباري الريح مسكا ومنزلا

آخره: محمد المختار للمجد كعبة

بغير تناه زرنبا وقرنفلا

وتبدي على اصحابه نفحاتها

Müeelifine nisbesinden dolayı Şatıbiyye olarak şöhret bulan eser aslında, kıraat âlimi olan Şatıbî'nin, Ebü'l Amr Osman b. Sa'id ed-Dânî'nin (444/1052) kıraati seb'aya dair yazdığı et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'a isimli eserine yazdığı şerhtir. Eserin orijinal adı Hırzu'l-Emâni ve Vechu't-Tehanî'dir. Eser "l" kâfiyeli olduğundan el-Kasidetü'l-Lâmiyye olarak da bilinir. Şatıbî'ye büyük şöhret kazandıran bu eser, ed-Dânî'nin bahsettiği kıraate dair meseleleri 1173 beyitte manzum şekilde şerh etmiştir¹⁵⁴.

Cildi bulunmayan eser, kütüphanede dağınık bir halde bulunmaktadır. Sayfalar kaybolmasın diye birlikte bir kılıf içinde korunmaktadır. İlk kısımlarda beyitler şerh edilirken, ancak sona doğru şerh bulunmamaktadır.

Farklı ebatlardaki varaklara, iki sütun 7 satır şeklinde 133 varak yazılmıştır. Kim tarafından istinsah edildiği belli olmayan eser, 24 Rabiü'l-Evvel 1694 yılında tamamlanmıştır.

3.89. Molla Câmi

Demirbaş no: 3977

Abdurrahman el-Câmî (898/1492)

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه والصلوة على نبيه وعلى آله واصحابه المتأكين بأدائه واما بعد فهذه فوائه وافية بحل المشكلات الكافية للعلامة المشتهر فى المشارق والمغرب الشيخ ابن الحاجب ...

... اعلم ان الشيخ رحمه الله لم يصدر رسالته كتاب؟؟؟ هذه بحمد الله سبحانه بان جعله جزء منها هضما لنفسه بتحليل ان كتابه هذا من حيث انه كتابه ليس ككتاب السلف...

آخره: ... المفتوح ما قبلها تغلب ألفا كقولك فى اضربن اضربا تشبيها لها بالتتوين فان التتوين اذا نفتح ما قبلها يقلب الفا واذا انضم او انكسر يحذف اصبت خيرا واصابنى خير.

¹⁵⁴ ez-Ziriklî, a.g.e, 6, s. 14; Çelebî, a.g.e, 1, s. 649; Kehhâle, a.g.e, 8, s. 111; Brockelmann, **GAL**, 1, s. 409; Sert, a.g.e, s. 92; Burhan Baltacı, "Ebû İshak eş-Şatıbî'nin (790/1388) Şahsı ve Eserlerinin Künyelerine Dair Bilgiler Üzerine Bir Değerlendirme", **Dini Araştırmalar Dergisi**, 8/23, s. 240.

İbn-i Hâcib'in Kâfiye'sine şerh olarak yazılmış, yazarının adıyla meşhur olan Molla Câmi'nin bu nüshasında sayfa aralarında çokça düzeltme notları ve kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır. Pek çok kısmı rutubetten okunmaz durumda olan kitapta farklı hatlarla yazılmış şukkarlar bulunmaktadır. Kitabın sonunda müennes-i sîmaî hakkında bilgiler mevcuttur.

Renkli kalın karton kapakğı fazlasıyla yıpranmış, sırtı meşin kaplı, parçalanmış, şirazesı dağılmış durumda olan kitapta çokça kurt yeniğı mevcuttur.

9.5x15.5 ebatlarında 256 varakta 14 satır yazılmıştır. Hangi tarihte yazıldığı tespit edilemeyen eser, Ebûbekir b. Ömer tarafından istinsah edilmiştir.

3.90. Kitâbu Belâgat

Demirbaş no: 3980

Müellifi tespit edilememiştir.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله حمد الشاكرين والصلوة على سيد الاولين والآخرين وعلى آله الطيبين الطاهرين و بعد فاعلم ان طرق اداء المراد ثلثة حقيقة ومجاز وكناية.

... فالحقيقة لفظ تستعمل فيما وضع له من حيث انه ما وضع له والمجاز لفظ مستعمل في غير ما وضع له من حيث انه غيره بعلاقة بينهما اي اتصال ومناسبة بين الموضوع له والمستعمل فيه مع قرينة مانعة عن ارادة الموضوع له. آخره: ... اما ذات نحو طعن فلان ... صفتك او صفة مثل فلان طويل النجاد بمعنى طويل ... او نسبة بينهما نحو ان الكرام في ... فلان.

Kime ait olduğu bilinmeyen Muhammed b. Musa tarafından istinsah edilmiş bir belâgat kitabıdır. Beyan, bedî ve meanî konularını işler. Kenar boşluklarında hâşiyeler bulunmaktadır.

Ebrunun üzerine mavi damla desenli kapağı parçalanmış durumdadır. 15x6 boyutlarında 13 varakta 9 satır yazılmıştır.

3.91. Kasîdetü's-Şâtıbiyye

Demirbaş no: 3981

Ebü'l Kâsım eş-Şâtıbî (590/1194)¹⁵⁵

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْحَافِظُ الْمَقْدِيُّ أَبُو الْقَاسِمِ بْنُ فَيْدِهِ بْنِ خَلْفِ بْنِ أَحْمَدَ الرَّعِينِي الشَّاطِبِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَارِضَاهُ بَدَأَتْ بِبِسْمِ اللَّهِ فِي النَّظْمِ أَوَّلًا تَبَارَكَ رَحْمَانًا رَحِيمًا أَوْ مَوْلِي...

... فَمَا أَبُو بَكْرٍ وَعَاصِمُ اسْمِهِ فَشَعْبَةُ رَاوِيَةُ الْمُبَرِّزُ أَفْضَلًا وَذَاكَ ابْنُ عِيَّاشٍ أَبُو بَكْرٍ الرَّضَى وَحَفْصُ وَبِالْإِتْقَانِ كَانَ مَفْضُلًا وَحِمَزَةً مَا أَزْكَاهُ مِنْ مَتَوَرِّعٍ أَمَّا صَبُورًا لِلْقُرْآنِ مَرْتَلًا...

آخِرُهُ : ... وَأَخْرَجَ دَعْوَانَا بِتَوْفِيقِ رَبِّنَا إِنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَحَدَهُ عَلَا وَبَعْدَ صَلَوةِ اللَّهِ ثُمَّ سَلَامُهُ عَلَى سَيِّدِ الْخَلْقِ الرَّضَى مُمْتَنِّخًا مُحَمَّدَ الْمُخْتَارِ لِلْمَجْدِ كَعْبَةَ صَلَوةِ تَبَارَكِ الرِّيحِ مَسْكَ وَهَنْدَلًا وَتَبَدَّى عَلَى أَصْحَابِهِ نَفَحَاتِهَا بِغَيْرِ تَنَاهٍ زُنْبًا وَقَرْنَفَلًا.

Ebü'l Amr Osman b. Sa'id ed-Dânî'nin (444/1052) kıraati seb'aya dair yazdığı et-Teysîr fi'l-kıraati's-seb'a isimli eserine, eş-Şâtıbî tarafından yazılmış şerhtir. Konu başlıkları kalın siyah, vurgulanan kısımlar da kırmızı ile yazılmıştır.

Kahverengi deri cildi parçalanmış, miklebi kopmak üzere olan kitap şemseli ve zencireklidir. Şirazsi dağılmış, rutubetten etkilenmiştir. 10.5x15.5 ebatlarında 83 varakta farklı satır sayılarıyla yazılmıştır. Eser, Ali el-Hac Molla Kehavî tarafından istinsah edilmiştir.

3.92. İ'râb an kavâ'idî'l-i'râb

Demirbaş no: 3997

Cemaleddin b. Hişam (761/1360)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ قَالَ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْعَلَامَةُ ... وَعَيْنُ أَهْلِ الْأَدَبِ ... الْبَلَاغُ وَخُلَاصَةُ الْفَصْحَا ... وَرَأْسُ الْأُولِيَا...

... الْبَابُ الْأَوَّلُ فِي تَفْسِيرِ الْمَفْرَدَاتِ وَذَكَرَ أَحْكَامَهَا الْبَابُ الثَّانِي فِي تَفْسِيرِ الْجُمْلِ وَذَكَرَ أَقْسَامَهَا وَأَحْكَامَهَا الْبَابُ الثَّانِي فِي تَغْيِيرِ الْجُمْلِ وَذَكَرَ أَقْصَامَهَا وَأَحْكَامَهَا الْبَابُ الثَّلَاثُ ...

¹⁵⁵ Bkz. demirbaş no: 3968.

آخره: واذكي تحياتها الى أشرف العالمين وامام العالمين والعابدين سيدنا محمد نبي الرحمة الكاشف في يوم الحشر بشفاعته النعمة على اهله دين واصحابه الذين شادوا لنا قواعد الدين وان يسلم تسليما كثيرا الى يوم الدين واقف فراغ منه.

İbn Hişam'ın kendi kitabı olan Muğni'l-Lebîb'e yine kendisinin yazdığı muhtasar eserdir. İrab konularını işler. Bablar kırmızı ile yazılmış, önemli yerlerin üzeri çizilmiştir.

Kahverengi deri ciltli, şemseli ve zencirekli kapakların içi bordo kâğıt kaplanmış. Noktalı desenle iç kapağa da şemse işlenmiştir.

10.5x17.5 boyutlarında 226 varakta 25 satır yazılmıştır. Eser, 1119 yılında istinsah edilmiştir. Kitabın sonunda, yazma eseri bitpazarından Musa b. İshak'ın, İsmâîl Çelebî'den aldığı, ondan da İbrahim b. Halil'e kaldığı yazılmaktadır.

3.93. Hayâtü'l-Hayevân

Demirbaş no: 4027

Kemaleddin Demirî (808/1405)

Tam adı Ebü'l-Beka Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kahirî eş-Şâfiî olan müellif, 742 (1341) yılı başlarında Mısır'da Demire köyünde doğdu. Gençliğinin ilk dönemlerinde terzilik yapan Demirî daha sonra kendini ilme verdi. Ünlü âlimlerden edebiyat, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh, Arapça ve birçok alanda dersler aldı. Ünlü medreselerde ders verecek seviyeye geldi ve fetva makamına kadar yükseldi. Demirî 3 Cemâziyelevvel 808 (27 Ekim 1405) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Dârü saîdi's-süedâ yakınındaki Mekabirü's-sûfiyye'ye defnedildi¹⁵⁶.

أوله : بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم الحمد لله الذي شرف نوع الإنسان بالأصغرين القلب واللسان وفضلي على ساير الحيوان بنعمتي المنطق والبيان...

... باب نمرة الاسد من السباع معروف وجمعه أسود وأسدا وأسدا والانثى أسدة وفي حديث ام زرع زوجي ان دخل فهد وان خرج اسد وله اسماء كثيرة...

آخره: وقطعت يده يومئذ وفيها خاتمة نسر و طرحها باليمامة فعرفت بخاتمه واتفقوا على ان يده احتملها طائر في دفعة الجمل فألقاه بالحجاز.

¹⁵⁶ Çelebî, a.g.e, 1, s. 386, 697; Brockelmann, GAL, 2, s. 173; Cevat İzgi, "Demirî", DİA, 9, 1994, s. 152.

Demirî'ye dünyada ün kazandıran eseri Hayatü'l-Hayevân, bir hayvanlar ansiklopedisi mahiyetindedir. Büyük, orta ve küçük şeklinde ihtisarları mevcuttur. Pek çok dilde yayınlanmış, alanında temel kaynak olarak kabul edilen eserlerden olmuştur. Elimizdeki nüshanın sonunda Demirî'nin eseri 773 yılı Receb ayında tamamladığı yazılmaktadır.

Karton kapağı yırtılmış, şirazesı dağılmış eserin, ilk ve son sayfalarında okunmaz durumda pek çok not bulunmaktadır. Hayvan isimleri ve konu başlıkları kırmızı ile yazılmıştır.

13x19.5 boyutlarında 117 varakta 29 satır yazılmış nüsha, Ahmed b. el-Cabbâr tarafından 829 yılında 22 Ramazan Pazartesi günü istinsah edilmiştir.

3.94. Şerhu'l-İzzî

Demirbaş no: 6455

İzzeddin Zencânî¹⁵⁷ (660/1262)

أَوَّلُهُ : بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ الْحَمْدُ لَوْلِيهِ وَ الصَّلَاةُ عَلَى نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَمَّا بَعْدُ فَأَقُولُ لِمَا كَانَ فِي الْوَاجِبِ عَلَى كُلِّ طَالِبٍ لَشَيْءٍ أَنْ ... ذَلِكَ

... اعلم ان التصريف وهو تفعيل من الصرف للمبالغة والتكثير في اللغة التغيير تقول صرفت الشيء أى غيرته يعني أن للتصريف معنيين لغوي وهو ما وضعه له واضع لغة العرب واللغة الألفاظ الموضوعية ...

آخره: ... هذا هو القياس في الكل وأمر مصدر سماعية فلا طريق بضبطها الا سماع مقدم على القياس فلا يصار الى القياس الا... قياس نقل من مختار الصحيح الصحح أمين والله اعلم بالصواب.

Zencânî'nin kendi eseri el-İzzî'ye yine kendisinin yazdığı şerhtir. Osmanlı medreselerinden günümüze kadar Arapça öğretiminde temel kaynak olmuştur.

Miklebli karton kapağı yırtılmış, şirazesı dağılmıştır. Önemli yerlerin üzeri kırmızı ile çizilmiş, kenar boşluklarına hâşiyeler yazılmıştır. 18.5x13.5 boyutlarında 51 varakta farklı satır sayıları ile yazılmıştır. Eserin büyük kısmı rutubetten okunmaz durumdadır. Bu nedenle ferağ ve istinsah kayıtlarına ulaşılmamıştır.

¹⁵⁷ Bkz. demirbaş no: 164.

SONUÇ

Tarih boyunca yazılan eserler, bugünüme yol göstermekte ve yarınımıza ışık tutmaktadır. O eşsiz eserlerin büyük bir kısmı doğal afetler, savaşlar ve bazen de siyasi karışıklıklar sebebiyle yok olmuştur. Kişisel veya devlete ait kütüphanelerde, tozlu raflarda unutulmuş eserler, Kültür Bakanlığı'nın özverili çalışmaları ile bölge yazma eser kütüphanelerinde toplanmıştır. Bu kütüphanelerden biri olan Sivas Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bin beş yüze yakın yazma eser mevcuttur.

Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi'nde yazmaların listesi oluşturulmuş ancak kitap tavsifleri yapılmamış durumda idi. Biz bu eserlerin tanıtımını yaparak kültür mirasımızın birbölümünün daha gün yüzüne çıkarılmasını istedik. Bu düşünce ile kütüphanede bulunan 835 yazma eserden önce Arapça daha sonra Arap Dili ile ilgili olanları tespit ettik. Bu eserler hakkında genel bilgiler verdik. Eserlerin orijinal durumlarını, okunulabilirliğini, mevcut durumdaki cilt özelliklerini belirttik.

Biz alanımızın ve zamanımızın el verdiği ölçüde kütüphanede bulunan yüzlerce eserden sadece Arap dili ile ilgili olanları çalışabildik. Ancak yazma eserler bölümünde tefsir, hadis, fıkıh gibi İslami ilimlerin yanında fen bilimleri, sosyal bilimler, astronomi gibi alanlara ait henüz çalışılmamış yüzlerce eser bulunmaktadır.

Kütüphanede kayıtlı eserlerin tespit fişlerinin yapılmamış olması, araştırmacıların çalışmalarını aksatmakta idi. Ancak yaklaşık iki yıl önce başlayan ve tamamlanmak üzere olan fişleme çalışmaları, yazma eser ilgililerine yardımcı olacaktır. Kütüphaneden temin ettiğimiz yazma eserler listesinde pek çok eksik ve yanlış bilgi olduğunu tespit ettik. Ancak yapılan bu yeni fişleme çalışmaları ile daha kesin bilgilerin istifadeye sunulacağı kanaatindeyiz.

Arap Dili ile ilgili olan 94 eserden 34'ü nahiv, 24'ü sarf, 17'si belagat, 13'ü sözlüktür. Altı adet de şiir kitabı bulunmaktadır. Bu oranlar bize bu bölgedeki dil çalışmalarındaki hedefin daha çok dil eğitimini sağlam temeller üzerine oturtmak için azami gayret gösterildiğini ifade etmektedir. O dönemde, yeni eserler üretmekten çok var olan kaynakların tahlillerinin yapıldığını; hikâye, mektup, şiir gibi edebî çalışmalardan çok dil öğretimine ağırlık verildiğini düşündürmektedir.

Çalışmamız esnasında, alanımızla ilgili üzerinde çalışma yapılmamış bir eser tespit edemedik. Ziya Bey'deki eserlerin çoğunun, diğer yazma kütüphanelerinde bulunan eserlerin farklı nüshaları olduğunu müşahade ettik. Tavsif ettiğimiz kitaplardan sadece *Ahterî-i Kebîr*'in müellif nüshası mevcuttur. Diğer eserlerin tamamı istinsah edilmiş eserlerdir.

Tâcüddin el-İsferayînî'ye ait olan *Kitâbu'd-Dav*'ın, diğer yazma eser kütüphanelerindeki kitap tanıtımlarının çoğunda, Ebû İshak el-İsferayînî'ye nispet edildiğini tespit ettik. Oysa eserin yazım tarihi ve Ebû İshak'ın yaşadığı dönem çelişki arzettiğinden, eseri onun yazdığı mümkün görünmemektedir. Tâcüddin el-İsferayînî hakkında ise ölüm tarihi dışında kaynaklarda bilgi mevcut değildir.

Kütüphanede ayrıca *Mecmuatü-r-Resail* adlı isimle pek çok eser bulunmaktadır. Bu mecmuaların içerisinde Arap Dili ile ilgili kısa da olsa bölümler mevcuttur. Bunları tespit ettik ancak sayıca fazla olduğundan dolayı henüz tasnif çalışmalarını bitiremedik. Bu mecmualar bütün ilimlere dair farklı kitapları içerisinde barındırdığından, onları çalışmamıza dâhil etmedik. Bu eserler başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak kadar kapsamlı olduğundan, ilerleyen dönemlerde bu eserleri de tanıtmak hedeflerimiz arasındadır.

Kayıtlarda aynı isimde pek çok eser bulunmaktadır. Ancak şarih ya da istinsah bilgileri farklılık arzettiğinden demirbaş sırasına göre eserleri tanıttık. Arap Dili ile ilgili tarihine ulaşabildiğimiz en eski eser, Teftâzânî'ye ait *Şerhu Telhîsi'l-Miftah*, hicri 748 yılında Muhammed b. Süleyman tarafından istinsah edilmiştir. En yakın tarihli eser ise, Kâtip Molla Süleyman tarafından 1274 yılında yazılmış *Şerhu Merâh* 'tır.

KAYNAKÇA

- ‘Ayyad, Muhammed (1989), **Usûlu’n-nahvi’l-‘Arabî**, ‘Âlemu’l-Kutub, Kahire.
- Abdurrahman Fehmi (1868), **Medresetü’l-‘Arab**, İstanbul.
- Akpınar, Cemil (1997), “Hasan Çelebî, Fenârî”, **DİA**, 16, 313-315.
- Alev, Sibel (1999), “Tarihi Bir Kültür Değeri (Ziya Bey Kütüphanesi)”, **Revak (Arahk)**, Sivas.
- Alpay, Meral (1973), **Kütüphanecilik Terimleri**, İÜEF, Kütüphanecilik Böl. Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Cengiz, “Ali Kuşçu”, **DİA**, 2, 408-410.
- el-Bağdâdî, İsmâil Paşa (1982), **Hediiyetü’l-‘arifîn esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn**, Daru’l-Fikr, Beyrut.
- Baktır, Mustafa (1990), “Tireli İbn Melek Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi”, Erzurum, **AÜİFAD**, 9, 40-66.
- Baltacı, Burhan, “Ebû İshak eş-Şatıbî’nin (790/1388) Şahsı ve Eserlerinin Künyelerine Dair Bilgiler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 8/23, 239-244.
- Benli, Mehmet Sami, “el-Mufasssal”, **DİA**, 30, 368-369.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1973), **Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü’l Müfessirîn**, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- Bir Kültür Işığı Ziya Bey İhtisas Kütüphânesi (broşür)**, Sivas Valiliği (2006), İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas.
- Bolay, Süleyman Hayri (2005), **Osmanlılarda Düşünce Hayatı Ve Felsefe**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Brockelmann, Carl (1937-1942), **Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband (GAL Suppl.)**, 1, Leiden.
- _____, **Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)**, 2.
- Bulut, Ali, (2007), “Hamza b. Turgud Aydınî ve Belâgata Dair el-Hevâdî fî Şerhi’l-Mesâlik Adlı Eseri”, **OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi**, 24-25, 275-291.
- Bulut, Mustafa (2006), **Sivas’taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Bursalı, Mehmed Tahir (h.1333), **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul.

Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002, Ankara)", V. Türk Kültürü Kongresi, (Yayına Haz. Yaşa Aktaş, Azize), AKM Başkanlığı Yayınları (2005), Ankara

Çağırıcı, Mustafa, "Hasan b. Şerefşâh", **DİA**, 16, 353-354.

Çakır, Mehmet, "Binâ", **DİA**, 6, 179-180.

Çelebî, Katîb (1941-43), **Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn I-II**, İstanbul.

Çetinkaya, Bayram Ali (2008), "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İdeal Aydın ve Bürokratı Yusuf Ziya (Başara) Bey ve Ziya Bey", **CÜİFAD**, 7/1, 63-90, Sivas.

Çollak, Fatih (1991), **Kıraat İlminde İmam Şâtıbî ve Şâtıbiyye**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Çöğenli, Sadi, "Mutarrizî", **DİA**, 31, 375-377.

Dayf, Şevkî (1416/1997), **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dimaşk.

Demirayak, Kenan ve Çöğenli, M. Sadi (2000), **Arap Edebiyatında Kaynaklar**, A.Ü.F.E.F. Yayınları, Erzurum.

Demirayak, Kenan, "el-Maksûd", **DİA**, 27, 453.

_____ "Merâhu'l-ervâh", **DİA**, 29, 165-166.

Denizli, Hikmet (1998), **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas.

Durmuş, İsmâil, "el-'Avâmilü'l-mie", **DİA**, 4, 106-107.

_____ "et-Tasrîf", **DİA**, 40, 131-132.

_____ "Kazvînî", **DİA**, 25, 156-157.

_____ "Sekkâkî Ebû Ya'kub", **DİA**, 36, 332-334.

Elmalî, Hüseyin (1995), "Zeynuddin Muhammed b. Ebûbekir er-Râzi Hayatı, Eserleri ve Tefsir-i Garîbî'l-Kur'ani'l-'Âzimi", **DEÜİFD**, İzmir, 9, 31-65.

_____ "Ebû Osman el-Mâzinî", **DİA**, 10, 209-210.

Furat, Ahmet Subhi (1996), **Arap Edebiyatı Tarihi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Gökbulut, Hasan (2001), "Kâfiyecî", **DİA**, 24, 154-155.

Gökay, Orhan Şaik (1993), "Cönk", **DİA**, 8, 73-75

Gümüş, Sadreddin (1984), **Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri**, Fatih Yayınları, İstanbul.

_____ (1984), **Seyyid Şerîf Cürcânî**, Fatih Yayınevi, İstanbul

_____ “Seyyid Şerîf Cürcanî”, **DİA**, 8, 134-136.

Günaydın, A. Necip (2002), **Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri**, C.Ü. Atam Yayınları, Sivas.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah, “Abdülkâhir el- Cürcânî”, **DİA**, 1, 247-248.

<https://kutuphane.diyaret.gov.tr/yazma2.htm>, (Ünver, Niyazi) erişim: 16.08.2015.

<http://www.alukah.net/library/0/69351/> (erişim: 19.08.2014).

http://www.ziyabey.yek.gov.tr/Link/ShowLink?LINK_CODE=3&LAN_CODE=TR (erişim 10.09.2014).

İbn Hallikân (1970), Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Vefeyâtü'l-a'yân ve en-bâü ebnâi'z-zamân**, Beyrut, Dâru Sâdr.

İbn Hişam (1980), **el-Mesa'ilü's-seferiyyeti fi'n-nahv (Naşirin Mukaddimesi)**, Bağdat.

İbn Nedim (1994), Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedim, **el-Fihrist**, Beyrut.

İleri, Esat (1953), **İmam Birgivî**, Hür Efe Matbaası, İzmir.

İzgi, Cevat (1994), “Demirî”, **DİA**, 9, 152-153.

Karahan, İsmâil (2011), **İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri**, SDÜ Başılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, Dursun ve Ünver Niyazi, “Yazma Kitaplar”, (<https://www.yazmalar.gov.tr/#> erişim: 17.07.2014).

Kaya, Mahmut, “Muhammed b. Said Busîrî”, **DİA**, 6, 468-470.

Kehhale, Ömer Rıza (t.y), **Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye**, Dar-u İhyai't-turasi'l-Ârabi, Beyrut.

el-Kıftî (1986), **İnbâhur-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât**, Beyrut.

Kılıç, Hulusi (1992), “el-İnsâf”, **DİA**, İstanbul, 22, 319-320.

_____ “el-Kâfiye”, **DİA**, 24, 153-154.

_____ “İbnü'l-Hâcib”, **DİA**, 21, 55-58.

_____ “İsmâil b. Hammâd Cevherî”, **DİA**, 7, 459.

Kucur , Sadi S., “Rahatoğulları”, **DİA**, 34, 410-411.

Mehmed Süreyya (1996), **Sicilli Osmânî**, (Yayına hazırlayan Nuri Akbayer) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Mutlu, N. Yücel (2003), **Dâru’r-Râha’dan Abdiğa Konağı’na (Râhatoğulları/Mütevellizâdeler 1321-2001)**, Sivas.

Nizami, K. A, “Devletâbâdî”, **DİA**, 9, 242-243.

Okumuş, Ömer, “Abdurrahman el-Câmî”, **DİA**, 7, 94-99.

Övezmuhammet Abdullayev (2005), **Seyyid Şerîf Cürcânî’de Tanrı-Âlem Tasavvuru**, Uludağ SBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.

Özcan, Tahsin (2007), “Pîr Mehmed”, **DİA**, 34, 275-276.

Özdoğan, M. Akif (2002), “Belâgatın sistematize edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni’nin Rolu”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi II**, 4, 97-106.

Özel, Ahmet, “İzzüddin Zencânî”, **DİA**, 44, 253-254.

Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat, “Zemahşerî”, **DİA**, 44, 235-238.

Rukancı, Fatih (2/2005), **Türk Kütüphaneciliği Yazar ve Okurlar İçin Rehber**, Ankara.

Sancak Yûsuf (1994), “İbn Hişam el-Ensârî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme”, **AUİFAD**, 14, 201-218.

Sernikli, Altınay, **El Yazması Eserlerimizin Dünyü, Bugünü, Yarını**, Eski Eserler ve Müzecilik, Kütüphanecilik, Arşiv Dokümantasyon.

Sert, Durmuş (1985), “Şatıbî’nin Hayatı, Kıraat ilmindeki Yeri ve Eserleri”, **SUİFD**, 1, Kayseri, 85-98.

es-Suyûtî, Celâlu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahmân b. Ebî Bekr (1905), **Buğyetü’l-vu‘at fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât**, Matbaatü’s-Saade, Kahire.

_____ (1967), **Hüsnü’l-muhâdara**, (Thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim), Kahire.

Şener, Mehmet, “Çârperdî”, **DİA**, 8, 230-231.

Şensoy, Sedat, “Şerh”, **DİA**, 38, 555-558.

Şulul, Kâsım (2003), **Kâfiyeci’de Tarih Usulü**, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Taşköprizâde, Ahmed. Mustafa (1985), **eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâ'i'd-Devleti'l-'Osmâniyye**, (nşr. Ahmet Suphi Furat), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1997), "Hâşiye", **DİA**, 16, 419-422.
- Turan, Abdulkaki, "İbn Mâlik et-Tai Maddesi", **DİA**, 20, 169-171.
- _____ "el-Elfiyye", **DİA**, 11, 28-29.
- Türkmen, Mehmet (1989), "İbnü'l-Hâcib", **Erciyes Üniversitesi S.B.E. Dergisi**, 3, 333-346.
- Yalar, Mehmet (1997), **el-Hatîb el-Kazvînî ve Belağat İlmindeki Yeri**, Uludağ Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Yazıcı, Hüseyin (2001), "XVII. Asır Arap Edebiyatının Kısa Bir Değerlendirilmesi ve Hızır b. Muhammed el-Amâsî", **Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1/2, s. 55-70.
- _____ "Hasan Paşa Niksârî", **DİA**, 16, 338-339.
- Yıldız, Musa (Mayıs 2009), "Gökyüzünün Kapılarını Açtı (Ali Kuşçu)", **Dil ve Edebiyat Dergisi**, İstanbul.
- _____ (1999), "Ali Kuşçu'nun Risale fî'l-istia'resi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 3.
- Yılmaz, İbrahim (1997), **Panayırlar ve Arab Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Onaydığı Rol**, Erzurum.
- _____ (2002), **Arap Şiir Sanatında Recez ve Urcûze**, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum.
- ez-Zemahşerî, Ebû Kâsım (1987), **Ru'ûsu'l-Mesâil**, (Thk: A. Nezâr Ahmed), Beyrut.
- Zeydan, Corci (1983), **Tarihu Âdabi'l-luğati'l-'Arabiyye**, Beyrut.
- ez-Ziriklî, Hayreddin (1992), **el-'Alam Kâmusû terâcîm li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'ribin ve'l-müsteşrikin**, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Zeynep ŞİMŞEK

1987 yılında Erzincan’da doğdu. 2005 yılında Erzincan Anadolu İmam Hatip Lisesi’nden, 2011 yılında da Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri’nde yüksek lisansa başladı. 2013 yılında Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne yatay geçiş yaparak, çalışmalarına burada devam etti.

2012 yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı ve halen görevine devam etmektedir.